

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek och är fritt att använda. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library and is free to use. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

När de boende skulle planera – erfarenheter från några bostadsområden

Hans Grönlund
Helena Westholm

INSTITUTET FÖR BYGGSÄKERHET OCH BYGGSÄKERHETEN
Accnr 80-1790
Titel Ser

RyNW

R112:1980

NÄR DE BOENDE SKULLE PLANERA -
ERFARENHETER FRÅN NÅGRA BOSTADSOMRÅDEN

Hans Grönlund
Helena Westholm

Denna rapport hänför sig till forskningsanslag
781528-9 från Statens råd för byggnadsforskning
till EFEM arkitektkontor i Göteborg.

I Byggforskningsrådets rapportserie redovisar forskaren sitt anslagsprojekt. Publiceringen innebär inte att rådet tagit ställning till åsikter, slutsatser och resultat.

Fotografierna är tagna av författarna där inte annat anges.

R112:1980

ISBN 91-540-3332-2

Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

LiberTryck Stockholm 1980 056051

INNEHÅLL

<u>FÖRORD</u>	5
<u>SAMMANFATTNING</u>	6
<u>INLEDNING</u>	10
Bakgrund.....	10
Motiv för brukarinflytande.....	12
Problem.....	15
Avgränsningen för vårt arbete	16
Val av studieobjekt.....	17
<u>PROJEKTBESKRIVNINGAR</u>	19
<u>KLOSTERMUREN</u>	19
Bakgrunden.....	20
Brukargruppen.....	21
Planerarna.....	21
Hjälpmedel i planeringsarbetet.....	22
Erfarenheter från brukarmedverkan....	24
Tidåtgång och kostnader.....	26
Klostermuren idag.....	26
HÅBO-TIBBLE.....	29
Bakgrunden.....	30
Brukargruppen.....	31
Planerarna.....	32
Hjälpmedel i planeringsarbetet.....	33
Självbyggeri.....	35
Erfarenheter från brukarmedverkan....	35
Tidåtgång och kostnader.....	37
Håbo-Tibble idag.....	38
TINGGÅRDEN.....	39
Bakgrunden.....	40
Brukargruppen.....	41
Planerarna.....	42
Hjälpmedel i planeringsarbetet.....	43
Erfarenheter från brukarmedverkan....	46
Tinggården idag.....	47
SAETTEDAMMEN.....	51
Bakgrunden.....	52
Brukargruppen.....	52
Hjälpmedel i planeringsarbetet.....	53
Erfarenheter från brukarmedverkan....	55
Tidåtgång och kostnader.....	56
Saettedammen idag.....	56
SELEGREND (HESTHAUGEN OCH NORDÅS).....	59
Bakgrunden.....	60
Brukargruppen.....	61
Planerarna.....	62
Hjälpmedel i planeringsarbetet.....	62
Erfarenheter från brukarmedverkan....	64
Självinsats.....	65

Dugnad.....	66
Tidåtgång och kostnader.....	67
Hesthaugen idag.....	68
Nordås.....	69
<u>KOMMENTARER.....</u>	71
BRUKARMEDVERKAN I PLANERING, BYGGE OCH FÖRVALTNING AV BOSTÄDER.....	71
Forma och omforma.....	71
Brukarmedverkan eller brukarplanering	71
MEDVERKAN I PLANERING SOM <u>EN</u> MÖJLIG- HET TILL INFLYTANDE.....	74
De boende i planeringsarbetet.....	74
Parterna i planeringen får nya roller	77
PEDAGOGISKA HJÄLPMEDEL FÖR ATT ÖKA FÖRSTÅElsen.....	78
Kunskap utvecklas genom aktivitet....	78
Vad menar vi med pedagogiska hjälpme- del.....	79
Hjälpmedel för brukarmedverkan.....	80
PÅVERKBARA BYGGSYSTEM FÖR ATT MÄNNI- SKORS BEHOV VÄXLAR.....	84
Generella eller speciella, formbara bostäder.....	84
PÅ VÄG MOT BRUKARMEDVERKAN - SLUTSAT- SER.....	89
<u>ANDRA PROJEKT MED BRUKARMEDVERKAN.....</u>	97
Byåkersbacken, Malmö.....	97
GP-byn, Vara.....	98
Kv Stora Björn, Gävle.....	99
Thulevejen, Danmark.....	99
Skråplanet, Danmark.....	101
Aeblevangen, Danmark.....	102
Molenvliet, Holland.....	103
Seldwyla, Schweiz.....	105
<u>LITTERATUR.....</u>	106

FÖRORD

Denna rapport handlar om några bostadsområden som planerats tillsammans med de människor som bor i dem. Den handlar framför allt om arbetsmetoder och hjälpmedel för förståelse för planeringsarbetet och om byggsystemens betydelse för människornas möjligheter att påverka sin boendemiljö.

I en inledning formulerar vi bakgrunden till kraven på brukarmedverkan och avgränsar vårt arbete. Därefter beskriver vi sex projekt med brukarmedverkan. Dessa beskrivningar grundar sig på litteratur, intervjuer och egna iakttagelser. Vi har inte haft möjlighet att intervjua alla boende i ett område. Vi har istället pratat med någon eller några av de boende, som naturligtvis inte representerar de andra, men som har haft sina egna erfarenheter att berätta om. Vi har också, utom i ett fall, talat med dem som står för planerarsidan, med andra ord arkitekterna. Efter projektbeskrivningarna resonerar vi om vad medverkan i olika skeden betyder och vilket inflytande de boende har. Vi förklarar vad vi menar med brukarmedverkan, brukarplanering, metoder och hjälpmedel och vi försöker reda ut vari påverkan kan ligga när det gäller själva huset, tekniken.

I andra sammanhang, försök med brukarmedverkan, kommer förutsättningarna att vara annorlunda. Då måste metoder och hjälpmedel utarbetas just för den situationen, tillsammans med de människor som är inblandade då. Men genom att ta del av erfarenheter som finns från dessa projekt, är både brukare och tekniker bättre rustade för att sätta igång ett nytt projekt, på vägen mot en verklig möjlighet för de boende att forma sin boendemiljö.

Detta arbete är ett led i Välsvikenprojektet, som bedrivits på Centrum för Tvärvetenskap och EFEM sedan 1974. Välsvikenprojektet handlar om de boendes inflytande över planering, bygge och förvaltning av ett resurssnålt bostadsområde i Karlstad. Projektet är fortfarande på idéstadiet.

Hans Birnik, lärare på pedagogiska institutionen i Karlstad, har deltagit i arbetet. Vi tackar dem som ställt upp och berättat om de olika bostadsområdena, dem som kommit med synpunkter på rapporten och Eina Boman som skrivit ut den.

SAMMANFATTNING

Motiven till de boendes inflytande på bostadsplaneringen är många. Om de som ska bo i och bruka bostadsområden och lägenheter deltar i utformningen av dem, ökar förutsättningarna för att bebyggelsen motsvarar invånarnas behov. Genom att vara aktiv och tvingas tänka över sina önskemål och konfrontera dem mot verkligheten ökar förståelsen för hur samhället fungerar. Genom att delta i planeringsarbete, bygge och förvaltning tillsammans med sina grannar kan man få en bas för umgänge och gemenskap i ett bostadsområde. Det är också en stimulans och trygghet att vara med och påverka utvecklingen av omgivningen. Om de boende är delaktiga i planering och förvaltning kan man kanske också sänka driftskostnaderna.

Problemen med de boendes medverkan är av många olika slag. De problem som vi koncentrerat oss på i detta arbete är:

1. Vilka metoder och pedagogiska hjälpmedel behövs i planeringsarbete där de boende deltar.
2. Vilken betydelse har byggsättet/byggsystemet för de boendes möjligheter att påverka.

För att undersöka dessa frågor har vi studerat några bostadsområden där de boende medverkat åtminstone i planeringen. Dessa bostadsområden är Klostermuren och Håbo-Tibble Kyrkby i Sverige, Tinggården och Saettedammen i Danmark samt Hesthaugen och Nordås, genomfört av Selegrend Boligbyggelag, i Norge.

De boende i Klostermuren deltog i en intensiv planeringsperiod på fyra månader. 12 hushåll planerade gemensamt hur området skulle disponeras och hushållsvis hur de enskilda husen skulle se ut. Förutsättningarna var ett litet kvarter och ett av arkitekterna uttänkt hussystem, en strikt tidplan och en rad samarbetsregler. De boende äger enskilt sina hus men äger och förvaltar gemensamt mark och en liten gemensam lokal.

I Håbo-Tibble har invånarna (14 hushåll) framför allt planerat och delvis byggt sina hus. Inget gemensamt ägande eller ansvar förekommer. I planeringsarbetet utgick man från en ungefärlig områdesplan

samt tre hustyper som arkitekterna utarbetat. Anpassningen till den gamla kyrkbyn var ett av målen.

Projekt Tinggården startades av danska byggforskningsinstitutet som ett brett upplagt experiment om brukarplanering och lågt, tätt byggande. Planeringsarbetet tog lång tid, ca fem år, och var fullt av motgångar och förseningar. Mycket av det som arkitekter och brukare ville genomföra avstogs av olika skäl. Dessa avsteg från önskemålen som man tvingades till, i kombination med den längre tiden från projektets start till inflyttning fick de flesta av brukarna att lämna projektet. Trots att de som bor i Tinggården alltså inte deltagit i planeringen, kännetecknas området av deras medverkan i områdets utveckling och förvaltning och av möjligheterna att leva ett mer kollektivt liv än i andra områden. Tinggården rymmer 44 hyreslägenheter.

Saettedammen planerades av de 27 hushåll som genom en förening äger marken och bebyggelsen. Planeringsarbetet gick i två steg och tog nästan fem år. Det första steget innebar att alla deltog i nästan allt planeringsarbete och resultatet blev att planeringen tog lång tid och att förslaget som man kom fram till blev för dyrt. Det andra steget var mer effektivt. En liten grupp fick de andras förtroende att leta fram några lämpliga typhus. I Saettedammen har invånarna en stor gemensam lokal och genom allas ansvar för skötsel och förvaltning har man fått en grund för gemenskap.

Selegrendrörelsen i Bergen, Norge, har planerat två bostadsområden. Hesthaugen har varit i bruk sedan 1975/76 och Nordås är under uppförande. De boende i Hesthaugen stod själva för administration och planeringsarbete tillsammans med anställda arkitekter. De utförde också en del av byggnadsarbetena. Genom självinsats sänkte de insatserna i bostadsrättsföreningen. Planeringen av lägenheterna blev mycket tidkrävande och samtliga 114 lägenheter blev olika. På Nordås är istället de ca 70 lägenheterna utförda i 8 varianter, som utarbetats i samarbete mellan brukare och arkitekter. Självinsatsen är också mer begränsad och planering och bygge

hårdare styrt. Ca en tredjedel av de boende har kommit med i projekten genom en särskild kvot för äldre, handikappade, invandrare och ensamma försörjare.

Brukarmedverkan står för möjligheter till ett aktivt boende, där det krävs olika insatser, medverkan, från brukarna vid olika tillfällen. Medverkan i planeringen, det som vanligtvis kallas brukarplanering, är alltså en möjlighet till inflytande över boendemiljön. Att delta i förvaltning av bostadsområden, att kunna påverka sin egen lägenhet och gemensamma lokaler är andra möjligheter som i många fall är rimligare att tänka sig.

Planeringsprocessen kan indelas i 1) projektuppläggning, 2) programskrivning och 3) projektering. Om de boende ska delta i programskrivning, dvs målformulering och projektering, är det också viktigt att de är med om projektuppläggningsen, som bestämmer förutsättningen för deras arbete. I programskrivningen är det väsentligt med en diskussion som hela brukargruppen deltar i om innehållet, livet som man vill ha i området. Brukarnas roll i projekteringen skulle främst kunna vara koncentrerad till skisskedet.

För att brukarna ska kunna delta i planeringsarbetet måste myndigheter och byggherreorganisationer m fl anpassa sin verksamhet till den nya planeringssituationen.

Kunskap byggs upp hos individen i en process där individens aktivitet är grunden i kunskapsbyggandet. Individens förståelse för ett problem utvecklas först sedan hon har prövat sig fram. Individens möjligheter att förstå är beroende på hennes tidigare erfarenheter. Med pedagogiska hjälpmedel menar vi de ting och arbetsätt som hjälper individen att förstå. I rapporten beskrivs bl a de arbetsformer och samarbetsregler som använts liksom checklistor, studiebesök, bilder som använts för att finna ut brukarnas krav och modeller, skisser, klippark m m som använts för att komma fram till olika förslag.

De boende bör ha möjlighet att forma och omforma sin boendemiljö. Det ställer speciella krav på byggnaderna. De kan antingen vara generella, mångsidigt användbara eller speciella men möjliga att påverka.

De bostadsområden som vi har studerat rymmer i olika hög grad och på olika sätt förutsättningar för påverkan. Exempel på detta är att man undvikit bärande innerväggar, att rum och smålägenheter kan kopplas till baslägenheter, att stommen är utförd så att man lätt kan bygga till rum, balkonger, uteplatser och förråd.

En viktig faktor när det gäller de boendes inflytande är vem som äger marken, husen. I de fall de boende är ägare, enskilt eller kollektivt, har de haft större möjlighet att påverka planeringsarbetet och bostadsområdet. Exploateringsfrågan är en huvudfråga när det gäller projekt med brukarmedverkan. Vem satsar på de boendes villkor?

- För att de boendes inflytande ska öka krävs att beslut så långt det är möjligt delegeras till bostadsområdet.
- För att inte planeringsarbetet ska bli omöjligt för andra än akademiker måste det vara rimligt i tid och väl planerat. Dispenser måste sökas tidigt.
- För att sänka insatserna kan de boende delta med eget arbete.
- Ideologiska diskussioner är viktiga, kanske viktigare än att skraddarsy den egna bostaden.
- Brukarna måste stärka sig som grupp och självständigt skaffa kunskap för att kunna hävda sig gentemot planerare, myndigheter m fl.
- Typlösningar har visat sig ge ett rimligt resultat och billiga lösningar.
- Varje planeringssituation är speciell och måste läggas upp med hänsyn till vilka boende som ska delta, vad som ska byggas och var, hur många hushåll det gäller m m.

INLEDNING

Bakgrund

Många bostadsområden svarar inte mot de behov som människorna som bor där har. Tecken på detta är de problem som man kan iaktta i framför allt nyare områden. För att antyda vad dessa problem består i ska vi bara med ett antal ord beskriva dem: anonymitet, isolering, brist på aktiviteter, förstörelse av materiella värden, förstörelse av mänskliga relationer, fattigdom på upplevelser, brist på inflytande m m.

Några negativa tendenser i samhället i stort understryks i dessa bostadsmiljöer. Några stickord får räcka som exempel på vad vi avser: det sociala nätverkets förändring, rolldifferentiering, familjecentrering, arbetsdelning och funktionsuppdelning, konsumtionssamhälle, ignorans (Persson, Heijl, Grönlund, Kowalski, 1975).

Samhällsutvecklingen de senaste årtiondena har inneburit stora förändringar i de flesta enskilda människors miljö. Särskilt påtagligt är det förändrade förhållandet till den egna bostaden.

Koncentration och centralisering inom näringsliv och förvaltning har lett till stora folkomflyttningar, som i ena änden medför avfolkning och nedläggning av industrier, butiker och bostäder, och som i andra änden leder till tätortstillväxt. Kommunsammanslagningar och omfattande folkomflyttningar har inneburit att avståndet mellan den enskilda människan och förtroendevalda har ökat och därmed har den enskildes insyn i planeringen minskat. Tätortstillväxten har givit planerarna komplicerade uppgifter, där det bl a gäller att få fram bostäder i snabb takt. Kravet på ett kraftigt bostadsbyggande har lett till industrialisering och specialisering inom byggbranschen. De nya stora bostadsområdena i tätorterna präglas av stordrift och av att de kvantitativa målen överskuggat de kvalitativa.

Ett annat utmärkande drag är att de boende inte har kunnat påverka utformningen av bostadsområdena och att möjligheten till framtida förändringar är liten. Hindren för förändring ligger inte bara i den fysiska utformningen utan också i förvaltningsformerna och i bristen på kontakt

mellan de boende. Varje enskild bostadskonsument har svårt för att ställa krav. (Fritt efter Lidmar, Andersson, Rex, T2:1978).

I ett historiskt perspektiv kan vi se att många människor genom denna process håller på att mista en möjlighet att påverka sitt boende som tidigare generationer har haft. I det tidiga bondesamhället byggde familjen själv sin bostad och den ärvdes inom släkten och förändrades efter nya behov. En byggnadstradition överfördes utan större förändring från en generation till en annan.

Något senare ägde en arbetsspecialisering rum, där speciellt skickade lokala hantverkare byggde bostäderna. Byggaren och brukaren hade i detta fall samma kulturella bakgrund och kände väl till varandras levnadsvanor.

På senare år har bilden ändrats drastiskt. Några, ett fåtal, har haft möjlighet att lösa sitt bostadsbehov genom att anlita en arkitekt, som de under planeringen och bygget lärt känna och överfört sina idéer och tankar till. Några har kunnat välja ett "egnahem" ur ett antal standardtyper, medan andra har varit med att bygga sina egna hus.

De flesta har inget val utan tvingas flytta till en färdig bostad. Sedan industrialiseringen ser vi att produktionen av bostäder - i synnerhet av uthyrningslägenheter och med tiden också av småhus - har delats upp på en hel rad personer, firmor och myndigheter, som var och en har sitt intresseområde att bevaka. Brukaren, den boende, däremot kommer allt längre bort när bostäderna planeras, uppförs och förvaltas. Brukarens intressen tillvaratas bl a genom normer, lagar, låneregler och liknande, i bästa fall också genom fackmäns ambitiösa inlevelse. Mer tungt vägande är emellertid producenternas ekonomiska anspråk på byggandet. De inblandade parterna i byggeriet har inte direkt kontakt med brukarna och känner därför inte till dem och deras behov. Ett annat hinder för bra bostadsmiljö är att planerarnas och brukarnas föreställningar ofta skiljer sig åt, på olika social och kulturell bakgrund. (Kirkegaard Nordisk Psykologi nr 2-1976.)

Bostaden har på några generationer övergått från att vara en bruksprodukt med de kvaliteter den boende hade möjlighet att förse den med - till att bli en vara som säljs eller hyrs ut på marknaden. Bostadsproduktionen följer alltså marknadsekonomins regler. När efterfrågan är stor i vissa regioner vid vissa tider går nästan vad som helst att avyttra. När efterfrågan är liten måste produkten ha sådana kvaliteter att just den blir efterfrågad.

Motiv för brukarinflytande

Krav på inflytande över det som planeras för boendet såväl som för stadsmiljön och arbetslivet kommer från flera håll.

Byalag, stadsdelsföreningar och miljögrupper har med olika aktioner försökt påverka myndigheternas planeringsarbete. I vissa fall har myndigheterna själva velat engagera medborgarna i remiss- och samhällsarbete, bl a för att på ett tidigt stadium få synpunkter och förhindra motaktioner när planerna ska genomföras. Man kan också se det som ett tillmötesgående mot kraven från invånarna på inflytande. Invånarnas kunskap och krav utgör naturligtvis också ett värdefullt underlag för planerarna.

Exempel på genomförda samråd är Hedemora-projektet (Miller, Burell, 1978). Trafiksamråd i Stockholm (Miller, Österberg, 1977). Tyck om Nacka, Märsta 70-kampanjen, Saboförsöket i Göteborg (Hjärne m fl R115:1979). Också när det gäller bostäder har försök med de boendes medverkan gjorts.

På vad sätt menar man då att ökat inflytande skulle kunna påverka bostadsmiljön? Vi ska kort beskriva vilka möjligheter och motiv för brukarmedverkan vi kan urskilja. (Motiven bygger delvis på en artikel i Byggekunst nr 4 1971 "Medverknin-
ning" av Anne Saeterdal.)

Funktionella motiv

En god bostad är en bostad som kan anpassas till de boendes individuella och växlande behov. Genom att de boende deltar i planeringen av bostadsområden kan de planera bostäder och gemensamhetsutrymmen som passar deras behov.

Fasta lösningar, som inte tillåter att man kan anpassa bostaden till de behov man har, medför inskränkningar i ens liv och stimulerar inte till aktiviteter. Många resignerar inför alla hinder och slutar att tänka på viktiga förändringar. Ambitionen blir i stället att anpassa sig eller att flytta. Ingen ska behöva flytta till en ny okänd bostadsmiljö därför att den bostad man har är för lite flexibel. En familj som trivs i ett område behöver kunna veta att den kan få bo kvar, även om man blir fler och behöver mer plats eller önskar disponera om det utrymme man har. Man ska också kunna bo kvar även när man blivit gammal och ensam eller rörelsehindrad och behöver hjälp.

Politiska motiv

Medverkan i bostadsmiljöns tillkomst, förvaltning och aktiviteter ger möjligheter till gradvis politisk frigörelse och ökad medvetenhet om samhället. Genom att ha en konkret fråga, som t ex boendet, arbetsplatsen, vietnamkriget eller kärnkraften att spegla sin samhällssyn mot, bearbetar man aktivt sin uppfattning om samhällets sätt att fungera. Man tvingas konfrontera sin samhällssyn mot verkligheten.

Den kunskap man får på detta sätt om samhället, om vilka möjligheter som finns att påverka och om mänskliga relationer kan vara en bas för aktiviteter och medverkan i andra sammanhang än i boendet.

Sociala motiv

Att de boende tillsammans kan påverka det som händer i ett bostadsområde har en social betydelse. Man lär sig att fungera i en meningsfull situation där man har gemensamma problem att lösa. Detta kan vara början till att man lär känna varandra. Syftet med brukarmedverkan är inte bara att planera eller förvalta bostäder och mark utan också att nå en social gemenskap. En meningsfull gemenskap kan byggas upp runt gemensamma angelägenheter, och en sådan angelägenhet kan vara boendemiljön.

Boendet har en tendens att bli en alltmer privat fråga - boendet rör sig innanför de egna fyra väggarna. Det är viktigt att bryta denna tendens - bl a eftersom antalet småhushåll, en- och tvåpersonershus-

håll, ökar och därmed behovet av möjligheter att träffas och umgås utanför familjen.

Psykologiska motiv

Människor har behov av trygghet. Möjligheten att forma sin egen omgivning, att påverka och utveckla den, att uttrycka sig själv genom den, är grundläggande för en människas trygghet. Trygghet är att veta att man kan anpassa omgivningen efter egna krav. Trygghet är att vara med att styra utvecklingen i motsats till att vara offer för andras beslut. Det är en stimulans att ha en sådan möjlighet, en förutsättning för att hitta sin egen livsform.

Resursekonomiska motiv

Om bostäderna rent fysiskt ges en utformning som gör att de boende kan och vill bo kvar länge, minskar slitaget. Om de har möjlighet att påverka, kan de använda sin energi till att göra något som är positivt. Bostaden blir då en bas för rekreation både psykiskt och fysiskt. Konsumtionstillvaron kan bytas mot en som bygger på aktiviteter i gemenskap med andra.

Att direkt avläsa detta i minskad resursåtgång går inte - det bygger på en diskussion om det ömsesidiga växelspelet produktion-reproduktion/uppbyggnad-nedbrytning. Genom att de boende, som känner området och dess problem, får insyn i och ansvar för förvaltning, kan man troligen sänka driftskostnaderna (Hjärne m fl, 1979).

Boendet är en kulturfråga

Kultur betyder odling, utveckling till det bättre. Dess motsats är vanhävd. Kulturbegreppet rymmer både att skapa och att vårda det skapade. Tidigare generationer satte spår i sin omgivning genom sin livsföring, sin kultur.

Det är viktigt att ha möjlighet att omsätta sin livsföring i fysiska former, att ändra formerna när livsföringen ändras, att ha kvar spår av tidigare liv, att känna sig delaktig i det som händer.

En liten grupp kan inte stå för skapandet

av ett helt folks kultur. Vården kan inte föras över på några få, skenhändelser kan inte i längden ersätta den verkliga kulturen.

Problem

Vår utgångspunkt är alltså att om människor medverkar i planering och förvaltning av bostadsområden, så ökar förutsättningarna för en bättre boendemiljö, där folk har lättare att trivas, därför att de känner sina grannar och kan påverka det som sker. Men det finns en mängd svårigheter med att de boende medverkar. Svårigheter med att nå dem som planeringen berör när beslutena ska fattas är av flera slag:

- o Planeringen och förberedelserna inför ett nytt område börjar flera år i förväg. Det är därför svårt, nästan omöjligt, att få veta vem den framtida brukaren är. Många beslut måste fattas på detta stadium. Vilka, hur, av vem?
- o Om man lyckas ta reda på i förväg vem brukaren är, finns ändå hinder. Många kategorier brukare kan av olika anledningar inte delta i planeringen (ekonomiska, arbetsförhållanden, familjeförhållanden, andra). Det är inte heller alla som vill delta.
- o Det fåtal brukare som kan delta kommer att utgöra representanter för de framtida brukarna trots att de inte har utvalts till det och det faktum att de har möjligheter att medverka pekar på att de på olika grunder inte är representativa.
- o Många beslut kommer att få konsekvenser för människor vilkas behov vi inte känner.

Svårigheterna gäller också hur planeringsarbetet ska organiseras för att lekmän ska kunna delta. Det gäller också vilket inflytande de boende ska ha. Ska de besluta om program eller förslag, ska de utarbeta egna förslag, ska de ge synpunkter eller ska de bli informerade i god tid?

Problemet innehåller också kostnads- och ansvarsfrågor. Vem satsar pengarna som krävs för ett utökat planeringsarbete? Vem ansvarar för de beslut som fattas?

Den nya situationen med brukarmedverkan ställer nya anspråk på samarbetsformer, metoder och hjälpmedel. Medverkan från de boendes sida måste också motsvaras av möjligheter att faktiskt forma och förändra den fysiska miljön. Byggsättet, byggsystemet, måste vara påverkbart för brukarna både i planeringsskedet och när förändringar är önskvärda i senare skeden.

I några bostadsområden har man givit sig i kast med dessa problem. Vad har man för erfarenheter som är värdefulla som vägledning för fortsatta försök med de boendes medverkan?

Avgränsningen för vårt arbete

Vi koncentrerade oss från början på två frågor:

1. Vilka hjälpmedel och arbetssätt användes i planeringsarbetet för att förklara möjligheterna till påverkan av byggsystem och markområde och för att komma fram till brukarnas krav?
2. Vilken betydelse har det byggsystem man använt för brukarnas möjlighet att påverka sin boendemiljö.

Vi föreställde oss alltså från början att man hade använt alldeles speciella planeringsmetoder och att byggsystemet spelat en stor roll redan i planeringsskedet i de projekt vi tog oss an. Detta byggde på en föreställning om att pedagogiska hjälpmedel behövdes i planeringsprocessen för att komma runt vissa svårigheter. Svårigheterna låg främst i att brukarna och arkitekterna inte förstod varandra. Hade man däremot bra hjälpmedel skulle brukarna kunna formulera sina krav. Kunde brukarna förstå byggsystemet skulle de kunna omsätta sina krav och önskemål till en bra fysisk form med hjälp av systemet, trodde vi.

Det har också i vissa fall varit svårt att få svar på frågor om pedagogiska hjälpmedel och de inblandades erfarenheter av dessa. Vi har uppfattat det som att andra problem som man brottats med i projekten, t ex dispenser och dylikt från myndigheter, finansiering, tidsförskjutningar, åtminstone så här i efterhand överskuggar problem med förståelsen mellan lekmän och fackmän.

Byggsystemet har i flera fall valts av arkitekterna och inte spelat så stor roll i diskussionerna med brukarna under planeringsskedet som vi trodde, men möjligheterna till förändringar av bostäderna är olika i områdena bl a beroende på olika byggsystem.

Vi beskriver därför inte bara hjälpmedel och byggsystemet utan problem i olika skeden och de boendes möjlighet till medverkan och inflytande.

Val av studieobjekt

När vi valde ut områden som vi skulle titta närmare på hade vi många att välja bland. Vår lista på bostadsområden som planerats helt eller delvis av de boende har vuxit under tiden och ser ut så här:

Danmark

Saettedammen, Hammersholt
Tinggården, Herfølge
Skråplanet, Jonstrup
Aeblevangen, Jonstrup
Gjesing Nord, Esbjerg

Norge

Skjetten
Romsås
Oksvall III-IV, Nesodden
Hesthaugen och Nordås, (Selegrend), Norge

Sverige

Kv Stora Björn, Gävle
Håbo-Tibble, Upplands Bro
GP-byn i Vedum, Vara
Klostermuren, Göteborg
Byåkersbacken, Oxie, Malmö

Övriga Europa

Molenvliet, Papendrecht, Holland
Adelaide Road, London, England
St. Peter, Graz, Österrike
Seldwyla, Zumikon, Zürich, Schvez
Hilversumse Meent, Hilversum, Holland
Das Höli, Scherz nära Zürich, Schweiz
Halen, Bern, Schweiz

Vi har koncentrerat oss på sex bostadsområden, som vi valt med hänsyn till deras karaktär och till deras läge. Vi har fått gå utanför landets gränser för att få några olika slag av projekt.

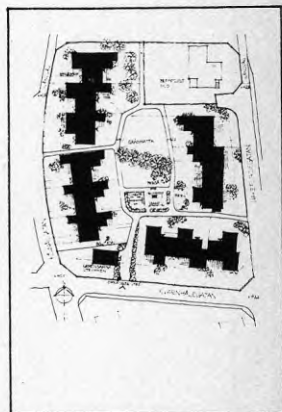
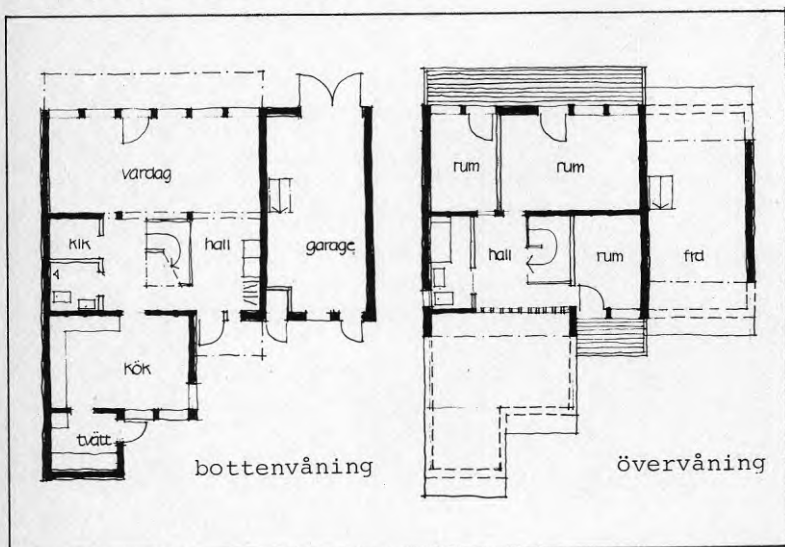
Vi har valt Klostermuren på Hisingen för att brukarna där arbetade efter en på förhand utarbetad metod med klart preciserade arbetssteg och hjälpmedel. I Håbo-Tibble, utanför Stockholm, arbetade arkitekterna intuitivt och på ett mer traditionellt sätt tillsammans med brukarna. Förutsättningarna var helt olika dem som gällde i Klostermuren. Därför tog vi med Håbo-Tibble. Tinggården i Danmark bebyggdes efter ett stort upplagt experiment kring de boendes medverkan. Det har diskuterats mycket i Danmark och vi ville ha deras erfarenheter med i vår rapport. Upplåtelseformen i Tinggården är hyresrätt. I Saettedammen i Danmark är de boende organiserade i ett kollektiv som själv tog initiativet och genomdrev projektet på privat väg.

Selegrendprojektet, med de två bostadsområdena Hesthaugen och Nordås, är intressant av flera skäl. Utifrån en moderorganisation Selegrend Boligbyggelag har två bostadsrättsföreningar bildats för de två områdena. På så sätt har man kunnat utveckla idéerna i den andra planeringsomgången för Nordås efter de trevande försöken i Hesthaugen. De boende medverkar i planering, administration, bygge och förvaltning och har på så sätt sänkt kostnaderna för insatserna i föreningen.

Förutom dessa sex områden vill vi också ge en kort redogörelse för några andra exempel på brukarmedverkan. Dessa projekt är inte behandlade i kommentarer och slutsatser men vi hoppas att läsaren ska bli inspirerad att själv kommentera dem eller ta reda på mer om dem.

Klostermuren

KLOSTERMUREN

Bakgrunden

Projekt Klostermuren är en del i ett långsiktigt forskningsprogram som kallas M70. Arkitekt Johannes Olivegren, som driver projektet, formulerar syftet så här: "Så snart man bygger för mer än en människa bygger man ett samhälle. Vilka metoder och hjälpmedel har vi för ett sådant samhällsbygge med människan som byggsten? Knappast några alls. Ganska aningslöst har vi huvudsakligen byggt med hus, gator och ledningar. Det har inte blivit något riktigt bra samhällsbygge. Vad vi söker istället är en social process som sammanför människor till nya förhållanden och levnadsmönster en ständig samhällsbildningsprocess där individer och grupper utvecklas genom att ge varandra samhörighet och stimulans när de tillsammans formar sin närmiljö och tar ansvar för dess drift och vidareutveckling."

. . .
 "Ävsikten är att gå vidare till större projekt och fler typer av bostadsbebyggelse samt till gemensamhetsanläggningar..."men av praktiska skäl har vi börjat i enfamiljsändan." (Olivegren, 1975)

Projektet beställdes i mars 1973 av fastighetskontoret i Göteborg. Kvarteret Klostermuren på Hisingen var det område som Göteborgs kommun erbjöd. Området skulle bebyggas med 12 hus.

"Arbetet inleddes med att en restriktionskarta utarbetades för kvarteret Klostermuren. Grannarna kontaktades och fick ge sitt medgivande först. I en förupphandling med kommunen som beställare tävlade fem entreprenörer om att lämna lägsta pris på ett simulerat projekt för att kostnadsläget skulle klarläggas och kostnadsmallar göras upp. En inbjudningsskrivelse gick ut till 800 i stadens tomtkö. Femtiofem hushåll anmälde sitt intresse och kallades till ett första stormöte den 3 april 1974 för information och besvarande av frågor. Ett tjugotal av de intresserade hushållen fick träffa varandra för att bekanta sig litet mera innan de definitivt tog ställning. Efter ytterligare val, bl a med hänsyn till hushållssammansättningen, återstod tolv hushåll plus fyra reservhushåll. De tolv ordinarie fick betala kronor 500:- var som en depositionsavgift vid plane-

ringens början." ... "Efter planeringens slut, cirka två månader senare, den 27 juni 1974 hölls ett stormöte då hushållen redovisade sitt arbete. Arkitekthandledaren hade vid det laget också gjort ritningshandlingar som dels lämnades till myndigheter för granskning, dels till entreprenören för slutupphandling. Samtidigt gjordes arbetsritningar. Den 24 september 1974 skrev hushållen under sina respektive kontrakt med entreprenören. Hittills hade fastighetskontoret fungerat som ställföreträdande beställare. Nu övertog varje hushåll ansvaret. Den 1 oktober togs det första spadtaget. Bygget var igång."
(Olivegren, 1975)

Brukargruppen

De tolv hushåll som deltog i planeringen av Klostermuren kom från Göteborgs stads tomtkö. De representerar, enligt Olivegren, ett ungefärligt snitt av hushållen i tomtkön. Hushållsinkomsten 1973 varierade mellan 40-100 000 kr/år. Sex av kvinnorna var hemmafruar, och nitton barn fanns i brukargruppen.

Familjerna hade mycket olika motiv att delta. En del var framför allt intresserade av grundidéerna bakom projektet, av att kunna påverka sin miljö, lära känna grannarna och få större gemenskap i boendet. Andra deltog i första hand för att få ett hus. En som bor i Klostermuren: "Jag var från början inte intresserad av projektet som sådant, men stod ungefär på plats 800 i tomtkön och såg det här som ett sätt att smita före i kön och få ett hus i rimlig tid". Trots att några i gruppen hade denna inställning från början var deltagandet i planeringsarbetet mycket högt. 10 personer deltog mer än 90% och 9 personer deltog mellan 70 och 90%. Inget hushåll hoppade heller av under processens gång.

Planerarna

Arkitekt Johannes Olivegren, professor vid CTH, har tagit initiativet till projektet. I planeringsarbetet deltog en arkitekt från Olivegrens kontor, Inger Stakkestad, fyra doktorander från CTH; Åsa Walldén, Michael Eden, Bruno Sjödin, Christer Lundberg, och en sociolog, Anna Östnäs, anställd som sekreterare och handledare. Doktoranderna skulle från början bara följa

planeringsarbetet genom att delta vid vissa träffar, men drogs in mer och mer i arbetet och fick ganska snart också funktionen att handleda brukargruppen och diskutera utformning av område och hus.

Johannes Olivegren har som projektledare lagt upp processen efter en strikt tidplan. Han har också varit ordförande på stormöten och styrt dagordning o dyl med fast hand. En av brukarna: "Denna form av planering fungerar inte utan att någon håller i rodet."

Kommunen utsåg en politisk referensgrupp som följde projektet. Fastighetskontorets tjänstemän fick en del merarbete på grund av projektet. Kommunen handlade också villigt och snabbt.

Hjälpmedel i planeringsarbetet

Klostermuren har planerats efter ett detaljerat "steg för steg-schema" som delar upp brukarnas arbete i korta målinriktade arbetspass och ett antal regler för samarbetet. Dessa regler, som kallas "samarbetstekniker" används i diskussionerna om krav och lösningar. De här enligt alla vi pratat med haft stor betydelse för den sociala processen i gruppen och för gruppens resultat.

Samarbetsteknikerna kallas:

1. Att presentera sig.
2. Laget runt
3. Diskussion
4. Undvik majoritetsbeslut
5. Ta någon avsides
6. Ta motsatt ståndpunkt
7. Uppmuntran är den bästa kritiken.

"Laget runt" tycks ha varit en teknik som, enligt alla vi talat med, fungerat bra i gruppen och alltså varit ett viktigt hjälpmedel i planeringsarbetet. Laget runt innebär att man låter ordet gå till var och en i gruppen för att hindra att några dominerar diskussionerna medan andra sitter tysta. Kommentar från en av de boende: "Laget runt borde hela svenska folket lära sig. Att ta någon avsides för att tala honom till rätta, kändes däremot onödigt och obehagligt."

Steg för steg-schemat som Olivegren hade planerat innebar en kort och intensiv planeringstid för brukarna. Två kvällar i veckan och några lördagar under två månaders tid samlades brukarna och planerarna till planeringsträffar. Varje träff skulle leda till ett påtagligt resultat och tiden mellan träffarna användes för hemarbete och diskussioner.

För att komma fram till brukarnas krav användes kravlistor i planeringsarbetet. Brukarna och planerarna utarbetade en checklista på de problem hushållen måste fundera igenom som utgångspunkt för prioritering mellan olika lösningar. Med hjälp av denna lista utformade så hushållen programmet för sin bostad och för området.

En av de boende menar att listorna gjordes som "brainstorming" och sen plockade hushållen ut det som skulle gälla deras hus.

Områdesplanering

Planeringsarbetet startade med de gemensamma frågorna; hur stadsplanen för området skulle utformas, och vilka gemensamma ytor och lokaler man skulle planera in. Det är nödvändigt för att inte hamna i individcentrerade diskussioner, menar Olivegren.

Områdesplaneringen gick till så att hela gruppen upprättade listor på de krav som hushållen ansåg vara viktiga. Hushållen fick därefter en karta i 1:400 med områdets förutsättningar inritade och färgade papperslappar som ungefär motsvarade en tänkt husyta eller gemensamhetsanläggning samt garn i olika färger för vägar och gångstråk. På mycket kort tid gjorde hushållen tre planförslag var genom att placera ut hus och vägar på kartan. Dessa förslag fotograferades och jämfördes med kravlistorna. Några förslag valdes ut och handledarna bearbetade dem innan brukarna slutligen valde en områdesplan.

Husplanering

Planeringen av husen gjordes med hjälp av ett hussystem som utarbetats innan projektet kom igång. För brukarna innebar det att man arbetade med klotsar, modeller, i skala 1:100, som kunde sättas ihop till

en-, två- eller trevåningsbyggnader. Dessa klotsar var kostnadsberäknade så att brukarna hela tiden kunde kontrollera kostnaden för de hus de komponerade.

Under detta arbete med husvolymer hade hushållen bara en vag föreställning om hur olika rum och funktioner skulle placeras i husen. Klotsarna kläddes sedan med fasader ur klippark som också utarbetats av arkitekterna i förväg.

När alla hushåll så placerade sina modeller på modellen över kvarteret kunde man få en föreställning om det färdiga området. Arbetet med lägenhetslösningarna gjordes på frigolitplattor och i skala 1:50. På plattorna målades eller klustrades väggar, inredningar, möbler och installationer som brukarna kunde klippa ur klippark. Med utgångspunkt från de prioriteringar hushållen gjort med hjälp av kravlistorna, kunde de planera sitt hus i samråd med handledarna.

När förslagen var färdiga lämnades de till arkitekterna, som ritade upp dem och justerade dem där det behövdes för att uppfylla lånebestämmelser och normer. Brukarna behövde inte själva sätta sig in i hur husen fungerar tekniskt eller i byggnormens bestämmelser.

Att välja material och utrustning tog ungefär en tredjedel av planeringstiden i anspråk. Entreprenören utarbetade en normalstandard för utrustning och material och när hushållen avvek från detta justerades priserna från fall till fall. Att detta arbete tog så lång tid förklarar Stackestad med att det är det område lekman behärskar bäst och har mest åsikter om.

Erfarenheter från brukarmedverkan

I Klostermuren har det lyckats en liten grupp brukare att planera sina egna hus och planera för hur husen skulle organiseras i området samt planera en gemensam lokal. Förutsättningarna, det lilla kvarteret och husplaneringssystemet gav begränsade möjligheter och det i förväg strikt planerade tidsschemat medgav inga större avvikelser eller diskussioner.

Brukarna hade hjälp av regler för samarbetet och mycket tid tillsammans med handledarna.

Planeringsarbetet var också väl förberett med hjälpmedel och planeringsmetoder för olika typer av problem, områdesplan, hus och lägenheter.

Husen planerades genom att brukarna kombinerade olika på förhand givna volymer och utrustningsenheter, fönster o dyl från klippark. Områdesplanen utformades genom val mellan ett stort antal förslag som brukarna gjort.

Men på några punkter har brukargruppen haft problem att enas. Det har då bl a rört sig om vilka gemensamma lokaler, t ex tvättstuga, man skulle ha. Dessa problem har lösts med majoritetsbeslut, vilket lett till att man idag har en enkel gemensam lokal men utan tvättstuga. Problemen har också gällt tomtvalet. När gruppen inte kunde enas om fördelning av tomterna beslöt man att välja efter turordning i tomtkön.

Tidspressen har haft både för- och nackdelar. Bland nackdelarna är, anser några av deltagarna, att tiden har varit för knapp för diskussioner om gemensamma mål för området, alternativa energilösningar, utbyggbarhet i framtiden. Fördelarna har varit att processen har gått framåt med resultat hela tiden. Ingen har tröttnat och dragit sig ur. Brukarna har fått sina hus klara endast ett år från det att de gick in i projektet. Det är nödvändigt, menar Olivegren, att processen är kort och intensiv. "Den måste vara snabbare än vid vanlig planering. Vi stod för att olja processen."

Arbetsmetoderna är anpassade till de problem man löst i projektet. Problemen man gett sig ikast med i Klostermuren är starkt "förskjutet" åt det privata hushållet till. Den enda verkligt gemensamma angelägenheten - utformningen av den gemensamma lokalen - verkar styvmoderligt behandlad.

En fråga vi vill ställa oss är om arbetsättet lämpar sig om förhållandet brukare/planerare är ett annat eller om gruppen har mer långtgående ambitioner vad gäller

gemensamhet. Problemet får då en helt annan karaktär. Det kommer att handla mer om innehållet än om formen, och mer om det gemensamma än det privata.

Tidåtgång och kostnader

Olivegren uppskattar kostnaderna för utveckling av metoder, samarbetstekniker, planeringssystem för hus och område, till 240 000 kr. Tillämpningskostnaderna i Klostermuren var ungefär 140 000 kr. En del av kostnaderna har man tillgodo i efterföljande projekt. Brukarna har inte belastats med dessa höga kostnader. De har däremot satsat mycket tid under en intensiv planeringsperiod.

Klostermuren idag

En hypotes i Olivegrens projekt var att människor utvecklas "genom att ge varandra samhörighet och stimulans när de tillsammans formar sin närmiljö och tar ansvar för dess drift och vidareutveckling." Genom att använda samarbetsteknikerna i planeringsarbetet tränar brukarna sig på att lösa problem tillsammans. En handledare: "Brukarna har ett tvång på sig i planeringen att komma överens, man lär sig var man har varandra och det ger resultat i boendet tror jag."

Husen ligger placerade tre och tre runt området. Alla har infart till egna garage direkt från gatan medan husentréerna ligger vända mot området mitt, som är gemensamt för alla hushållen. Där finns en stor gräsmatta och lekplatser för barnen.

Entrén till området ligger vid det gemensamma huset, som innehåller ett stort rum och WC. Invånarna har gemensamt ansvar för huset och har betalt det i proportion till vars och ens lägenhetsyta. Alla hus är klädda med träpanel och färgsatta helt enligt brukarnas egna önskemål. Två slags takmaterial och två takfärger har använts.

Husen har byggts med lösvirke på platsen och små skillnader i mått och detaljer finns, men husens former, takvinklar, fönstertyper och ungefärliga mått var bestämda redan i planeringssystemet med klotsarna och klipparken. Detta har gett området en enhetlig karaktär.

Möjligheterna att påverka området, bostädernas och det gemensamma husets storlek i framtiden är små. Kvarteret Klostermuren är litet och förutom gräsmattan i mitten av området har inte mycket mark blivit o-
bebyggd. Husen ligger också mycket nära den maximala byggnadsytan redan från början. Även om husens utformning och byggskick alltså skulle tillåta att man byggde ut med tiden är det inte möjligt i praktiken. Frågan om påverkbarheten i framtiden tycks inte heller ha diskuterats i planeringsarbetet. Hushållen tog nog istället till lite yta för att kunna växa i huset, säger en av handledarna.

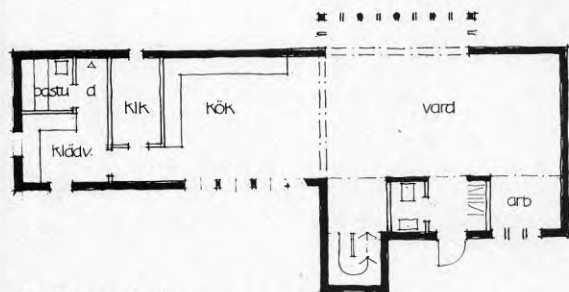

Håbo-Tibble kyrkby

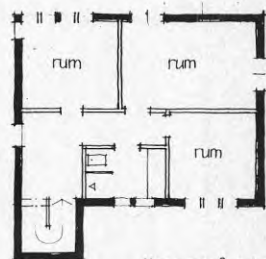

Håbo-Tibble kyrkby

bottenvåning

övertvåning

HÅBO - TIBBLE

Bakgrunden

I slutet av 60-talet började kommunalpolitikerna diskutera en utbyggnad av Håbo-Tibble kyrkby. Befolkningen hade, bl a på grund av jordbrukets rationalisering, minskat kraftigt och genom en utbyggnad hoppades man få underlag för den gamla skolan, samlingslokalen och idrottsanläggningen. HSB fick i uppdrag att göra ett förslag till ny bebyggelse. 1973 visade HSB en plan med 200 villor. En så hård exploatering gav upphov till protester från befolkningen i trakten. En av dem som var uppväxt i Håbo-Tibble var landskapsarkitekt Sven Olof Nyberg. Han utarbetade tillsammans med de anställda på sitt kontor ett alternativt planförslag med totalt 40 enfamiljshus, uppdelat i etapper, och en kontorsbyggnad. Med stöd av landsantikvarien fick han så småningom godkänt för en första etapp om 14 bostäder och kontorsbyggnaden.

Målsättningen i Nybergs plan var först och främst att den nya bebyggelsen skulle vara en utveckling av den gamla byn. Husen skulle inte byggas på åkrarna utan på slutningen upp mot kyrkan, vägarna var smala och följde terrängen, husen skulle anpassas till byggnadstraditionen i trakten. Området skulle inte bli ett rent bostadsområde utan också innehålla arbetsplatser och vara ett komplement till byn Håbo-Tibble. Planen innehöll också idéer om hur husen borde utformas och placeras för att ta till vara solinstrålning.

Nyberg menade också att husen borde byggas enkelt och billigt, för vanliga villabyggare och att de boende borde vara med och planera sina hus. Genom självbyggeri skulle man också kunna hålla kostnaderna nere.

Nyberg hade tidigare, 1971, diskuterat med sina anställda om att flytta ut kontor och bostäder till Håbo-Tibble. Fem hushåll fanns därför med i diskussionerna hela tiden. De övriga kunde plockas ut ur tomtkön först när alternativet var utarbetat så långt att det kunde godkännas av kommunen. Detta är alltså en anledning till att brukarna inte påverkat utformningen av planen i någon nämnvärd utsträckning utan huvudsakligen deltagit i planeringen av de enskilda husen.

Men tankarna på brukarmedverkan var från början bara vagt och allmänt formulerade. Det gällde ju först att få fram en alternativ plan till den HSB hade presenterat. Målsättningen gällde den arkitektoniska utformningen av den nya bebyggelsen. "Vi gick in som arkitekter som skulle rita - men vårt intresse svängde med tiden till brukarplanering", säger Nyberg.

Planeringen tillsammans med de boende tog 2 år. 1977 fick man byggnadslov. Den första familjen flyttade in i aug 1977 och den sista 1978. Familjerna har i olika grad deltagit i byggeriet. De har också varit sina egna byggherrar.

För att förslaget skulle kunna genomföras fick Nyberg gå in som exploatör med sitt kontor. Varken HSB eller något annat företag ville gå in i ett så litet projekt. Kommunen ställde villkoret att husen skulle byggas med statliga lån, vilket har skett.

Brukargruppen

Hälften av brukarna kom med i projektet genom att de var anställda och vänner till Nyberg. Man hade ju flera år tidigare diskuterat att flytta ut kontoret till Håbo-Tibble. De övriga sju familjerna har kommit från den kommunala tomtkön.

Vi fick uppfattningen att de sett sig själva som husköpare och som haft ovanligt stora möjligheter att utforma sina hus och att delta i byggeri och upphandling. Några gemensamma anläggningar har inte planerats eftersom det gällt att komplettera en tynande by, där det redan fanns en bygdegård, bastu, idrottsförening m m.

När det gäller ålder är gruppen homogen. I alla hus bor unga barnfamiljer, de flesta med dubbelarbetande föräldrar. Många olika yrken finns representerade i gruppen, t ex arbetsledare, ingenjörer, dataprogrammerare, matläggare, snickare, lärare, företagare, bankman, studerande, elektriker, anläggningsarbetare, hemmamammor, sjukvårdsbiträden, lab. assistenter, städerskor och dagmammor. De två arkitekter som jobbat med projektet bor också i området.

Brukarna i Håbo-Tibble tycks inte ha fungerat som en samarbetande grupp som fattat beslut tillsammans. Var och en, familjevis, har diskuterat med arkitekterna om utformningen av sina hus. Vid gemensamma möten hemma hos Nyberg har arkitekterna presenterat förslag och förutsättningar. Brukarna har också på stormöten diskuterat färgsättning, tomtval, upphandling m m.

Men när det gäller de enskilda husen har man i allmänhet inte diskuterat med varandra. "Rädd för att husen skulle bli för lika" om man diskuterade med de andra, som en av de boende uttryckte det.

Två hushåll har dock utformat sina hus i opposition mot arkitekternas förslag och gemensamt diskuterat fram sina hus.

Planerarna

Arkitekt Nyberg tog initiativet till projektet och har hela tiden drivit det tillsammans med sina medarbetare på sitt arkitektkontor. Inredare Anders Lindström och ingenjör Bertil Liljegren, som byggde sig hus i kyrkbyn, har också haft viktiga roller under hela projektet från skissning till färdiga hus.

Under planeringstiden har också Kerstin Nyberg haft en viktig roll som diskussionspartner och medlare när det gällde personliga problem och konflikter. "Vi har fungerat som en öppen socialbyrå hela tiden." Ingenjör Liljegren på Nybergs kontor arbetade också på byggplatsen. Eftersom de flesta husen också till stor del byggts av dem som bor där, fick han sätta till en hel del fritid.

Enligt Nyberg har kommunens tjänstemän spelat en mycket passiv roll. De har snarast motarbetat projektet. Enstaka politiker har stött projektet liksom landsantikvarie Alf Nordström som intresserat sig för och stött Nyberg i arbetet med att forma en bebyggelse som följer traditionerna från den gamla kyrkbyn och från liknande byar i Mellansverige.

Hjälpmedel i planeringsarbetet

Ambitionerna med de boendes medverkan var alltså allmänt utformade från början.

Några preciserade arbetsmoment eller hjälpmedel fanns inte, utan de problem som dök upp fick styra uppläggnings- och planeringsarbetet. Arkitekterna menar att de arbetade intuitivt och att det var en läro- och erfarenhetstid för dem själva, eftersom samarbetet med brukarna var något nytt för dem, likaväl som det var för brukarna att delta i planering. Till saken hör också att området var litet och att brukargruppen bara bestod av 14 hushåll. Som tidigare nämnts kom brukargruppen med i arbetet först när huvuddragen i den nya bebyggelsen var bestämd. De boendes inflytande var alltså koncentrerat kring det egna huset.

Områdesplanering

Den plan och de planbestämmelser som utarbetades på Nybergs arkitektkontor, präglas av förhållandet till byggnadstraditionen i Mellansverige. Man hade mätt upp och studerat andra byar för att sätta sig in i denna tradition. Bebyggelsen ansluter till terrängen. Husen placerades efter en trång bygata och tomtgränserna drogs senare så att man kunde saxa dem och anpassa dem efter husens placering och efter terrängen och uppnå täthet. Ekonomibyggnader och garage utgör kompletteringar i bymiljön och formar gårdar och gränser i stället för staket.

Som en illustration till planen utgick man från tre hustyper, alla med smala huskroppar, fribärande från fasad till fasad. Samma fasadelement användes i alla hustyper och levererades av en snickerifabrik i Småland (Ekefors Fabriks AB i Ekhörva). Husbredder och takvinklar och husens ungefärliga lägen angavs i planen.

Brukargruppen har samlats till ett 10-tal möten för att i första hand ta del av arkitekternas intentioner när det gäller bebyggelsen och för att diskutera tomtval, färgsättning, upphandling m m. Några grundläggande diskussioner om gemensamma målsättningar verkar inte ha tagits upp formellt.

Arkitekterna saknade på dessa möten engagemang och reaktioner på förslagen. Nyberg: "Det var svårt att nå ut, göra sig förstådd, och få folk att reagera och engagera sig. Folk har inte klart för sig sina krav."

Husplanering

Arbetet med de enskilda familjerna tycks ha gått till ungefär som vid normal villaprojektering, men varit mer utsträckt i tid. Arkitekter och brukare diskuterade och preciserade familjens behov. Arkitekten utarbetade skisser som diskuterades och justerades.

De förslag till plan för området som arkitekterna hade utformat och hustyperna presenterades och diskuterades med brukarna utan några i förväg utformade hjälpmedel. Arkitekten använde ritning och perspektiv som diskussionsunderlag. "Vi pratade fel språk. Vi skulle byggt modeller, målad upp fasader", säger arkitekterna.

Det som underlättade för brukarna att föreställa sig hur husen skulle se ut vad gäller mått m m var Nybergs hus, som redan låg på tomten. Det låg till grund för en av de tre hustyperna som man utgick ifrån.

Utgångspunkterna i planeringen av husen var tre föreslagna hustyper. I Nybergs plan var husen anpassade till terrängen och på så sätt kom valet av tomt och hustyp att hänga samman. Tomtvalet vållade inga svårigheter i Håbo-Tibble. Vars och ens önskemål när det gällde tomt och hustyp, gick utan större problem att uppfylla.

Hustyperna gav brukarna begränsningar beträffande husbredder, takvinklar, hushöjder. Möjligheterna till inflytande gällde alltså utbyggnader av rum eller växthus, lägenhetsplanering, ytskikt, inredning, fönstersättning, entréer, trädgårdsplanering m m. De skulle också bestämma sig för en färg på huset medan arkitekterna själva ville bestämma färgnyans för att matcha färgerna mot varandra.

Nyberg ville att området skulle ha en ljus och lätt karaktär med pastellfärger. Stadsarkitekten och en del av brukarna motsatte sig detta och i en del fall har

husen målats i mörka färger. Färgval liksom val av inredning och materialval gav upphov till mycket arbete och drog ut på tiden. Arkitekterna menar att det är ett område som de boende själva har mycket åsikter om, och där det var svårt för arkitekterna att hävda sin fackkunskap. Lösningarna blev ofta onödigt dyra och kortsiktiga. Arkitekterna menar också att när brukarna nått så långt som till inredningsfrågorna och färgsättning var de mindre beroende av arkitekthjälp för att få "sitt hus i hamn" och kunde agera mer självständigt och kritiskt.

Självbyggeri

Upphandlingen av stommen och de förtillverkade väggelementen skedde gemensamt. Husägarna var själva byggherrar för sina hus och höll i upphandling och kontakter med hantverkare. Graden av självbyggeri var valfri och alla varianter finns representerade.

Erfarenheter från brukarmedverkan

Vilka problem har då arkitekterna stött på i planeringsarbetet med brukarna?

- o Problemet med att vara exploatör. Vem tar risken, satsar pengarna som krävs för ett planeringsarbete innan man vet om man får bygga, om man får lån osv?

Det är en risk som en kommun eller ett stort företag, som t ex HSB, kan ta men inte en privat exploatör och inte heller brukarna i allmänhet.

Hur kan man få brukarna att delta i detta planeringsarbete innan man vet om det blir något byggt alls, eller om kommunen kommer att godkänna just det som brukarna vill ha, eller hur det hela kan finansieras? Vilka brukare är det som kan ställa upp på sådana villkor? Den som satsar pengar i starten har också en vilja med slutresultatet och måste också få styra planeringen mot något som han tror går att genomföra. Detta kan komma att stå i konflikt med det brukarna vill.

- Den utdragna planeringsprocessen är både en förutsättning för att brukarna ska kunna sätta sig in i vad det handlar om och tänka efter vilka krav de har, men också ett problem. Vem ska betala en sådan lång planeringsprocess? Priser hinner t ex ändras, brukarna får nya behov eller hoppar av helt och hållet. Nyberg menar trots allt att om det inte bara ska bli skendemokrati så måste det få ta längre tid än vanligt.
- Nyberg menar att människors skiftande förkunskap också ställer till problem. Detta förstärks om folk kommer till efterhand i planeringen och man måste förklara allt från början flera gånger.
- Nyberg menade också att många idag har förlorat sin historiska förankring och sin kultur. Därför har man dålig kunskap om sina egna behov och man har genom trycket från all reklam m m och som en följd av snabba förändringar förlorat känslan för det som är naturligt, för samhörigheten mellan trakt, hus, levnadssätt, växtlighet osv.
- När man börjar diskutera detta uppstår konflikter i familjer och i äktenskap. Man upptäcker i många fall att man tycker olika i stora frågor. Dessa problem tar tid att lösa och de kräver ett stort engagemang från alla håll. I Håbo-Tibble fungerade Nybergs hem tidvis som en socialbyrå under planeringstiden.
- Konflikterna har också funnits gentemot de flesta av kommunens politiker och tjänstemän, som inte backat upp projektet utan snarast motarbetat det.
- Arkitekterna har ibland också känt viss misstänksamhet från brukargruppen. Miss-tänksamhet om att de i egenskap av exploatörer påverkar för mycket, att de på något vis tjänar på brukarnas arbete. Detta har naturligtvis varit extra känsligt här i Håbo-Tibble, där arkitekterna också skulle bo och alltså hade egna viljor om sin omgivning.
- Vem ska betala arkitekternas lärotid?

Vilka erfarenheter har då brukarna? Det kan vi inte säga mycket om efter att bara

ha träffat några av dem. Men vi kan vidarebefodra några synpunkter vi uppfattat.

Planeringstiden uppfattades mycket positivt av många brukare. Man har fått diskutera igenom sin bostad och fått bra hjälp av arkitekterna. För andra har det varit en jobbig period med personliga konflikter. De flesta hade inga stora förväntningar på inflytande utöver sin bostad utan ser just detta som något ovanligt och positivt här i Håbo-Tibble.

Det var svårt att föreställa sig verkligheten utifrån planer och skisser, men när det väl var klart verkar de flesta nöjda med resultatet.

Några stora problem att lösa gemensamt har inte funnits eftersom var och en äger sitt hus. Problemet har i stället gällt att komma överens inom familjen.

Tidåtgång och kostnader

Planeringen av bebyggelsen i Håbo-Tibble har tagit lång tid. Dels tog det lång tid innan Nyberg vann gehör för sina idéer och sin plan i kommunen (ca 2 år), och dels för planeringen tillsammans med de som skulle flytta dit (2 år). Det har krävts ett mycket stort engagemang och mycket tålamod både från brukarnas och från planerarnas sida. Nyberg menar att man når en viss typ av människor som är aktiva och utåtriktade och som har tid och ork att fullfölja planeringsarbetet.

Planerarna har fått satsa mycket fritid på handledning och diskussioner med brukarna i planerings- och byggskedet. Detta är speciellt för Håbo-Tibble eftersom Nybergs själva, liksom flera av de anställda, bosatte sig i området. Det var lätt för brukarna att söka upp någon av dessa för att få råd och hjälp.

Om man bortser från dessa gratiskonsultationer på fritiden och en hel del tid som Nyberg satsat, och som han kallar "lärpengar", har brukarna betalat projekteringen för sina hus. Genom att själva ta över bygget i det läge man ville, har brukarna genom egna arbetsinsatser kunnat hålla kostnaderna nere.

Håbo-Tibble idag

Vi tycker att det är ett område som stämmer fint överens med de intentioner som arkitekterna sa sig ha från början. Det är ett tätt område som ansluter till den befintliga bebyggelsen och till terrängen och växtligheten. Husen varierar i utseende men hålls i stort sett inom ett tema. Det gamla växthuset, som stod på platsen tidigare, har de boende tillsammans tagit ner och glaset används nu till små växthus vid de nya husen. Det ger en fin anknytning till platsens tidigare liv.

Brukarna verkar inte ha haft några ingående diskussioner med varandra om levnads-sätt, gemensamma anläggningar och mål för området som i ett par av de andra exemplen vi beskriver.

Det sätt som man skapat en grund för gemenskap tycks i stället snarare vara några gemensamma arbetshelger för att riva ett växthus som stod på platsen. Brukarna har också deltagit i själva byggandet och varit sina egna byggmästare. Genom detta arbete har de lärt känna varandra och fått en grund för umgänge och kontakter.

Målet har ju också från början varit att de som flyttade till Håbo-Tibble skulle smälta in i det liv och den gemenskap som fanns där kring bygdegården, skolan, kyrkan, idrottsanläggningen och inte bli en egen sluten grupp.

Möjligheter till påverkan i framtiden bedömer vi som ganska små. Tomterna är små och oregelbundna så att husen ligger tätt.

Man kan göra små utbyggnader och man har ganska stora möjligheter att flytta innerväggar, eftersom husen är smala och det finns få bärande väggar. Det man kan påverka är, liksom i andra småhusområden, den privata bostaden.

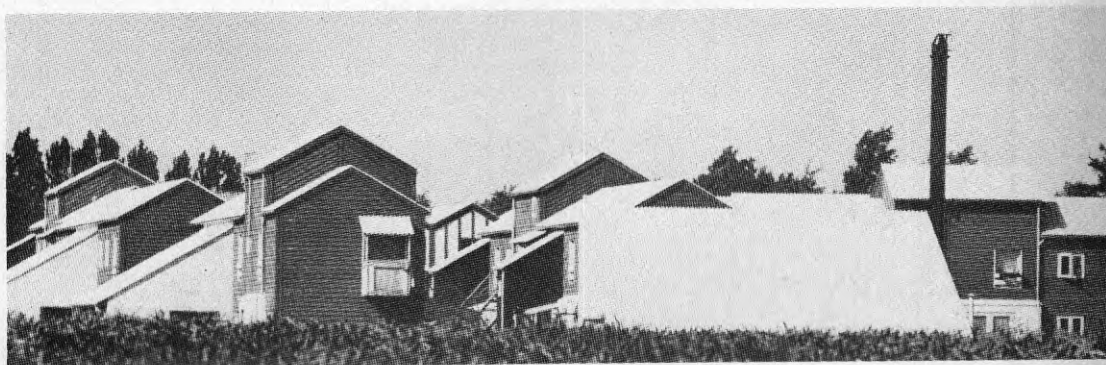
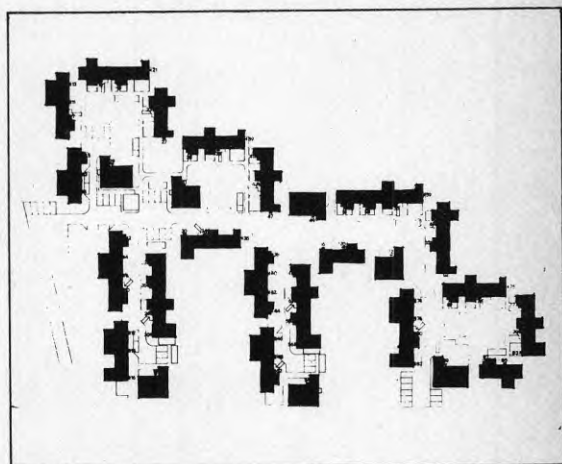
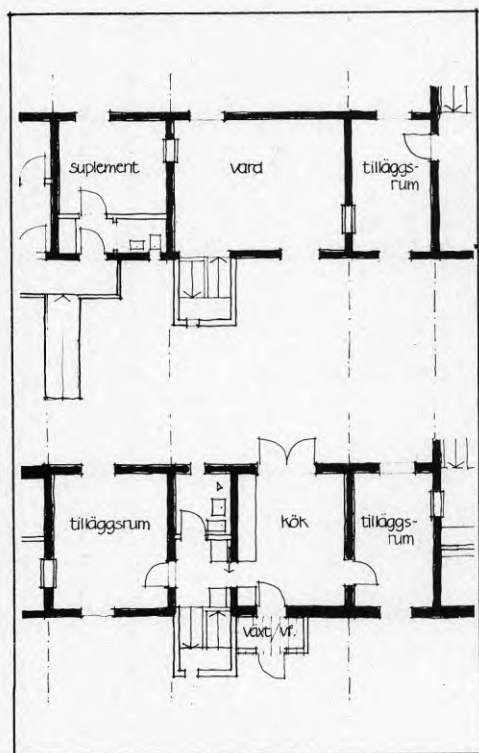

foto ur tidskriften ARKITEKTUR DK 6,1979

Tinggården

TINGGÅRDEN

Bakgrunden

Tinggården är ett led i danska statens Byggeforskningsinstitutets (SBI) experimentverksamhet som startade i slutet av 60-talet. Då inleddes ett aktionsforskningsprogram om tätt-lågt byggande, vars mål bl a var att "bostäder och städer ska kunna administreras av de människor som bor i dem. Programskrivning, projektering, daglig drift och omformning ska i största möjliga utsträckning skötas av de boende själva."

Med denna målsättning som grund utlyste SBI 1971 en idé-tävling om tät-låg bostadsbebyggelse. Man ville få uppslag till vad en sådan ny typ av bebyggelse kunde tänkas innehålla för kvaliteter och hur den tekniskt och praktiskt skulle kunna genomföras. Tävlingsresultatet redovisas i en SBI-rapport (nr 82 1972). Denna rapport är en viktig utgångspunkt för den fortsatta bostadsdebatten i Danmark. I den belyses genom tävlingsförslagen en mängd sidor av problemen med framtidens boende.

De förslagsställare som premierades i denna officiella "brainstorming" (25 st arkitekter från 9 st kontor) samlades på SBIs initiativ till en projektgrupp. Gruppens första uppgift blev att arbeta fram ett material som kunde presenteras för lekmän och att sedan prova vad som i praktiken "låter sig göras". Från början var det tänkt att idéerna skulle prövas i ett ganska stort antal kommuner. Man talade om "byggandet som ett kontinuerligt experiment". Det hela bantades emellertid och kvar blev bara tre kommuner; Esbjerg, Ålborg och Køge, varav Køge blev den första experimentkommunen.

Med idéerna i tävlingen omarbetade för att passa "folk-i-allmänhet" ville man få ihop en grupp som handgripligt ville delta i planeringen av en ny stadsdel. Från projektledningens sida fanns tre viktiga förhoppningar med projektet.

1. Att nå de befolkningsgrupper som har det sämst ställt vad gäller inkomster, inflytande och utbildning. Därför valde man Køge som är en arbetarstad.

2. Att de framtida boende själva skulle bestämma om områdets innehåll och utformning och som en konsekvens härav skulle alla andra inblandade parter ändra sina roller genom att "ge ifrån sig befogenheter".
3. Att utveckla kollektiva, alternativa boendeformer.

1972 hölls en konferens om projektet och representanter för stat, kommun, bostadsföretag, finansieringsinstitut, fackliga institutioner var positiva till ett försök med brukarinflytande. På hösten 1972 ordnade SBI en stor inbjudningsutställning med projektgruppens material på torget i Köge. 150 familjer anmälde att de var intresserade av att delta i planeringsarbetet.

Brukargruppen

"De boendes motiv till att anmäla sig till projektet placerar de boende i två grupper. Den ena var i första hand intresserad av att få en bättre bostad och att komma bort från den nuvarande. Det var övervägande boende i nya hyreshus och det fanns en del fackutbildade och icke fackutbildade arbetare i denna grupp. Den andra gruppen hade i första hand målet att förverkliga ett annat sätt att leva på, en annan samlevnadsform. Denna skillnad föll i grova drag samman med en inte framträdande men ändå existerande uppdelning i "de andra" och i "pedagoggruppen". (Ingrid Gehl, forskare på SBI med uppdrag att följa projektet i Tinggården. DK Arkitekten 16-1976)

Ingrid Gehl fortsätter: "Den egentliga målgruppen var boende, som inte annars av ekonomiska skäl skulle ha haft möjlighet att ändra på sin bostadssituation, dvs boende med låga inkomster, kort utbildning, dåliga eller otillfredsställande bostadsförhållanden. Det anmälde sig från början en del från denna grupp, men inte så många blev kvar. Men med tiden föll relativt många ur denna grupp ifrån. Det har krävts stora resurser i form av tid att delta i möten, tid att vänta på att ändra sin bostadssituation, god ekonomi, kraft att sätta sig in i ett nytt material, förutsättningar för att förstå det och erfarenheter att delta i denna form av arbete. Målet vad gäller brukargruppens sammansättning har inte infriats i detta projekt.

För att uppnå detta skulle projektet ha varit betydligt klarare konstruerat och bättre förberett, vara ekonomiskt överkomligt - kort sagt, ta en mer realistisk utgångspunkt i brukarnas situation. Dessa överväganden skulle - med det vi känner till nu - antagligen resulterat i ett annan projekt och ett annat projektförlopp." (Gehl, DK Arkitekten, 16-1976).

Det var stor omsättning i brukargruppen. Ca 300 familjer har under projekttiden på ett eller annat sätt varit i kontakt med projektet. Av dem som flyttade till det färdigbyggde området Tinggården, är det bara två familjer som deltagit i planeringsarbetet. De som flyttade in var alltså andra människor än de som var med i planeringen.

Planerarna

Planerargruppen bestod både av fast anställda forskare på SBI och projektanställda medarbetare från Vandkunstens arkitektkontor. I början av projektet deltog förutom arkitekter också personer med psykologisk och mediamässig kunskap. Arkitekterna gick medvetet in för att inte styra brukargruppen. De som var vana vid att diskutera i grupp eller att själva undervisa, tyckte att arkitekterna ändå styrde för mycket, medan "de andra" i gruppen blev förvirrade och osäkra och tyckte att planerarna styrde projektet för lite.

Arkitekternas roll förändrades med tiden. Ingrid Gehl uttrycker det så här: "Gradvis utvecklades en annan planerarroll och funktion, där planerarna är medvetna om att de är med i bostadsprocessen genom den information och rådgivning de ger brukarna och att de måste förmedla den kunskap de har som beslutsunderlag utan att övertala de boende. Men att genomföra en sådan roll förutsätter - förutom facklig insikt - också att planerargruppen har pedagogisk insikt och erfarenhet i att arbeta med grupper. Det kräver också god självkänedom om egna mål och visioner, och att kunna skilja dem från de boendes." Ingrid Gehl menar också att ingen i gruppen har kunnat fungera som rådgivare i de gruppdynamiska processer som funnits i arbetet.

Att projektet startades så öppet från planerarnas sida bidrog alltså till att brukargruppens sammansättning förändrades. Arkitekterna förklarar det så här: "Vår hållning antydde att man kunde planera och förverkliga nästan vad som helst. På så sätt appellerade man från början mer till de grupper som i en eller annan utsträckning själva är vana att styra och planera, t ex sitt arbete, än till de grupper, som i sin arbets- och bostadssituation totalt är underkastade andras styrning, de svagaste i samhället, som var projektets egentliga målgrupp."

Hjälpmedel i planeringsarbetet

Planeringsarbetet med arkitekter och brukare påbörjades alltså efter aktionen på torget i Køge då 150 hushåll hade anmält sitt intresse. De inledande stormötena var intensiva. Man diskuterade övergripande frågor som projektets politiska möjligheter, världspolitiska frågor, att äga eller hyra m m. De människor som kommit för att de behövde en bättre bostad, och som var projektets egentliga målgrupp, hade svårt att göra sig hörda med sina frågor om t ex när det skulle kunna byggas och vad det skulle kosta. En stor del av dessa familjer lämnade projektet i början.

Efter ett halvår återstod ca 35 hushåll och man delade in sig i olika arbetsgrupper som tillsammans med arkitekterna skulle diskutera vilka funktioner området skulle innehålla, hur mycket gemenskap man skulle ha, hur hus och husgrupper skulle placeras och hur man skulle organisera sig i brukargruppen. Dessa grupper arbetade en kväll i veckan och en gång i månaden hölls dessutom stormöten. Arkitekterna förberedde också arbetet genom att utarbeta checklistor på frågor som skulle diskuteras, visa diabilder med exempel, skissera alternativ, bygga modeller i skala 1:20 osv. Arkitekterna blev dominerande i grupparbetet just därför att de var väl förberedda och hade prövat och diskuterat olika möjligheter, säger Michael Sten Johnsen, en av arkitekterna på arkitektkontoret Vandkunsten. Det var också arkitekterna som var sekreterare i arbetsgrupperna och skötte samordningen mellan grupperna.

"Arkitekterna var hårt engagerade och försökte utarbeta material som skulle vara lättförståeligt och enkelt. Trots detta var det svårt att förstå för lekmän. Arkitekterna tyckte att det var för lite material medan brukarna snarare tyckte att det var för mycket." (Gehl, DK Arkitekten 16-1976.)

Brukargruppen bildade "Bostadsföreningen av den 27 september 1973" vars målsättning var att bygga upp och administrera ett lokalsamhälle i Herfølge, där utformning och drift av bostäder, gemensamhetsanläggningar och institutioner sker efter 'direkt-demokratiska principer'. Med det menar man att besluten ska fattas på den nivå där de människor finns som berörs av dem, så att familjen beslutar om bostaden, de familjer som t ex har en gemensam gård beslutar om den osv.

I maj 1974 var föreningens byggprogram klart. Arkitekt Johnsen, Vandkunsten: Programmet var snarare en illustration av de problemställningar som experimentgruppen önskade förhandla om med övriga inblandade parter - byggherre, kommunala och statliga myndigheter och finansieringsorgan."

Huvudpunkterna i byggprogrammet var

- utvidgad gemenskap, kollektivitet
- möjlighet till självbyggeri
- de boendes makt över uppförande och drift av området
- basbostäder med utvidgningsmöjlighet
- kombination av ägda och hyrda lägenheter
- basdemokratisk organisationsform.

1974 började ett komplicerat förhandlingsarbete mellan brukare, byggherren dansk Almenyttig Boligselskap (DAB), kommunen och boligministeriet. Förhandlingarna fördes i en styrelse, där brukarna hade två representanter, kommunen en, byggherren en och bostadsministeriet en representant. SBI hade också en iakttagare med på styrelsens möten. De två brukarrepresentanternas befogenheter var att framföra synpunkter

som beslutats om på stormöten. I fråga efter fråga var de tvungna att komma tillbaka till stormötet med negativa besked.

Brukargruppen ville t ex ha en stor del av sin bostadsyta i kollektiva utrymmen. Men enligt danska normer får maximalt 3% av bostaden vara i gemensamhetsanläggningar. Så småningom fick man igenom sina krav på den punkten. Självbyggeri var inte möjligt av skattetekniska skäl. (Om t ex en snickare utför arbeten som tillhör yrket i sin bostad, så måste han skatta för det enligt dansk lag). Detta slog ut många i brukargruppen. Basbostäder med utbyggnadsmöjligheter var inte möjligt att få igenom av administrativa-ekonomiska skäl. Man valde att bygga ut från början för att få bra lån. Brukargruppen krävde också att projektet skulle innehålla försörjning med alternativa energiformer, men de fick ge upp när det visade sig bli för dyrt. Det visade sig alltså att både kommunala och statliga myndigheter, entreprenören (byggaren), låneinstitutet m fl i praktiken var mycket ovilliga till avsteg från gällande regler och rutiner för experimentet i Herfølge. Arkitekt Johnsen: "I vår iver ... underlät vi att göra brukarna uppmärksamma på att bindningarna är många och valmöjligheterna få - vem det än är som planerar."

Arkitekterna hade alltså varit för optimistiska när det gäller möjligheter att få dispens och dylikt. De förhandlingar som fördes av två representanter för brukarna och av arkitekterna drog ut till nästan två års tid. Under tiden ändrades byggprogrammet. Av ekonomiska skäl ändrades möjligheten att bygga ut till möjlighet att förändra lägenheterna invändigt. Projektet blev också ett hyreshusbyggeri och de som ville äga drog sig ur. Successivt förändrades brukargruppens sammansättning och arbetsformerna. Vid någon tidpunkt övervägde man också att lägga ner projektet på grund av alla svårigheter med att genomföra de ursprungliga idéerna. Istället ändrade SBI ambitionerna med projektet. När man inte kunde få igenom sina idéer gick man in för att se vad man kunde genomföra, vilka gränser som finns för ett experiment som det i Tinggården.

1976 påbörjades emellertid projekteringen på Vandkunstens arkitektkontor. Där utarbetades ett hussystem och de ca åttio lägen-

heterna detaljplanerades. Arbetet utfördes helt på arkitektkontoret. De flesta i brukargruppen hade vid det laget dragit sig ur och arkitekterna samrådde med två representanter från bostadsföreningen. Lägenheterna planerades av arkitekterna utan att man visste vilka som skulle flytta in i dem. Bebyggelsen uppfördes av DAB under 1978 och inflyttningen var klar 1979.

Erfarenheter från brukarmedverkan

Vilka erfarenheter har planerarna fått från Tinggårdenprojektet?

- o Projekt med brukarmedverkan måste förberedas och planeras noggrant. Man kan inte börja så öppet som man gjorde när man startade projektet på torget i Köge. (Ark Erik Jantzen, SBI)
- o Tiden för brukarnas medverkan måste begränsas. Den långa processen i Tinggården bidrog till att de flesta intresserade lämnade projektet. Med tiden gick också priserna upp och lånebilderna ändrades. (Johnsen, Vandkunsten).
- o Dispenser måste sökas i god tid. Det är bra om man kan gardera sig genom att söka dispenser för problem som man tror kommer att dyka upp, helst innan ett projekt kommer igång. Planerarna får inte inge brukarna förhoppningar som inte kan uppfyllas.
- o Brukargruppen måste stärkas gentemot det yttre trycket från planerare, myndigheter och byggbolag. Arkitekterna har ett försprång genom att de är avlönade och kommer väl förberedda till möten med brukare. Brukarna måste själva organisera sig och sitt arbete.
- o Vilka roller de inblandade ska ha måste klaras ut innan man sätter igång. Vem tar initiativ, vem fattar beslut och om vad? (Jantzen, SBI).
- o Olika delar i ekonomi, utbildning, fritid i projektgruppen vållade problem.
- o Brukarnas engagemang och antalet deltagare varierar under planeringstiden. Detta måste planerarna känna till och kunna möta.

- o Det är viktigt att planerarna använder den expertis de besitter till att så klart som möjligt framställa alla rimliga möjligheter, så att de boende kan besluta på bästa sätt. (Jantzen, SBI).
- o Ett ökat inflytande från brukarna i hela projektförloppet, från första initiativ till bygget är i drift, förutsätter att alla övriga parter i processen ger ifrån sig en del av sina befogenheter i ett samspel med brukarna (Jantzen, SBI).
- o "Bland de viktigaste faktorerna för projektets förlopp och utveckling är myndigheters, kommuners och bostadsföretags hållning till projektet. Man har till synes varit intresserad i att stödja projektet men det har varit svårt att ge det från början positiva stödet konkret uttryckt. Bostadsministeriet har varit tillbakahållande med att ge dispenser för att inte göra prejudikat, kommuner och bostads-sällskapet ville ha säkerhet för sina investeringar ..." (Ingrid Gehl).
- o Projektet har beskurits i sina målsättningar och varit orimligt långt utdraget. Det medverkar till att gruppen brukare har reducerats kraftigt, menar Ingrid Gehl.
- o En viss del av det som byggs i samhället borde byggas med en experimentkvot. Då skulle man kunna ge dispenser och göra undantag för detta byggeri utan att det kunde användas som prejudikat för annat byggeri. (Jantzen, SBI)

Tinggården idag

Trots de problem som planerare och brukare stötte på i planeringsarbetet av bebyggelsen i Tinggården och trots att i stort sett hela brukargruppen byttes ut under tiden, verkar många mena att förutsättningarna finns att förverkliga huvudidéerna i projektet.

Bebyggelsen i Tinggården är grupperad i sex familjegrupper kring smala gator eller små torg. Familjegruppen består av 12-15 familjer som har sina lägenheter runt ett gemensamt hus. 10 % av den totala bostadsytan är förlagd i de gemensamma husen och man beta-

lar till detta i proportion till sin lägenhetsyta. Det finns också en samlingslokal för alla i Tinggården. Husen har byggts med ett byggsystem som kan anpassas till många olika hushållstyper, ensamstående, kärnfamiljer och storfamiljer.

Bebyggelsen är sammansatt av bostäder, tilläggsrum och supplementrum. Basbostäderna innehåller entré, badrum, kök/allrum och ett sov/uppehållsrum. Supplementrummen har badrum och toalett och kan hyras för sig eller kopplas till en annan lägenhet. Tilläggsrum ligger mellan två basbostäder och kan höra till den ena eller andra basbostaden.

Lägenheterna är mindre än vanligt eftersom en del av den normala ytan är planerad i gemensamma lokaler. Det finns möjlighet att utöka lägenheten med tilläggsrum och supplementrum om grannarna samtidigt önskar lämna dem. Lägenheterna kommer alltså att variera med tiden allteftersom tilläggsrum och supplementrum kopplas till olika basbostäder.

När det gäller de gemensamma husen bestämmer familjegrupperna hur de ska användas. De varierar i storlek mellan 100 och 140 m² och där finns från starten kök, tvättstuga, toalett.

Påverkbarheten när det gäller den fysiska strukturen finns alltså framför allt i sammansättning av rum till lägenheter. Möjligheterna att flytta väggar och bygga ut lägenheterna är inte särskilt stora. De boende förvaltar området och kan själva bestämma över användningen av mark och gemensamma lokaler.

Bara två av de familjer som bor i Tinggården har deltagit i diskussioner och planeringsarbete. Det har alltså inte kunnat växa fram en gemenskap i brukargruppen före inflyttningen. Men genom områdets utformning, den täta bebyggelsen vid gatorna, genom de gemensamma ytorna och ansvaret för dessa, verkar förutsättningarna finnas för att gemenskap och umgänge ska kunna utvecklas.

Cirka hälften av dem som bor i Tinggården är lärare av olika slag. Där bor en ovanligt stor andel fränskilda par, som kan träffas med sina barn i de gemensamma husen. Där bor också en del ensamstående.

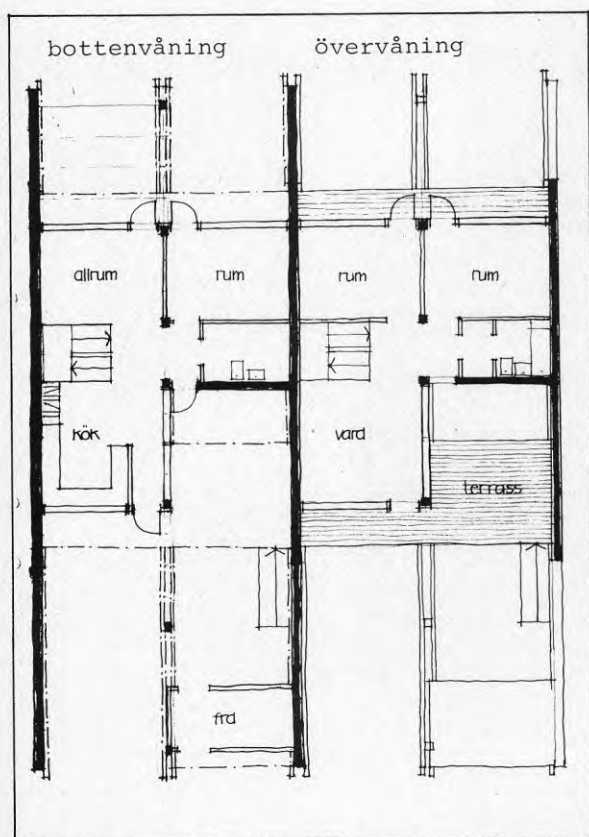
En fjärdedel av lägenheterna förmedlas genom Køge kommuns bostadsförmedling. Hyresgästerna i dessa lägenheter har i allmänhet inte valt att bo i området just för områdets speciella egenskaper och det kollektiva livet. Det är framför allt dessa hyresgäster som har flyttat från området.

En arkitekt, anställd hos DAB, som följt tillblivelsen och som också bor i Tinggården: "Området är ett resultat av Vandkunstens duktiga arkitekter. Det har inte med brukarplanering att göra. Just de krav som brukarna ställde fick de inte igenom (ägan- de + hyrande, bilfritt område, lågenergi- hus, underhållsfritt, utbyggbarhet). Arki- tekterna hade sin vision från början. De fick med sig brukarna en bit på vägen. men arkitekterna hade kunnat göra precis samma område utan brukarna. Genom sina frågor och förslag manipulerar arkitekter- na de boende. 'Men nu är vi inne i ett spännande skede, när det verkligen är vi som bestämmer'".

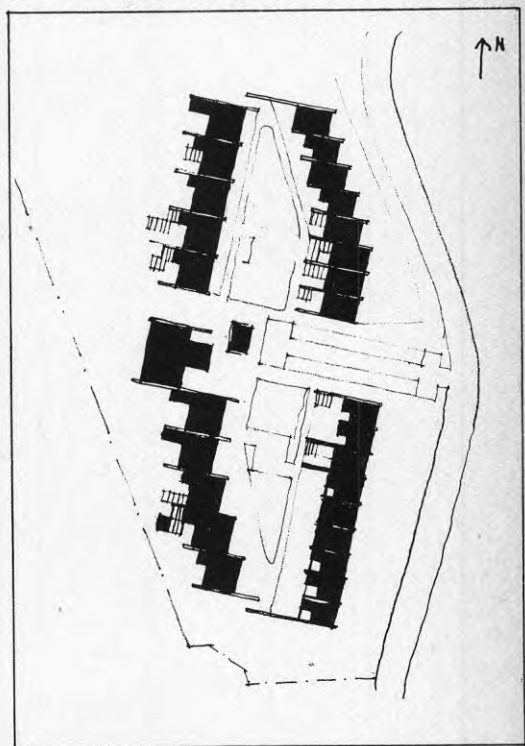

Saettedammen

Sættedammen

SAETTEDAMMEN

Bakgrunden

Starten till Saettedammen var en tidningsartikel av Bodil Graae 1967. Under rubriken "Barn ska ha 100 föräldrar" kritiserade hon vanliga bostadsområden och uppmanade folk som ville vara med att forma ett alternativ att kontakta henne. De femtiotal familjer som anmälde sig satte igång med långdragna diskussioner om målsättningen för ett alternativt boende. Man enades om huvudmålen: bättre uppväxtmiljö för barnen, de boende ska ha direkt inflytande på sin bomiljö, mer gemenskap än i vanliga bostadsområden - dock utan att upplösa kärnfamiljen. Dessa diskussioner gick löst fram och tillbaka i ett och ett halvt år innan fem familjer tog ett fastare tag i fortsättningen. De hittade en tomt i Hammersholt norr om Köpenhamn och annonserade efter fler intresserade. Många av de första entusiasterna hade nämligen dragit sig ur.

Så bildades en grupp med 27 familjer, vilket var det antal som fanns plats för på tomten. Gruppen bildade ett aktiebolag, skaffade lån, köpte marken och skrev kontrakt med två arkitekter, Theo Bjerg och Palle Dyreborg, och en ingenjör på vanligt sätt.

Brukargruppen

Brukargruppen i Saettedammen består alltså av 27 familjer som har slagit sig ihop för att förverkliga sina idéer om ett kollektivt boende med bra uppväxtmiljö för barn.

Brukarna's eget initiativ är utgångspunkten i hela projektet. Det var de som formulerade målen med bomiljön, de som köpte tomten, satsade pengar, anlät arkitekterna. Det var de själva och inga andra som drev projektet framåt och till slut stod för att det blev realiserat. Det är alltså ett privat initiativ genomfört av ett kollektiv.

De flesta vuxna i Saettedammen har en utbildning och hög inkomst. Gruppen består av en övervägande del akademiker. Där finns bl a läkare, tandläkare, arkitekter

och pedagoger. Dubbelarbete i familjen hör till regeln, bl a av ekonomiska skäl. Några av de boende menar att även om denna sociala likhet inte har eftersträvats, så tror de att den har gjort det lättare för gruppen att fungera och lösa de gemensamma problemen.

Deltagarna i gruppen har skiftat under projektets gång, men framför allt under de första årens diskussion. De som hade ett verkligt behov av annan bostad, kunde inte vänta när de inte såg när och hur diskussionerna skulle resultera i bostäder. Under själva planeringstiden har några hushåll lämnat projektet, främst av ekonomiska skäl. De har kunnat sälja sina andelar i aktiebolaget till andra familjer. Sedan inflyttningen har bara ett hus bytt ägare.

Åldersfördelningen i Saettedammen är ganska jämn upp till 60 år. I alla hus finns barn. I några lägenheter bor mindre kollektiv, som alltså bildar undergrupper till hela Saettedammenkollektivet. En av de två arkitekter som anställdes av brukargruppen bor också i området.

Hjälpmedel i planeringsarbetet

När planeringsarbetet satte igång 1969 valde gruppen en styrelse som sammankallade till stormöten ca en gång i veckan, där alla beslut skulle fattas. Man delade in sig i arbetsgrupper, som arbetade med olika frågor, t ex ekonomi, daghem, gemensamhetsanläggningar. Eftersom alla bodde mycket utspritt gjordes denna gruppindelning geografiskt. Där fanns också ett byggnadsutskott som tillsammans med arkitekterna utarbetade skisser och förslag.

Var familj arbetade också med sitt eget hus tillsammans med arkitekterna. Så småningom uppstod konflikter på stormötena när kollektivmedlemmarna skulle fatta beslut i frågor som de inte tyckte att de fått tid att tänka igenom. Då startades Saetteposten som ett viktigt kommunikationsmedel. Där kunde man få beslutsunderlag och diskussionsinlägg före stormötena.

Stormötena organiserades också om, så att man förberedde besluten i diskussioner i

mindre grupper. Under hösten bjöd man in två entreprenörer till anbudstävling på förslaget som man hade utarbetat. De priser man fick in låg långt över vad gruppen hade räknat med. Projektet avbröts.

Så småningom kom den andra fasen igång. Man valde ett "alternativutskott" som fick förtroende att fatta beslut. Detta förtroende byggde på gruppens tidigare arbete. Utskottet kände till gruppens önskemål. Alternativutskottet fick i uppdrag att undersöka olika typhus som fanns på marknaden och vad det skulle kosta att uppföra 27 hus. På kort tid fick man fram fem förslag som alla byggde på en eller två hustyper. I mars 1971 samlades kollektivet och röstade om de fem förslagen.

Man valde ett förslag som utarbetats av samma konsulter som gjort det förslag man tidigare förkastat. Därefter drog man lott om turordningen att välja hus och tomt.

Hussystem _

Det hussystem som de boende i Saettedammen har valt är typhus i en och två våningar. Lägenheterna skiljs med betongväggar. Mellan betongväggarna finns storamöjligheter att forma individuella lägenheter från början och att bygga om och bygga ut med tiden. Av ekonomiska skäl bantades dock utförandet från början från 23 till 2 utföranden.

Bärningen finns i träpelare och limträbalkar som dras ut utanför lägenheten och bildar underlag för skärmtak, pergolor, balkonger, uthus eller helt nya rum. Lägenheternas fasader av utfackningsväggar i plywood och de lätta mellanväggarna kan relativt lätt flyttas. Stommen är alltså utförd för sig och därför påverkar förändringar i fasaden inte själva stommen. Även om det alltså är ett systematiserat typ-hus med bara två grundvarianter, finns stora möjligheter till förändringar när behoven ändras. Några av de boende menar: "Det är vår erfarenhet att man inte ska vara rädd för typ- eller standardförslag, bara de är flexibla. Efter inflyttningen har många anpassat sitt hus till sina särskilda behov."

Man har alltså i Saettedammen prövat sig fram i olika samarbetsformer. Man har använt olika slags grupparbeten och stormöteteknik. Man har också haft gruppdynamiska övningar för att lära känna varandra.

När det gäller att precisera brukarnas krav har arbetsgrupperna utarbetat listor på frågor som ska diskuteras och där var och en måste tänka igenom sina önskemål och krav. Hur arkitekterna har arbetat för att förklara hustyper och olika lösningar känner vi dåligt till.

Erfarenheter från brukarmedverkan

Planeringsprocessen var långt utdragen i tid. Måldiskussionerna kom alltså igång 1967, planeringen höll på till sommaren 1971 och brukarna flyttade in ett år senare. Planeringsarbetet gick i två faser; den ena byggde på grupparbeten och storgruppsbeslut i alla frågor. Resultatet av denna fas blev en alltför dyr slutprodukt och arbetet organiserades om, så att en liten utvald grupp skötte planeringsarbetet med arkitekterna. Förutsättningen för detta arbete var dock att man kände varandra sedan fas ett, och att man kunde informera varandra genom egen tidning, Saetteposten.

Några av de boende i Saettedammen sammanfattar planeringsarbetet så här: "De två planeringsperioder som vi alltså har gått igenom, tycker vi representerar två ytterligheter: i den första var vi alla med i nästan alltihop - också att välja badrumskakel och sådant. Det tog lång tid och det var svårt att styra ekonomin. Men vi lärde känna varandra och vi lärde oss att samarbeta. Den andra perioden var mycket 'effektiv'. Men de som inte var medlemmar i alternativutskottet hade bara inflytande över valet mellan fem projekt. Under tiden hade vi mycket lite att säga till om. Inget av dessa tillvägagångssätt är helt riktigt för en brukargrupp som vill uppföra en gemensam bebyggelse. Vi tror att man ska försöka lägga sig mitt emellan. Ett sätt kunde vara att göra flera olika förslag tillsammans med några kvalificerade tekniker och sedan få in anbud från flera totalleverantörer. Den leverantör man väljer får sedan själv sörja för den nödvändiga detaljprojekteringen." (Byplan 156 nr 2/1975.)

Tidåtgång och kostnader

Det tog fem år från idé till inflyttning i projekt Saettedammen. Det kan förklaras med att det var det första projektet i Danmark där en grupp människor tog ett privat initiativ för att planera ett bostadsområde med ett nytt innehåll, ett kollektivt liv. Saettedammengruppen fick själva pröva ut olika tillvägagångssätt för att få projektet realiserat. Efter Saettedammen har flera projekt med samma inriktning genomförts i Danmark och man har efterhand samlat sina erfarenheter, och lyckats hålla tiden nere bättre i de senare projekten. Alblevangen, som beskrivs nedan, är ett exempel på detta.

Kostnaderna för planering och projektering har brukarna fått betala själva och man har behövt satsa pengar i ett tidigt skede. Husen har också blivit dyra. En av de boende kallar det ett "Luxuskollektiv" (lyxkollektiv), ett alternativ till villabonde. Gemensamhetsanläggningarna är ett komplement till bostaden. Bostaden har inte förenklats eller minskats på grund av gemensamhetsanläggningen.

Saettedammen idag

"Bebyggelsen är tänkt att kunna växa och förändra sig med tiden i överensstämmelse med invånarnas behov och initiativ", säger arkitekterna. Husen har också ändrats åtskilligt sedan inflyttningen. Från att ha varit bara två grundtyper har de omformats till en ganska brokig samling. Utfackningsväggar och fönster har flyttats eller kompletterats, nya rum, uteplatser och balkonger har byggts. Inuti lägenheterna har man flyttat innerväggar och trappor m m. Förtrogenheten med hussystemet, som man fått i planeringsarbetet, gör att man vet vilka möjligheter som finns att ändra. När någon vill bygga ut måste han få detta godkänt på ett stormöte. Utvändig färgsättning däremot är varje familjs ensak.

Diskussionerna om området och arbetet med planeringen i smågrupper har fört med sig att medlemmarna har lärt känna varandra väl. De flesta familjer deltar olika mycket i matlagen, som fungerar sex dagar i veckan. Det gemensamma huset används också till barnpassning om eftermiddagarna och som fritidslokal för de större barnen efter skolan. De större barnen ser till de små några timmar om eftermiddagen mot lön, under uppsikt av en förälder. Löpande arbeten som städning av kollektiva utrymmen ute och inne sköts i smågrupper.

De boende har organiserat sig dels i en kollektivförening, där alla är medlemmar. Föreningen ordnar stormöten regelbundet som förbereds av de boende i tur och ordning. Alla, oavsett ålder, deltar i möten. Dessutom ordnas barnmöten en gång i månaden där barnens förslag och problem diskuteras. Man har också en markägarförening, som står för kollektivets formella förpliktelser utåt.

Saetteposten fungerar som språkrör i området, så att alla nås av det som diskuteras. Det är ett sätt att undvika kottier och smågrupper.

Saettedammen ligger i ett villaområde i Ny Hammersholt, som är en förort till Köpenhamn. Aktiviteterna i området gör att det blir lite tid över för de flesta för utåtriktad verksamhet. De 27 hushållen utgör på sätt och vis ett eget litet samhälle i samhället. Också formen markerar detta förhållande med radhus som omsluter de gemensamma gräsmattorna och som har sina entréer mot varandra. Gemensamhetshuset, värmecentralen, carporten m m finns nära ingången till husgruppen. Markarbeten, planteringar, carport, altan vid det gemensamma huset har kollektivet gjort tillsammans.

Gemensamhetshuset är 280 m² stort, och kan byggas ut. Huset innehåller samlingsrum, där man äter gemensamt, lekrum, bastu, tvättstuga m m och uteplatser. En av de boende säger att de flesta skulle vilja öka kollektiviteten och i stället krympa på det individuella.

De enskilda husen är stora och de gemensamma ytorna kan betraktas som ett komplement till en familjebostad. Hon menar att man

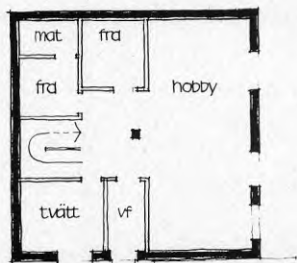
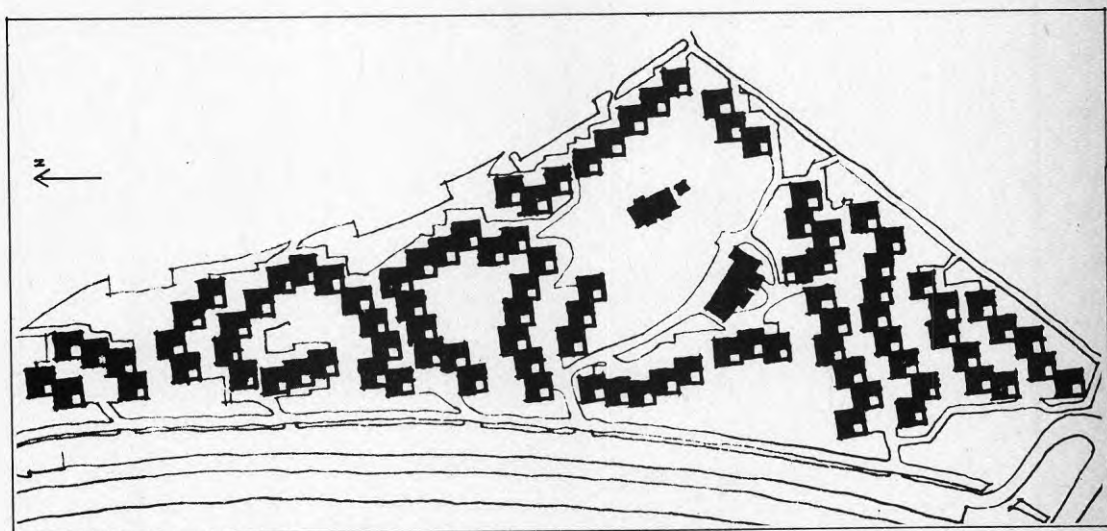
istället kunde ha krympt den höga standarden både ifråga om ytor och material i de privata husen. Detta för att få ner kostnaderna totalt, men också för att kunna öka de gemensamma ytorna och graden av kollektivitet.

Husen ägs av de enskilda familjerna liksom marken de står på. Den gemensamma marken och det gemensamma huset ägs av de 27 familjerna till lika delar. Familjerna betalar en avgift, som beräknas i procent av inkomsterna, till aktiviteter och underhåll av det gemensamma huset.

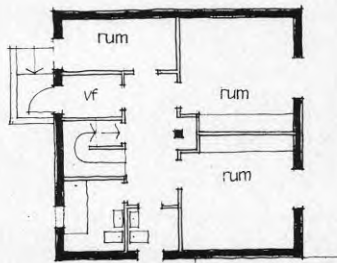
Har man då lyckats med det man önskade i starten? Några av de boende menar: "Bebyggelsen har främjat gemenskapen. Det är dock utan tvivel mer avgörande att invånarna har varit motiverade för gemenskap". De säger också att den bästa utgångspunkten för sociala kontakter och trivsel är att gemensamt lösa praktiska problem, vilket invånarna i Saettedammen har varit tvingade att göra. "Man kan inte bara vara tillsammans, man måste vara tillsammans om någonting och det kan vara uppgifter som man känner måste lösas."

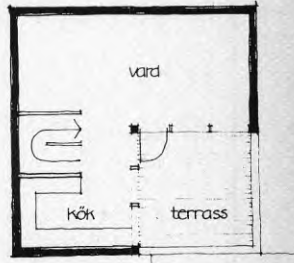
Hesthaugen Selegrend

källare

bottenvåning

övervåning

SELEGREND (Hesthaugen och Nordås)

Bakgrunden

"Utgångspunkten är en dröm - drömmen om goda bostäder i goda bostadsmiljöer - om mänskliga gränder också i stora anonyma städer - om närmiljö där folk är vänliga och tillfreds - drömmen om de 'saliga gränderna'. Det är en dröm vi delar med de flesta. Det speciella med Selegrendrörelsen är att vi själva gör allt vi kan för att förverkliga drömmen. Vi överlåter inte förverkligandet till andra, till experter i avlägsna organisationer." (Handbok för medlemmar.)

"Vi vet samtidigt att bostadsbyggande och utveckling av goda bostadsområden är en oerhört svår uppgift, där experterna och organisationerna är helt nödvändiga medarbetare. Vi vill utveckla ett nytt sätt att gripa sig an bostadsproblemen. Vi vill inte avskaffa experterna, de etablerade bostadsföretagen eller andra organisationer som håller på med bostadsbyggande. Vi vill erbjuda dem ett alternativt handlingsätt - en mer tillfredsställande arbetsform med ett jämbördigt samarbete med ansvariga brukare."

Initiativtagaren till Selegrend är Edvard Vogt, som för närvarande är lärare i sociologi på Handelshögskolan i Bergen. Tillsammans med en grupp intresserade människor diskuterade han sig fram till huvudmålen för ett nytt bostadsbyggande. Huvudpunkterna i deras program var:

- Den enskilda människan ska ha rätt att påverka sin egen bostadssituation, också i allmänt bostadsbyggande.
- Man ska ha rätt att delta i planering/utförande av sin bostad i förhållande till de möjligheter och resurser man har.
- Skapande av miljöer där fördelningen av människor efter ålder, kön, yrke, social status liknar det samhälleliga genomsnittet.
- Skapa kontakt mellan invånarna innan inflyttning, genom deltagande i administration, planering och byggande. En kontakt som på grund av intressemötsättningar/gemenskap får ett viktigare innehåll än en rent sällskaplig kontakt.

- Planera förhållanden som kräver samarbete och kontakt också efter det att bostadsområdet har tagits i bruk
- Reducera kostnadsnivån genom att möjliggöra egeninsats på alla nivåer.
- Godta att genomsnittsmänniskan har ett socialt ansvar för dem som har det dåligt ställt med resurserna.

1971 stiftades Selegrend Boligbyggelag som skulle vara ramen för byggandet av två bostadsområden. Genom att bygga två områden får man bättre förutsättningar för att få fram ett praktiskt alternativ till byggnadsproduktionen.

Den första Selegrenden, Hesthaugen, ligger i Åsane strax norr om Bergen och innehåller 114 lägenheter. Planeringen av Hesthaugen började 1971 och inflyttningen skedde 1975/76. Den andra, som är under uppförande, ligger i Nordås söder om Bergen. Den kommer att innehålla ungefär 70 lägenheter. För dessa bostadsområden bildades egna bostadsrättsföreningar vars medlemmar har ansvar för planering, byggande och drift.

Skillnaden mellan dessa bostadsrättsföreningar och vanliga norska bostadsrättsföreningar är att brukarna kan tas ut och delta i planeringsarbetet innan finansiering och planer är fastlagda. Detta kan ske genom att brukarna är medlemmar i moderorganisationen, dvs Boligbyggelaget, som formellt står som ansvarig. Boligbyggelaget har ca 660 medlemmar och en aktiv väntelista på ca 50 personer.

Brukargruppen

Ett av huvudmålen i Selegrendprojektet är "en rikare miljö genom att alla åldersgrupper och socialgrupper är representerade - också folk med särskilda svårigheter, som handikappade - och med olika kulturbakgrund som invandrare." Många i den grupp på ca 20 personer som startade Selegrend Boligbyggelag var akademiker men genom annonsering vidgades gruppen. När andelarna i Hesthaugens bostadsrättsförening skulle fördelas använde man sig av en kvot på 30% för handikappade, invandrare, äldre och ensamförsörjare. För övrigt går man efter hur länge var och en har varit medlem i Boligbyggelaget. När det gäller överlåtelse av andelar

har släktingar i rakt uppåt- eller nedåtstigande led, dvs föräldrar eller barn till andelsinnehavaren, företrädare. Bostadsrättsförningens styrelse har haft problem med att dra gränser för invandrare, ensamförsörjare osv.

Under den långa perioden från idéer till inflyttning, från 1969 till 1976, i Hesthaugen har en del människor lämnat projektet, enligt arkitekterna rör det sig om ca hälften. Få har lämnat Hesthaugen efter inflyttning, och flyttningarna har till stor del gällt hushåll som lämnat Bergen.

På Nordås blir brukargruppen mer homogen, beroende på att insatserna blir högre där. Här blir det fler ur medelklassen eller övre medelklassen och en ganska stor andel lärare.

Planerarna

I den grupp som diskuterade Selegrendsideologin och som stiftade Boligbyggelaget fanns flera arkitekter. De deltog på grund av sitt eget intresse och hade inte betalt för dessa otaliga möten. När så Boligbyggelaget fick tag på en tomt, engagerades Cubus arkitektkontor, som ett par av arkitekterna var delägare i. Cubus arkitektkontor har fått normala arkitektarvoden för sitt arbete med Hesthaugen och Nordås.

Hjälpmedel i planeringsarbetet

Hesthaugen

Ideologin bakom planeringen av Hesthaugen diskuterades i en mindre grupp på söndagsmöten under 1969 och 1970. För att få tomt i Hesthaugen måste Boligbyggelaget presentera ett utkast till markanvändning. Detta gjordes över en week-end på arkitektkontoret Cubus. Förslaget, som visade två rader terrasshus, blev inte accepterat av den brukargrupp som bildades utan ändrades till täta husgrupper vid smala gränder. Detta planarbete utfördes av arkitekterna, som också tog fram ett hussystem som utgångspunkt för brukarnas arbete med sina lägenheter.

Hussystemet gav mycket stora friheter att placera trappor, väggar, våtutrymmen och inte nå-

got hushåll följde de exempel på planlösningar som arkitekterna hade utarbetat. Några i brukargruppen, som var inredningsarkitekter, bildade en arbetsgrupp som diskuterade alternativ med hushållen och som hjälpte dem att göra ritningar på sina hus.

En av inredningsarkitekterna, Brit Hansen, som anställdes av bostadsrättsföreningen, menar att det fanns alldeles för mycket valfrihet och att det inte fanns tid att diskutera de verkliga behoven. Folk valde istället efter detaljer som de sett i kataloger eller hos andra. Brit Hansen sakande i de flesta fall en diskussion om hur man vill leva och varför. När dessa diskussioner kom upp kunde man också arbeta sig fram till bättre lösningar. Brit Hansen: "Jag var både socialkurator och inredare."

Planeringsarbetet drog ut på tiden, förslagen ändrades in i det sista och alla de 114 lägenheterna blev olika. Arkitekt Övsthus beskriver det så här: "Pendeln svängde från förmynderi, som är det vanliga i bostadsplanering, över demokrati och till icke styrd anarki i husplaneringen. När det gäller planen däremot var det snarast passiv demokrati, dvs brukarna deltog genom att kritisera framlagda förslag."

Nordås

Bland andelsägarna valdes en plankommitté som i byggskedet kallas byggkommitté. Den består av samma personer som utgör bostadsrättsföreningen Nordås styrelse. Kommittén har diskuterat områdets utformning med arkitekterna en gång i veckan, medan hela gruppen samlats till allmöten en gång i månaden. Utifrån en situationsanalys som arkitekterna utarbetat och som visade områdets egenskaper, diskuterades utsikt- och insynsförhållanden, terrängen, klimatet, gångstråk och husgrupperingar.

I detta samspel mellan brukare och arkitekter, där brukarna har varit mer aktiva än de var i Hesthaugen, formades situationsplanen. Diskussionerna gav också, tillsammans med kraven för de statliga lånen m m, förutsättningarna för husens utformning. Arkitekterna utarbetade med dessa förutsättningar en "läst" som kunde formas till olika hustyper. "Lästen" angav husbredd, hushöjd m m. Man fann att åtta hus-

typer krävdes, varav fyra var familjelägenheter och de andra specialhus för handikappade eller smålägenheter. Brukarna fördelade sig i grupper kring de hustyper de var intresserade av och utformade dem tillsammans med arkitekterna, som koordinerade gruppernas arbeten. Hustyperna sändes därefter ut på anbud och för ansökan om statliga lån. De individuella ändringar som brukarna sedan önskar i förhållande till typhusen ska godkännas av byggkommittén, men man aktar sig för att hamna i de problem som alla olika planvarianter ställde till i Hesthaugen.

I planeringsarbetet har man använt sig av många olika slags modeller och av andra ritningar än i traditionellt planeringsarbete. Det har krävts att ritningarna tål mycket ändringar och skalan 1:20 för "lästen" och 1:100 för hustyperna har fungerat bra. Med hjälp av zeroxkopior har man lätt och på ett "ofackmannamässigt sätt" reviderat och utarbetat varianter. Modellerna har varit nödvändiga för att förklara områdesförutsättningar och olika förslag. Gruppen har också gjort studiebesök för att se exempel på hustyper.

Erfarenheter från brukarmedverkan

Planeringen i Hesthaugen ledde till ett kaos av specialsnydda lägenheter, som ändrades fram och tillbaka in i det sista. Dessa erfarenheter har påverkat planeringen i Nordås på gott och ont. Arbetet där är mer styrt och ger mindre utrymme för brukarnas initiativ. I Nordås tycks man ha funnit en mer jämnbördig arbetsform mellan brukare och arkitekter både vad gäller området och hustyperna. I Nordås har andelsägarna inte fått skraddarsy sina lägenheter, men de har å andra sidan fått mer inflytande över markanvändning och gemensamma frågor. Att arbeta med några hustyper i stället för med otaliga varianter är också rimligt, enligt dem vi träffat. Arkitekterna menar att folk i hög grad har varit inriktade på sitt eget hus och att det här varit svårt att få över brukarnas intresse från detaljer till helheten. Brit Hansen tror att det beror på att lekmän inte vågar gå in i diskussioner om områdesplanering på samma sätt som när det gäller det egna huset. Men man är omyndigförklarad när det gäller bostadsplanering över huvud taget och får svårt att värja sig för all reklam m m för att istället dis-

kutera sina verkliga behov. Edvard Vogt pekar också på att det är lätt att diskutera och besluta om t ex stående eller liggande panel medan det är svårt att formulera de viktigaste frågorna och att hålla ideologin högt i alla stunder.

Ett generellt problem är också att de första skisserna, som man ofta måste presentera för att komma över marken och som måste göras i ett skede när de blivande invånarna inte är utsedda, blir styrande för det fortsatta planeringsarbetet.

Planeringstiden tog fyra år från det man fick marken 1971 till de första inflyttningarna under hösten 1975.

Självinsats

För att hålla kostnaderna nere och minska insatsbeloppet och för att skapa kontakt och gemenskap bland dem som ska flytta till samma område har man "självinsats". Självinsatsen definieras som "arbete som utförs av de boende och som skulle ha utförts av entreprenör och hantverkare för att få husen inflyttningsklara. Vidare skall självinsatsen komma till uttryck som kostnad i byggräkenskapet."

Kravet på självinsatser var också att det utförda arbetet skulle bli billigare än om en entreprenör gjort det. Priset för självinsats steg efterhand från 15 till 24 Nkr per arbetad timme.

Hesthaugen

Ungefär 2/3 av brukarna gjorde betydande självinsats i administration, planering och fysiskt arbete för tillsammans ca 1,5 milj Nkr (ca 50-60 000 arbetstimmar). Detta resulterade i en genomsnittlig nedsättning av insatsen med ca 20 000 Nkr. Några har också kunnat betala hela insatsen med eget arbete.

Självinsatsen har utförts som arbete med administration och planering eller i bygget. Många har t ex själva ritat upp sina hus med hjälp från inredningsgruppen. Självbyggeriet har framför allt gällt markarbeten, dvs sprängning, gjutning, schaktning men också en del målningsarbeten. Brukarna har inte arbetat just på sin egen tomt utan i

lag som utfört arbete för hela området. Att man koncentrerade sig på markarbeten berodde på att man då kunde komma igång tidigt utan att finansieringen var helt klar. Det var också här som Hesthaugenborna kunde tjäna mest pengar.

Byggnadstiden i Hesthaugen var ganska problematisk. Självinsatsen i byggadministrationen ledde till fel och förseningar som i sin tur ledde till fördyringar på grund av prisstegringar och räntekostnader. Byggledaren, som var en av de blivande invånarna, fick en övermäktig uppgift i att samordna självinsatsen och entreprenadarbeten.

Nordås

Självinsatsen på Nordås är därför mer strikt planerad och mindre omfattande. Det har emellertid visat sig svårt att hitta ett pris som är acceptabelt för dem av brukarna som gör stora insatser och som ändå är konkurrenskraftigt med professionellt arbete. Alla de blivande invånarna kan inte utföra självinsats av olika skäl - de är handikappade eller äldre, någon måste se till barnen, vilket i allmänhet har betytt att männen stått för självinsatsen på byggplatsen. På Hesthaugen deltog ca hälften av de vuxna i byggarbetet. På Nordås är självinsatsen koncentrerad till markarbetena, men man har också flyttat ett gammalt hus till Nordås och kompletterat det. Huset fungerar under byggnadstiden som arbetsbod och ska senare användas för de boendes gemensamma aktiviteter.

Dugnad

Med tiden har också begreppet "dugnad" införts eftersom det blev orimligt att ersätta allt arbete som självinsats. Det står för arbete som utförs för att hålla totalkostnaderna nere, men framför allt för att man tillsammans ska bygga upp en fin miljö och kontakter med varandra först i planering och bygge, sedan i drift och skötsel. Dugnad är en arbetsplikt som för närvarande är 50 tim/år och person. Ensamstående har halva dugnadsplikten. Dugnaden är inte betald men den som inte utför sin dugnad eller har fått dispens av föreningens styrelse får för närvarande betala 30 Nkr för de dugnadstimmar han inte gör.

Tidåtgång och kostnader

Hesthaugen

Insatsen för en lägenhet i två våningar på 102 m² plus en källare på 64 m² beräknades från början bli 35 000 Nkr, men blev i själva verket 68 000 Nkr vid inflyttningen 1975/76. Dessa kostnadsökningar förklaras med prisstegringar och räntekostnader till följd av dålig administration, förse- ningar i själva byggskedet och lång behand- lingstid hos länemyndigheter. Att alla hus planerats olika gjorde dem också dyrare. Trots att insatsen för husen blev mycket högre än vad man förväntat blev den inte högre än för motsvarande lägenheter i and- ra bostadsrättsföreningar. De som behövde kunde få fördelaktiga lån av kommunen. Kostnaderna för handikapplägenheterna re- ducerades med 2 000 kr genom självinsats från ett internationellt arbetslag.

I Norge är det inte möjligt att sälja ande- lar i en bostadsrättsförening privat. För- säljningen sker till bostadsrättsföreningen och priset är ursprungspriset uppräknat med en viss procent för inflation och med det arbete som utförts på lägenheten sedan den byggdes. Priset följer alltså inte marknads- priset och det är inte möjligt att spekulera i bostadsrätter som det är i Sverige.

Nordås

På Nordås har man försökt hålla kostnaderna nere med bl a fastare styrning, kortare tid för planering och bygge, klarare ansvars- fördelning och några bestämda hustyper. Tomten kostade emellertid mer än i Hest- haugen och insatserna kommer att ligga över 100 000 Nkr för en stor lägenhet 1980.

För både Hesthaugen och Nordås har man fått fördelaktiga statliga lån genom den norska Husbanken. Husbankens regler har varit ut- slagsgivande för standarden i områdena. I Nordås för husen kosta högst 340 000 Nkr totalt för att man ska få Husbankens lån.

Ett problem med finansieringen för små bo- stadsrättsföreningar är att andelsägarna måste satsa egna pengar innan finansieringen är helt klar. I Selegrend har detta lösts genom att de som haft möjlighet lånat ut pengar till de andra. Föreningen måste ock-

så vänta på klartecken, vilket kan leda till förseningar och prisstegringar.

Ungefär fem år, från 1971-1976, tog det att planera och bygga Hesthaugen. Nordås kommer att gå betydligt snabbare, till och med snabbare än normalt bostadsbyggande. Tomten tilldelades Selegrend Boligbyggelag i januari 1977 och inflyttning väntas hösten 1980, vilket ger 3-4 år för planering och bygge.

Hesthaugen idag

114 lägenheter i 92 radhus ligger längs smala gränder i Hesthaugen, på en tomt som är 3 ha. Exploateringsgraden är alltså mycket hög (0,35) för att vara en bebyggelse i en och två våningar, några med och några utan källare. Husen är kvadratiska, 8,25 x 8,25 utvändigt, och ligger förskjutna och anpassade till den sluttande tomten. Gränderna är omväxlande med trappor, trätrallar, stenbeläggning och utgör en fin miljö, särskilt för barnen. Området är bilfritt och all mark mellan husen är gemensam och planerad för att tåla barnens lekar.

När det gäller gemensamma utrymmen är Hesthaugen inte så välförsett. En lada mitt i området används till ett privat daghem för områdets barn och ett skyddsrum fungerar som samlings- och festlokal. Några av källarna används också i början för gemensamma ändamål. En källare används nu för daghem.

De boende i Hesthaugen är en heterogen grupp. En tredjedel är äldre, invandrare, handikappade eller ensamförsörjare. Förutsättningarna för social gemenskap är bättre än i traditionella områden, bl a genom bebyggelsens utformning, det gemensamma ansvaret och dugnadsplikten och genom att de flesta varit inställda på mer kontakt när de flyttade till Hesthaugen. Många i området berättade också om grannhjälp, fester, barn som känner de flesta vuxna och om spontana kontakter och umgänge mellan olika generationer.

Det har emellertid inte varit helt problemfritt med den heterogena brukargruppen. Förväntningarna på kontakt och hjälp

är ibland större än man har kunnat infria. Några menar att det är barn och ensamstående föräldrar som har det bäst i Hesthaugen. "Alla problem löser man inte i Selegrend som vi kanske trodde. Möjligen är det lättare att leva med sina problem i Selegrend för att man känner varandra och jobbar ihop:", säger Brit Hansen.

Bostadsrättsföreningens styrelse, vars medlemmar väljs på två år, sammankallar allmänt när styrelsen finner det nödvändigt, dock minst en gång i kvartalet. De boende är indelade i en hel rad arbetsgrupper som har ansvar för olika saker, t ex planering av dagnad, fritidsaktiviteter, PR.

Invånarna i Hesthaugen har också varit noga med att inte isolera sig från resten av förorten Åsane. Från Hesthaugen redigeras inte bara Selegrends och Hesthaugens egna tidningar utan också lokaltidningen i Åsane. På Nordås inbjöds föreningens blivande grannar till information och diskussion om projektet.

Nordås

Nordås kommer att skilja sig en del från Hesthaugen. På grund av terrängen, som sluttar mot norr, har det inte varit möjligt att bygga samma slags gränder som i Hesthaugen. Då skulle husen skuggat varandra för mycket. Husen ligger istället kring öppna "tun" i några husgrupper. Husen har också mer karaktär av radhus, även om lägenheterna inte följer en strikt vertikal indelning. Här finns små lägenheter och kollektivlägenheter blandat med traditionella familjelägenheter. Ett radhus består t ex av en familjelägenhet, tre smålägenheter och 7 smårum med gemensamt kök, bastu, uppehållsrum i källaren under det hela. Källarna är från början bara delvis inredda och utgör ett reservutrymme. I Nordås kommer det också att finnas ett hus för gemensamma aktiviteter. Här blir det daghem och ett stort umgängesrum.

Strax bredvid bebyggelsen i Nordås finns en vårdinstitution för handikappade personer. Några av lägenheterna inom Nordås bostadsrättsförening är specialutförda för handikappade och till alla hus kan man komma med rullstol.

Varken i Hesthaugen eller på Nordås har man lyckats med intentionerna om ett resurssnålt boende, som är en av målsättningarna i Selegrendrörelsen. Det visade sig vara svårt att få gehör för dessa idéer hos myndigheter och hos Husbanken som gav de statliga lånen. Arkitekterna Övsthus och Lövset menar att man var för tidigt ute. Komponenter, t ex multrum och solfångare, är fortfarande mycket dyra och svåra att få tag i och kommunen gick inte med på att man byggde multrum utan att ändå lägga vatten- och avloppsrör och betala va-avgift. Både i Hesthaugen och Nordås är bostäderna eluppvärmda. I Nordås har man dessutom en öppen spis.

BRUKARMEDVERKAN I PLANERING, BYGGE OCH FÖRVALTNING AV BOSTÄDER

Forma och omforma

Bostäder är det fysiska resultatet av planering och bygge. Boendemiljö blir det först när människor sätter sin prägel på bostäderna och på omgivningen genom sitt sätt att leva och vara. Boendemiljön består av både innehåll och form. Innehållet är det liv den rymmer och formen är hemmen och dess omgivning, såsom de ser ut och fungerar när de boende har satt sina spår. Bostäder byggs alltså, men boendemiljöer formas och omformas ständigt i takt med att livet förändras.

Hur formen kan påverkas beror inte bara på vad som är tekniskt genomförbart, utan också vad olika förändringar kostar i förhållande till vad man har råd med, vilken tid det tar i förhållande till den tid man har, hur man förstår sig på möjligheterna att ändra, om man äger eller hyr sin bostad etc. Det är uppenbart att möjligheterna att påverka både det liv man vill föra och formen, inte är lika för alla.

Hur stärker man de boendes möjligheter till påverkan? Var ligger de allvarliga hindren?

Brukarmedverkan eller brukarplanering

Ordet brukarplanering har använts i tidigare sammanhang, men av olika anledningar har vi valt att gå ifrån det. Ordet används i skilda sammanhang för innehållsmässigt olika saker, dvs samma ord har flera betydelser. Ordet antyder att brukarna (de boende) verkligen är de som har makten att planera, något som kanske är önskvärt men som sällan är fallet, dvs ordet antyder något annat än verkligheten. Ytterligare en anledning är att det är fixerat till planeringsskedet. Ordet är inte användbart för andra skeden som kan vara viktiga för att påverka boendet.

Vi använder istället ordet brukarmedverkan. Vi frågar oss i vilka skeden det är viktigt att de boende medverkar för att kunna påverka det egna boendet. Är det i planeringen med programskrivning och projekte-

ring, i bygget, i förvaltningen med drift, skötsel och förändringar? Vi frågar oss också vilka befogenheter, vilket inflytande de boende kan ha.

Detta är inte en lek med ord utan bakom resonemanget ligger också ett annat sätt att se på problemet. När man talar om brukarplanering står det i allmänhet för en i tid begränsad insats från brukarna. De deltar i planeringen av sina lägenheter, sitt område osv. När vi talar om brukarmedverkan menar vi möjligheten till ett aktivt boende, där det krävs olika insatser från brukarna vid olika tillfällen.

De områden som vi studerat har haft det gemensamt att de som bor i dem, eller som i Tinggården tänkte bo i dem, har medverkat i planeringen. Men vi kan se att ambitionerna när det gäller inflytande skiljer projekten åt. I Klostermuren och Håbo-Tibble har ambitionen i första hand varit medverkan i planeringen, alltså det som i allmänhet kallas brukarplanering. De flesta brukarna kom från tomtkön och målet var ett villaboende i en ganska fast och opåverkbar form. Invånarna i Håbo-Tibble har också medverkat i byggandet av sina hus och i Klostermuren förvaltar de boende tillsammans gemensamma ytor. I Tinggården, Hesthaugen, Nordås och Saettedammen har man stävat efter en kollektiv levnadsform där det krävs engagemang och medverkan från deltagarnas sida alltifrån programskrivning och planering till skötsel och förvaltning. Bebyggelsen i Tinggården och Saettedammen är också medvetet uppbyggd så att den ska ge invånarna stora möjligheter att forma och omforma sin boendemiljö efterhand.

Medverkan i planeringen eller som det vanligen kallas brukarplanering, är alltså en möjlighet till inflytande över sin boendemiljö. Men minst lika viktigt är att man kan medverka i utvecklingen och förvaltningen av bostadsområdet och att man kan förändra och påverka sin egen bostad. Planeringsarbetet måste leda till sådana möjligheter och inte resultera i specialsydda stela lösningar.

	Klostermuren	Håbo-Tibble	Tinggården	Saettedammen	Hesthaugen	Nordås
projektuppläggning				x	x	x
programskrivning	x	(x)	x	x	x	x
projektering	x	x	x	x	x	x
upphandling		x		x	x	(x)
bygge		x			x	x
förvaltning, skötsel	x		x	x	x	x

Fig.1. De boende har medverkat i olika skeden som vi ser i figuren. Vilket inflytande har de haft?

De flesta av framtidens bostäder är redan byggda och möjligheterna att forma och omforma boendemiljön är här starkt begränsade. Det är emellertid viktigt att människor kan påverka sin boendemiljö utan att ha deltagit i planeringsarbetet. Möjligheterna att påverka i redan byggda områden varierar beroende på husens fysiska utformning, normer och föreskrifter och låneregler. De ekonomiska förutsättningarna spelar en avgörande roll. Privat ägande ger större frihet och åtgärderna berör sällan andra boende än det egna hushållet. Behovet av förändringar varierar och ska avgöras av de boende. Det är emellertid viktigt att se problemen utanför den egna lägenheten. Vilka förändringar berör grannarna, kvarteret, området, etc?

MEDVERKAN I PLANERINGEN SOM EN MÖJLIGHET
TILL INFLYTANDE

	tid
planering	projektuppläggning programskrivning projektering, förslag
genomförande	upphandling bygge
bo, bruka	förvaltning, skötsel

Fig.2. Olika skeden i ett bostadsområdes tillblivelse och funktion.

Som vi ser av figuren kan vi dela in ett bostadsområdes tillblivelse och funktion i olika skeden. I planeringen och genomförandet fattas beslut som påverkar bruksskedet och det man vill nå i bruksskedet måste alltså påverka planeringsskedet. Alla skeden påverkar boendemiljön till form och innehåll. Genom att delta i de tidiga skedena kan de boende skaffa sig bättre kontroll över utvecklingen. Vi vill påpeka att brukarnas medverkan i planeringsskedet i sig inte är en garanti för att resultatet, det byggda, ger bättre möjligheter att forma boendemiljön i framtiden. Även de boende kan fatta beslut som egentligen inte gynnar dem själva. Det är viktigt att man kan få ångra ett beslut och kan rätta till det.

De boende i planeringsarbetet

Planering kan gå till på olika sätt, men tre viktiga moment när det gäller brukar-medverkan i planeringen är:

1. projektuppläggning (planeringsprocessens uppläggning)
2. programskrivning (målformulering)
3. projektering (förslag, formella ritningar, arbetsritningar)

Många gånger går de olika momenten inte att urskilja. De löper i varandra. Projektuppläggningsraden är ofta outtalad och opreciserad och målen formuleras inte alltid skriftligt utan som muntliga synpunkter på framlagda förslag. Även om dessa moment passerar obemärkt, så innebär planeringen att man tar ställning till en rad frågor.

Projektuppläggning - där bestäms hur projektet ska drivas, vilka roller olika personer ska ha, vilken tid olika skeden ska få ta, vilka frågor som ska behandlas, hur samarbetet ska gå till. Det är i denna fas det bestäms vilka villkor som råder för brukarnas medverkan, om det ska gå fort eller sakta, om det ska krävas stor eller liten arbetsinsats. Vi har sett hur detta skede varierar från att vara tidskrävande (Klostermuren och Tinggården) till att knappast ens existera (Håbo-Tibble). Det är viktigt att brukarna är med och bestämmer villkoren för planeringsarbetet.

Brukarnas medverkan i planeringen av ett bostadsområde ställer stora krav på planeringsprocessens uppläggning. Den måste vara realistisk i förhållande till deltagarnas villkor. Tiden måste planeras så att man från början kan se ungefär när projektet kommer att resultera i bostäder. Brukarnas insatser, inflytande och roller bör klargöras så långt det är möjligt redan från början. Det kan också vara nödvändigt att tänka sig olika grader av medverkan beroende på deltagarnas förutsättningar.

Kontakten med myndigheter, finansieringsinstitut och exploatör bör tas tidigt. Arkitekt Johnsen, Vandkunsten, menar att man bör försöka föreställa sig vilka hinder som kan uppstå och försöka att gardera sig mot dem innan arbetet börjar. Så kan man t ex gissa sig till i vilka frågor det kan behövas dispenser och söka sådana skriftligt på förhand. Väntetiden på dispenser var ju ett av de stora problemen i Tinggården.

Erfarenheterna, framför allt från Tinggården, visar att ju mer tid man ägnar åt diskussioner och ju mer vidlyftiga dessa diskussioner är, desto mer homogen blir brukargruppen. Det är de med utbildning, mötesvana, pengar och en hyfsad bostad som

blir kvar i en utdragen och omfattande planeringsprocess. De som verkligen behöver en bostad har inte tid att vänta länge på den. Om planeringstiden är lång tillkommer också problem. Allt fler i gruppen byts ut när de med tiden får ändrade behov eller om kostnaderna för det man tänkt sig ökar. För att nå fler av dem som behöver en bättre bostad, skulle alltså planeringsarbetet och diskussionerna vara korta.

Programskrivning - här formuleras målen för den nya bebyggelsen, vilket gör att det är ett viktigt skede att delta i. Det är viktigt att diskussionen i samband med planeringen går in för att belysa vilket liv som ska kunna utvecklas och vilka former som främjar målen. Målen kommer förmodligen att formuleras olika om brukarna diskuterar enskilt med planerarna i stället för att samlas i gemensamma diskussioner.

Projektering - står som samlande beteckning på teknikernas arbete med att överföra tankar, idéer och målsättningar till "handlingar" (ritningar) att bygga efter. Detta går framåt successivt, stegvis från vaga antydningar i form av skisser ända fram till måttsatta ritningar och detaljritningar där allt ingående material finns preciserat. Vi väljer att dela in projekteringen i

1. skisskedet, som resulterar i att man till slut bestämmer sig för ett förslag med vissa kvaliteter,
2. för att kunna prata med olika myndigheter upprättar man mer formella handlingar
3. för att det ska gå att bygga upprättar teknikerna bygghandlingar, där man sätter mått, bestämmer mer exakt vad olika streck på ritningen står för och hur mycket av olika sorters material det ska vara.

Brukarnas roll i projekteringen skulle främst kunna vara koncentrerad till skisskedet. De har här möjlighet att ta ställning till om de framlagda förslagen stämmer överens med de uppställda målen i programmet. De boende bör också medverka vid valet av material och utrustning. Det är viktigt att veta vilka befogenheter brukarna har att påverka olika framlagda förslag. Om de har rätt att bli informerade, lämna synpunkter, vara med och skissa - som ledning för mer detaljerade skisser eller om de har rätt att förkasta framlagda förslag.

Parterna i planeringen får nya roller

Normalt är produktionen av bostäder en uppgörelse mellan följande parter:

Byggherre/Förvaltningsorganisation	
Planerare	
Byggproducent	
Kommunala myndigheter	tjänstemän politiker
Statliga myndigheter	normer, lagar etc tjänstemän
Finansieringsorgan	

I denna praxis har brukaren enbart möjlighet att påverka resultatet i de fall han är sin egen byggherre och förvaltare, i privat villabyggeri eller genom kollektivt ägande t ex i en bostadsrättsförening. Denna typ av nyproduktion har kommit att få fasta rutiner för samarbete mellan olika parter med några olika varianter beroende på skillnader i kommunal handläggning.

Brukare som ny part i planeringen, bygge, förvaltning kräver nya arbetsrutiner för var och en av de övriga ingående parterna. Vad dessa nya roller kommer att bli varierar från fall till fall och beror på vilket inflytande brukarna lyckas få genom sin medverkan. För att hitta nya arbetsformer krävs försök, experiment. Under en övergångsperiod kommer projekt där man experimenterar fram planeringsrutiner för brukarmedverkan att innehålla ytterligare parter, vars uppgift blir just att utvärdera de prövade arbetssätten och föreslå nya angreppssätt. Då blir parterna:

<u>Brukare</u>	
Byggherre/Förvaltare	
Planerare	
Byggproducent	
Kommunala myndigheter	tjänstemän politiker
Statliga myndigheter	lagar, normer etc tjänstemän
Finansieringsorgan	
<u>Aktionsforskare</u>	
<u>Betraktande forskare</u>	

För att brukarna ska få plats i planerings- och förvaltningsprocessen måste byggherreorganisation, förvaltningsorganisation, planerare, byggproducent avstå från vissa av sina befogenheter till förmån för brukarna, och kommunala och statliga myndigheter anpassa sin verksamhet till den nya situationen.

PEDAGOGISKA HJÄLPMEDEL FÖR ATT ÖKA FÖRSTÅ-
ELSEN

Kunskap utvecklas genom aktivitet

Kring frågor som rör individens förståelse har man ofta en teknisk syn. Man gör frågan om förståelse till en informationsfråga. Man tror att om man bara kan förfina informationen med hjälp av allehanda tekniska hjälpmedel så kan man få folk att förstå. Problemet ser emellertid helt annorlunda ut när man tittar närmare på det.

Vi kan föreställa oss en planeringssituation med en brukare och en arkitekt. Brukaren har lite träning i att avläsa ritningar och perspektiv medan detta hör till arkitektens yrkesuppgift. Det gäller för arkitekten att försöka förmedla delar av sin kunskap till brukaren och för brukaren gäller det att förstå vad arkitekten menar. Som vi vet medför detta ofta problem. Det medför problem därför att kunskapen om vad som egentligen förmedlas respektive uppfattas är bristfällig.

Piaget är en kunskapsteoretiker som inte ser på kunskap som en teknisk fråga. Han menar att individen aktivt konstruerar kunskap om olika saker. Att konstruera kunskap om omvärlden eller med andra ord att utveckla en uppfattning om verkligheten går inte till så att man bara mottar intryck. Piaget hävdar att "kunskap om ett objekt innebär att inverka på det, på ett aktivt sätt i syfte att förändra det och via förändringen upptäcka dess egenskaper." (Piaget & Inhelder, 1971 sid 387).

För att detta ska vara möjligt förutsätter Piaget att varje individ har vad han kallar strukturer som hela livet genomgår förändringar och utvecklas till en ständigt högre nivå. Dessa strukturer, säger Piaget, är förutsättningar för handlandet, bestämmer vad individen kan motta och vad hon ej för tillfället kan ta till sig. Strukturerna är samtidigt som de är en förutsättning för handlandet, en begränsning. En individ tar till sig intryck om ett objekt utifrån, men för att man ska kunna tala om kunskapsutveckling krävs en aktivitet från hennes sida, att hon aktivt prövar objektet. Detta leder till att hon gör erfarenheter, dvs förändrar sina strukturer, vilket i sin tur gör det möjligt att ta till sig nya intryck. Denna process kallar Piaget adaptationsprocessen och den

sker ständigt, för alla i alla sammanhang. Kunskap byggs alltså upp hos individen i en process där individens aktivitet är grunden i kunskapsbyggandet.

Det är viktigt att vara medveten om att olika individer har olika möjligheter att förstå ett problem och att detta beror på individens strukturer, dvs individens tidigare erfarenheter. Individens förståelse och kunskap om ett problem utvecklas först efter att hon har agerat, prövat sig fram. Ett vanligt fenomen är att individen gör om informationen så att den passar hennes strukturer, dvs hennes tidigare erfarenheter, i stället för att låta den nya informationen påverka strukturerna. Detta är i allmänhet en omedveten handling, som innebär att man lurar sig själv.

Vad menar vi med pedagogiska hjälpmedel?

I allmänhet när det talas om hjälpmedel tänker man först och främst på olika fysiska föremål. Det kan vara ritningar, frigolitplattor, snören, klotsar m m. Dessa saker är bra i och för sig och visst kan de kallas hjälpmedel, men de är inte tillräckliga. Hur mycket fysiska föremål vi än stoppar i händerna på folk, är det ändå inte tillräckligt för att öka förståelsen hos individen. Vid vissa tillfällen kan man även fråga sig om dessa föremål inte istället för att klargöra, förvillar. Hade det hela varit ett informationsproblem, vilket man som sagt inbillar sig, vore problemet lätt löst med dessa hjälpmedel. Vi vill, med utgångspunkt från diskussionen ovan, använda begreppet pedagogiska hjälpmedel för alla de ting, personer och åtgärder som hjälper individen att förstå. Hjälpmedlen används i samarbete mellan planerare och brukare, mellan olika brukare och mellan brukargruppen och olika myndigheter.

Karaktären på problemen varierar från projekt till projekt och förståelsen för dem beror på deltagarnas tidigare erfarenheter. De hjälpmedel som behövs måste alltså se olika ut vid varje tillfälle som de boende medverkar. Dessa hjälpmedel kan till en del förberedas innan planeringsarbetet med brukarna kommer igång, för att planeringsarbetet inte ska dra ut för långt i tid. Alla förberedelser när det gäller pe-

dagogiska hjälpmedel bygger emellertid på en förutfattad mening om vad som är svårt att förstå. Andra problem kommer att dyka upp efterhand och det är troligt att man får ta till nya eller andra hjälpmedel än dem man tänkt sig från början.

I projektbeskrivningarna kan vi se att hjälpmedlen är av olika slag. Vi kan urskilja dem som använts för en speciell uppgift i planeringsarbetet, antingen för att finna ut vilka frågeställningar man måste behandla eller för att hitta lösningar och förslag för hus och område. I Klostermuren använde man t ex checklistor för att formulera program och klotsar och klippark för att göra förslag.

Andra hjälpmedel och handlingar är användbara i olika skeden av brukarmedverkan. För att ta Klostermuren som exempel igen är samarbetsteknikerna och grupparbetena något som de boende använder i många situationer, t ex när det gäller förvaltning av området.

Vi kan också konstatera att de projekt som vi har tittat närmare på har använt olika slags hjälpmedel och varit olika noggrant förberedda. I Håbo-Tibble samarbetade brukare och arkitekter med traditionella metoder och hjälpmedel, som t ex samtal, skisser, perspektiv. I Klostermuren å andra sidan var arbetsformen med klotsar, rutnät, klippark m m utarbetade på förhand och användes i ett strikt arbetsschema. Arbetsmetoden var dessutom prövad i ett elevprojekt på Chalmers tekniska högskola. Arbetssättet som tillämpades i Klostermuren gjorde att tiden för arbetet kunde begränsas, men vi är inte övertygade om att det ger brukarna tillräckliga möjligheter att förstå innebörden av sina beslut och själva fundera och diskutera sig fram till vilka krav man kan ställa på bomiljön som helhet.

Hjälpmedel för brukarmedverkan

Brukarmedverkan, programarbete, planering och förvaltning kräver samarbete i olika former. Hur samarbetet ska gå till bör planerare och brukare diskutera och slå fast på ett tidigt stadium. Om stormöten, grupparbeten eller enskilda arbeten utförs så bör förhållandet mellan grupperna vara klarlagt

liksom vilka befogenheter brukare respektive planerare har.

Det är bra om brukargruppen själv, utan planerarna, diskuterar förutsättningarna för sitt arbete och under vilka former de kan arbeta tillsammans med planerarna. Om de boende har enats om vissa krav kan de bättre hävda sig gentemot planerare och myndigheter. De boende får en styrka i en enad grupp och kan om de vill agera självständigt för sina krav.

Stormöten har använts i alla de projekt vi har studerat. När det blir många deltagare på mötena, som i Tinggården, yttrar sig bara några få. Ur demokratisk synpunkt är det därför nödvändigt att begränsa antalet stormöten och i stället arbeta i mindre grupper, t ex så att beslut förbereds i smågrupper men fattas på stormöten.

Som hjälpmedel på stormöten och i grupp-
arbeten i Klostermuren användes de s k
samarbetsteknikerna.

1. Att presentera sig.
2. Laget runt (alla yttrar sig i tur och ordning i vissa frågor)
3. Diskussion.
4. Undvik majoritetsbeslut.
5. Ta någon avsides.
6. Ta motsatt ståndpunkt.
7. Uppmuntran är den bästa kritiken.

Den mest betydelsefulla tekniken är laget runt, som tvingar alla att fundera igenom och formulera sin inställning i en fråga.

Vid arbetsmöten likaväl som vid stormöten bör en ordförande och en sekreterare utses och sekreteraren bör föra protokoll.

Om brukargruppen ska kunna utvecklas och skaffa sig kunskap om boendets problem så måste medlemmarna vara uppmärksamma på hur gruppen fungerar. I en grupp finns det i allmänhet många viljor, en del starkare än andra. Deltagarna har inte lika lätt för att uttrycka sig och behöver olika lång tid på sig för att bestämma sig. Om gruppen kontinuerligt utvärderar och korrigerar sitt arbete blir förutsättningarna bättre för att arbetet löper utan stora problem. Det ger gruppmedlemmarna styrka och självständighet. Utvärderingen blir på så sätt ett hjälpmedel i arbetet.

I planeringen av de fyra områdena har brukarna arbetat tillsammans med olika arkitekter, handledare och konsulter. Vi tror att det är en fördel i vissa sammanhang om någon med erfarenhet av grupparbete och gruppdynamik också deltar. Det kan t ex vara en pedagog eller en sociolog, som kan hjälpa till att lösa konflikter och att lotsa gruppen framåt

I flera av exemplen har planeringsarbetet inneburit en arbetsam tid. I Håbo-Tibble blev konflikterna så stora för en del personer, att det blev nödvändigt att vända sig till någon utanför gruppen för att få hjälp. En "kuratorsverksamhet" utvecklades spontant. Det måste alltid finnas beredskap för konflikter som kan komma upp inom familjer och grupper när man i planeringsarbetet sätter ljuset på menings- skiljaktigheter.

Vi vill peka på vikten av att brukarna själva söker kunskap om olika frågor och inte helt överlämnar detta till planerarna. Att skaffa kunskap och att ha tid att diskutera vissa frågor ordentligt är något som kan ske i en studiecirkel. Nyberg i Håbo-Tibble efterlyser en cirkel där arkitekter och brukare diskuterar kraven på boendet.

Saettedammen, tidningen som de boende i Saettedammen ger ut, har varit ett språkrör för brukarna ända från planeringsstadiet. Det har varit ett sätt att sprida diskussioner och idéer till alla som deltar i kollektivet så att ingen känner sig utanför, och så att alla i tid har möjlighet att sätta sig in i de frågor som stormötet beslutar om. Samma funktion har Selegrend-posten för Selegrendrörelsen och lokal-tidningen Grendanytt för Hesthaugen.

Checklistor, diskussionspunkter, har använts i projekten för att finna ut frågeställningar och krav hos brukarna. Med listornas hjälp har man försökt bryta ner frågeställningarna och formulera programmen för bebyggelsen. I Saettedammen arbetade de boende i smågrupper med olika ämnen. Dessa grupper utarbetade förslag till program för gemensamma aktiviteter och rum. I

Tinggården diskuterades programmet i smågrupper och sammanfattades av en sekreterare (en av arkitekterna som SBI anställt). Sekreterarna sammanställde synpunkterna till en helhet mellan mötena.

Andra bostadsområden kan tjäna som utgångspunkt för diskussioner om vilka krav och önskemål de boende har. Genom att se exempel på lösningar blir det också lättare att förstå de förslag som kommer fram under arbetets gång. I Håbo-Tibble kunde de boende föreställa sig sina hus genom att se Nybergs eget hus. Genom studiebesök, bildvisningar, litteratur kan man studera andras erfarenheter och resultat.

När förslag på byggnader och markanvändning arbetas fram används olika hjälpmedel. Arkitekten skissar i allmänhet planlösningar och dylikt, ev med stöd av rutnät som motsvarar byggnadens stommått, t ex 1,20x1,20. För att hjälpa lekmän att läsa skisserna har arkitekten använt sig av perspektiv och modeller. I Tinggården gjorde arkitekterna modellen i skala 1:20. I Klostermuren arbetade brukarna med modeller och klotsar i skala 1:200 på olika husdelar. Modellerna har genomgående visat sig vara bra.

Skall brukarna själva komma med förslag krävs det andra hjälpmedel. Förutom klotsarna använde de boende i Klostermuren en hel del sådana hjälpmedel. För att bestämma husens och vägarnas lägen på tomten, placerades papperslappar som motsvarade hus och garn som föreställde vägar på en modell över området. Husen formades med hjälp av ett klotssystem och lägenheterna planerades på en frigolitplatta. På ett rutnät på plattan placerade brukarna inredning från bestämda klippark och väggar av garn.

PÅVERKBARA BYGGSYSTEM FÖR ATT MÄNNISKORS
BEHOV VÄXLAR

Generella eller speciella, formbara bostäder

Människors liv förändras och därmed deras krav på omgivningen, på bostäderna. Växlande krav kommer att ställas på bostäder och bostadsområden, som alltså bör utformas så att de ger de boende möjlighet att forma och omforma boendemiljön. Det är viktigt att de boende känner att de kan sätta spår och att dessa spår är ett uttryck för det liv de vill föra.

Dessa krav kan tillgodoses på olika sätt. Ett sätt är att utforma byggnaderna så att de blir mångsidigt användbara, generella. Andra sätt är att göra dem så att de motsvarar speciella krav från början, men så att de är möjliga att påverka, förändra, när kraven ändras. Man kan alltså inte mekaniskt överföra behovet av ett föränderligt liv till kravet på föränderbara byggnader.

Generalitet kan gälla som ett mål för bostäder och byggnader. Det gäller då att hitta mått och rumsformer som kan användas på många olika sätt, så att behovet av ingrepp och ombyggnader minskar.

prydnadsföremål
möbler, textilier, belysning
tapeter, färg
inredning
utrustning
installationer, el, vvs mm
ytskikt
rumsskiljande väggar
lägenhetsskiljande väggar
ytterväggar
fönster- och dörrsnickerier
tak
grund
servisledningar
markarbeten
gatudragning
teknisk försörjning
plan för området

Fig. 3. Fysiska komponenter som bildar boendemiljön.

Generaliteten kan gälla för hela byggnader för rum eller för komponenter och material. Många av dagens bostadsområden är emellertid resultatet av för långt drivna ambitioner om generalitet - så långt drivna att lösningarna inte tillåter någon variation trots att människors krav är olika. Däremot förekommer ingen generalitet hos de ingående delarna. Dessa är speciella och man tvingas kassera dem vid en ombyggnad.

De boendes möjlighet att påverka är i allmänhet koncentrerad till de översta komponenterna. Det som kännetecknar påverkbara eller så kallade öppna byggsystem är att de i förhållande till andra byggsystem och byggsätt har större grad av påverkbarhet i senare skeden. Det är möjligt att skjuta upp beslut eller ändra sig efter en tid när det gäller vissa av komponenterna. Men även i påverkbara system kommer man till en punkt i listan där möjligheterna att förändra slutar av ekonomiska och tekniska skäl.

Men det finns också betänkligheter med allt för stora möjligheter att påverka omgivningen. Möjligheter att förändra, påverka, kan ske på bekostnad av tryggheten i att de spår man sätter inte raderas ut dagen efter.

Med inre flexibilitet menas att man kan flytta vissa komponenter, oftast innerväggar, så att planlösningen inom en lägenhet kan ändras. Detta ställer krav på placering av stomme och fönster. Den inre flexibiliteten kan bestå i att alla rumsskiljande väggar och skåp går att flytta, eller att installationerna (el, vvs) inom lägenheten går att bygga om. Flexibiliteten kan vara mer begränsad till att några väggpartier kan flyttas så att rumssamband ändras. Det kan vara värt att påpeka att det inte är säkert att det mest flexibla också är det mest användbara. Relativt små, men i förväg uttänkta, förändringar kan öka användbarheten avsevärt, samtidigt som ett flexibelt system i sig kan ha väldigt många men ur användbarhetssynpunkt tveksamma möjligheter.

Elasticitet står för möjligheten att utvidga eller minska en lägenhet. Den kan bestå i att gränsen mellan lägenheter kan finnas på några olika ställen i byggnaden. Problemen med att utöka en lägenhet kan vara

att kraven från brandbestämmelser, ljudnormer, normer vad gäller hygien, köksutrustning, förrådsutrymme mm skärps. Elasticiteten kan ligga som en "buffertzona" i form av tilläggsrum som kan läggas till den ena eller den andra lägenheten eller fungera för sig. Denna typ av elasticitet finns i lägenheterna i Tinggården.

Ibland kan det vara möjligt att utvidga bostaden med en utbyggnad. Problemet med utbyggnader som görs utan att vara förberedda är att stor del av den nya ytan kan kvittas mot ökade kommunikationsytor. Byggelsen i Saettedammen visar på många olika sätt hur man kan utnyttja en förberedd utbyggnad.

I planeringsskedet bör man föreställa sig vilken påverkbarhet man är betjänt av och så långt det är möjligt förbereda kommande förändringar. Ett sätt är att ha en måttsamordning mellan olika typer av komponenter. På detta sätt kan man stuva om komponenterna inom ramen för s k modulsystem. (Modulsystem är en tankekonstruktion för att underlätta projekteringsarbetet och samtalen under projektering och bygge).

Om vi nu tittar på våra sex områden med dessa utgångspunkter frågar vi oss vilka möjligheter som finns att forma en bra boendemiljö. Vi frågar oss också på vilket sätt bygget har systematiserats, om något byggsystem använts, och om systematiseringen har underlättat för brukarna att medverka i olika skeden.

Håbo-Tibble

I Håbo-Tibble har man byggt alla hus med väggelement, som levererades från en snickerifabrik i Småland och monterades av en lokal byggmästare. Brukarna utförde också själva en hel del arbete på husen, vilket gav dem praktisk kunskap om husens uppbyggnad. Denna kunskap är en bra utgångspunkt när man får behov av att göra ingrepp och förändringar. I planeringen utgick man från tre hustyper som arkitekterna utarbetat med tanke på den lokala byggnadstraditionen. Husen detaljplanerades tillsammans med hushållen. Det är smala hus med bärande ytterväggar, men avvaxlingar och utbyggnader för rum och växthus är vanliga. Eftersom bärningen

finns i ytterväggarna är placeringen av innerväggarna, kök, våtenheter, trappor m m, fri och möjligheterna att riva eller flytta väggar är ganska stora. Fönster och ytterdörrar, bärning och trappor är placerade i ett modulnät, 12 m x 12 m.

Saettedammen

I Saettedammen har man också byggt typhus. Gruppen valde ett typhus som har två varianter, ett envåningshus och ett tvåvåningshus. Husen sätts ihop till radhus med lägenhetsskiljande väggar av betong. De typhus som valdes ger stora möjligheter att bygga ut i två riktningar. Stommen är redan från början utdragen utanför huset så att det är lätt för de boende att klä in den och få nya rum, uteplatser och dylikt. Innerväggarnas placering, dvs planlösningen, har utformats individuellt tillsammans med hushållen. Stora förändringar i form av utbyggnader, flyttade väggar, trappor m m har skett sedan inflyttningen.

Tinggården

I planeringsarbetet för bebyggelsen i Tinggården skisserade brukargruppen tillsammans med handledarna ett program för bebyggelsen. I detta program angavs de principer för bebyggelse och byggnader som de boende önskade sig. Man diskuterade utbyggbarhet och inre flexibilitet. Husen i Tinggården byggdes dock efter ett byggsystem som utarbetades helt på arkitektkontoret Vandkunsten. På grund av ekonomiska och administrativa hinder, som vi beskrev i projektbeskrivningen, blev det istället ett antal ganska statiska enheter av betong. Det var baslägenheter, tilläggsrum och supplementslägenheter som studerats noga. Dessa enheter går att koppla ihop på många sätt genom att ta upp och sätta igen dörrar mellan enheterna. Föränderbarheten finns alltså i hög grad och med ganska enkla medel kan man forma olika lägenheter från början och senare. En förutsättning med dessa tilläggsrum är emellertid att någons behov av att utöka sammanfaller med grannens önskan om att minska lägenheten. De gemensamma husen kan också utnyttjas på många olika sätt, i enlighet med invånarnas vilja och initiativ. Detta ger utrymmen för olika slags kollektivitet i boendet.

Klostermuren

Klostermuren är det projekt av dem vi beskrivit, som mest medvetet utnyttjat byggsystemet i brukarplaneringen. Här har brukarna arbetat med ett "planeringssystem", dvs med byggklotsar av vissa givna storlekar. Dessa klotsar var hjälpmedel för brukarna att utforma sina hus. Systematiseringen var till för att hålla antalet valmöjligheter nere, och för att kunna pressa kostnaderna. Det var också en förutsättning för att kunna kostnadsberäkna husen innan planeringsarbetet. Husen byggdes sedan med lösvirke på platsen. Möjligheten att anpassa husen efter varje hushålls speciella önskemål är främst knuten till planeringstillfället, medan den efter inflyttningen förmodligen inte är större än i andra lösverkeshus.

Hesthaugen, Selegrend

Lägenheterna är specialsydda för vart hushåll med följande utgångspunkter: Husens yttre form är kvadratisk. Varje hus har en privat terrass på 15 m² mot sydväst. Bärningen finns i ytterväggarna och i en pelare som går mitt i husen. Några trapp- och fönstertyper valdes ut av arkitekterna och byggmaterialen valdes med tanke på de boendes medverkan i bygget. Ytterväggarna murades således i leca-block som målades invändigt och putsades mot nord och öster och kläddes med trä mot söder och väster (på grund av Bergens hårda klimat mot söder och väster). Innerväggarna är inte bärande och går ganska lätt för de boende att flytta.

Rent allmänt kan vi säga att systematiseringen inte spelat den roll i planeringsarbetet som vi trott. Som vi sett av projektbeskrivningarna har valet av hussystem eller typhus ofta gjorts av planerarna och i några fall har man inte bestämt sig förrän sent i planeringsskedet. De projekt som haft medvetna målsättningar om de boendes möjlighet att forma och omforma sin boendemiljö kontinuerligt, Tinggården och Saettedammen, har naturligtvis varit måna om att förutsättningarna för detta finns i byggsystemet

PÅ VÄG MOT BRUKARMEDVERKAN - SLUTSATSER

Vi har i den här rapporten talat om människors/lekmäns medverkan i boendet och beskrivit några områden som haft det gemensamt att invånarna själva medverkat i planeringen. Dessutom har vi kortfattat beskrivit vilka resultat planeringen lett till i form av hus och bostadsområden samt diskuterat vilken handlingsfrihet och vilka möjligheter de boende har och har haft att forma och omforma sin boendemiljö. Vi har också försökt se på de boendes medverkan i olika skeden, men koncentrerat oss på planeringsskedet.

Förutsättningarna för brukarnas medverkan i projekten är mycket olika. Det gäller hus ägda på olika sätt, olika stora husgrupper, initiativet har kommit från flera olika håll och målsättningen med brukarmedverkan är olika i de fyra projekten. Det är därför inte möjligt att med hjälp av dessa projekt formulera "den idealiska brukarplaneringsprocessen".

Men vi ska till slut skriva något om de problem som vi sett återkomma i projekten och vad man kan göra för att undvika dem. På vägen mot de boendes inflytande över boendemiljön är det viktigt att vi sammanfattar det vi kan lära oss av de projekt som pågår, så att andra i nya projekt inte behöver göra om samma misstag.

- o Varje planeringssituation är speciell och olik alla andra, och måste läggas upp med hänsyn till vilka boende som ska medverka, vad som ska byggas och var, hur många hushåll det gäller m m.

Vem har det avgörande inflytandet?

Vi vill poängtera skillnaden mellan medverkan och inflytande. Människors medverkan i projektuppläggning, planering, bygge, förvaltning och utveckling av området är en sak. Det viktiga är dock vilket inflytande de har i dessa sammanhang.

Vi ser att ägandet, enskilt eller kollektivt, har en avgörande betydelse för inflytandet i områdena. Saettedammen-, Hesthaugen- och Nordåsborna ägde marken, be-

ställde arkitekthjälp och byggare och har alltså självklart inflytande över området. De enskilda lägenheterna ägs av familjerna medan övriga byggnader och markytor ägs kollektivt. Beslut om utformning och förvaltning ligger alltså hos kollektivet. De människor som försöker driva igenom planerna i Tinggården mötte på motstånd hos myndigheter, men också hos DAB, som äger och som byggde husen. I Klostermuren och Håbo-Tibble har de boende planerat de hus de äger. I Klostermuren har man dessutom planerat för gemensamma ytor.

Brukarna kan medverka i många skeden och med mycket arbete utan att ha det avgörande inflytandet över resultatet. De viktigaste besluten, de som är avgörande för hur området kommer att fungera, kan ha fattats av andra i ett tidigare skede. Förutsättningar för området eller myndigheternas inställning kan ge sådana begränsningar att inflytandet i verkligheten är litet. Motsatsen är att de som har det avgörande inflytandet, t ex genom ägande, inte behöver medverka i alla skeden för att resultatet ska bli som de vill.

- o Det är viktigt att man är medveten om vilka förutsättningar som finns för de boendes inflytande. Den viktigaste frågan är antagligen ägandet.
- o För att de boende, som inte själva är beställare, ska få mer inflytande krävs att myndigheter, beställare och förvaltare delar med sig av sina befogenheter, dvs att beslut om områdets utformning, användning och förvaltning flyttas till bostadsområdets invånare.
- o För att de boende ska kunna medverka i olika skeden, planering, bygge, förvaltning, krävs att alla inblandade parter rättar sina arbetsformer till den situationen.

Vem satsar på de boendes villkor?

Ett problem med brukarmedverkan gäller exploateringen. Vem satsar pengar för markköp och konsulter och eget arbete innan man fått byggnadslov, lån osv? Brukarna kan inte satsa förrän de vet att resultatet av arbetet och investeringen blir ett område som de vill bo i och har råd att flytta till.

Ett kommunalt eller allmännyttigt bolag däremot kan satsa i brukarplaneringsprojekt men på sina villkor. Bolaget vill ha det avgörande inflytandet över stora investeringar och naggar idéerna i kanten så att projektet, enligt bolagets åsikt, blir genomförbart och lägenheterna går att hyra ut eller sälja på marknaden, även om de människor som deltar i planeringsarbetet inte flyttar in i dem.

Vilka brukare gäller det?

De människor som samlades kring projektidéerna kom från den kommunala tomtkön på platsen, blev intresserade genom tidningsannonser eller aktionen på torget i Køge. Det var en del människor som var missnöjda med sin bostad och ville flytta till någonting annat, t ex en villa. Det var andra som ville pröva nya sätt att bo, t ex mer kollektivt eller resurssnålt.

Erfarenheterna från flera projekt, men framför allt från Tinggården, visar att det under arbetets gång blir en allt större andel brukare med utbildning, mötesvana, pengar och en hyfsad bostad i en utdragen och omfattande planeringsprocess.

När det gäller projekt där brukargruppen tar initiativ och står som byggherre, som i de danska kollektivprojekten, t ex Saettedammen och Aeblevangen eller Hesthaugen och Nordås krävs det dessutom en insats i pengar.

"Symptomatiskt är det unga akademiker, lärare och tekniker som utgör den allra största delen av kollektiven (i Danmark vår kommentar). Just dessa grupper kombinerar en "modern" progressiv livshållning med tillräckligt ekonomiskt och psykiskt överskott för att genomföra ett ofta dyrt och alltid tidskrävande kollektivprojekt." (ur Blød by 2-79).

I Selegrend kunde man klara insatsen dels genom eget arbete och dels genom att Bergens kommun ställde upp med lån till dem som behövde. En tredjedel av de boende i Hesthaugen och Nordås är i enlighet med Selegrendstiftelsens regler "resurssvaga", dvs äldre, handikappade, invandrare eller ensamförsörjare.

- o Planeringsprocessen måste vara väl planerad och rimlig i tid.
- o För att sänka kostnaderna och därmed insatserna kan de boende utföra en del eget arbete som självinsats som i Selegrend.

Kan man undvika förseningar?

I allmänhet har projekten drabbats av förseningar som lett till fördyringar. Bostadsområdena har planerats och byggts under 70-talet, ett decennium som präglats av oerhörda prisstegringar inom byggbranschen. Förseningarna har i många fall berott på svårigheter i kommunikationen med myndigheter. Eftersom planeringsprocessen innehåller en ny kategori beställare och eftersom förslagen inte alltid fallit inom vanliga regler och rutiner, har brukarna fått vänta på besked, byggnadslov och dispenser. Förseningarna har tvingat många människor att lämna projekten.

- o Kontakter med myndigheter och entreprenörer bör tas före planeringsarbetets början så att tidsplanerna kan bli realistiska. Förhandsbesked bör sökas så tidigt som möjligt.
- o Kommunens inställning till projekten spelar en stor roll. Myndigheterna kan påskynda eller försena arbetet, vilket får betydelse för vilka människor som kan delta.

Vilken uppgift får arkitekterna?

I projekten ser vi att de boende har haft olika inflytande i planeringsarbetet, från att ha utformat sitt hus, som i Håbo-Tibble, till att ha formulerat målen och utformningen av bebyggelsen i Saettedammen. Vad är det som brukaren kan göra i utformningsarbetet, det som traditionellt görs av arkitekten? Vilket förhållande kan arkitekt/brukare ha? Vi kan lyssna till några av dem som vi mött i arbetet.

Arkitekt Engberg, som själv inte deltagit i projekteringen men som nu bor i Tinggården, menade att arkitekten är fackmannen

och det är han som genom utbildning och träning är bäst lämpad att utforma bostäder. Brukaren kan ännu sämre än arkitekten förutsäga vilka krav på förändring med tiden en bostad ska motsvara. Brukaren ska reagera och kritisera det byggda och på så sätt påverka det som ska byggas. Frukaren ska göra sin största insats genom att delta i förvaltning och förändring av det område han bor i.

Arkitekt Nyberg, Håbo-Tibble, sa, att om brukaren ska delta i planeringen fordras att denne har god tid på sig att komma underfund med sina verkliga behov. Detta fordrar lång betänketid och kanske en studiecirkel före själva planeringsarbetet som forum för diskussioner med andra.

Arkitekt Jan-Gudmand Höyer, Aeblevängen, menade att om brukarna är beställare genom privat initiativ, är det de som ska formulera målen och programmet för området. Arkitekten, med sin yrkeskunskap, gör förslag och skisser med utgångspunkt från kraven. Brukarna väljer sedan det förslag de vill genomföra.

Arkitekt Johannes Olivegrens projekt Klostermuren, bygger på att arkitekten ger brukaren de verktyg, byggsystem och hjälpmedel som brukaren behöver för att utforma bebyggelsen. Verktygen är i fallet Klostermuren genomarbetade och designade av arkitekten.

Sociolog Ingrid Gehl, SBI, menade att brukarna ska ha avgörandet när det gäller hur ett område ska utformas. Planerarna måste förmedla den kunskap de har som beslutsunderlag utan att övertala de boende. Detta kräver facklig insikt, pedagogisk insikt, god kännedom om egna mål och visioner och att kunna urskilja dem från de boendes.

Arkitekt Stakkestad, Klostermuren: "Arkitekten ska underordna sig brukarna, hjälpa till där det behövs, inspirera och ha tålamod i ett planeringsarbete som det i Klostermuren."

Arkitekt Övsthus, Selegrend, ansåg att arkitektens största uppgift blir att hävda helheten, det arkitektoniska uttrycket, Han måste dels vara ödmjuk mot människor

och deras förslag och kunna bearbeta idéerna till en helhet och dels vara stark i sin yrkesetik. Han måste använda sin fackkunskap på alla plan och inte utelämna något. Brukarna har i allmänhet ingen egen erfarenhet av bygge, som vanliga uppdragsgivare har. Arkitekten blir ansvarig för de missstag som begås, eller om något åsidosätts.

- o Arkitekten kan stimulera/manipulera brukarna genom sin yrkeskunskap, sin möjlighet att arbeta på betald arbetstid, sin auktoritet och kanske som initiativtagare och idégivare. Arkitekten måste bidra med sin erfarenhet och beskriva konsekvenser av olika förslag, och bearbeta idéerna till en helhet. Arkitekten måste också försöka hålla igång en ideologisk diskussion om målen för området.

Hur kan brukarna hävda sig?

När vi talar om brukarmedverkan måste vi ha klart för oss att olika parter har olika roller och olika intressen som grund för sitt engagemang. Om man inte förstår eller erkänner det, undergräver man förutsättningarna för brukarmedverkan. Här, liksom i andra sammanhang när fackmän och lekmän samarbetar, har de olika status. Arkitekten är en auktoritet i brukarens ögon.

- o Om brukarna ska ha möjlighet att hävda sig gentemot planerare, myndigheter, byggbolag m fl måste de stärka sig som grupp. De bör träffas regelbundet för sig själva för att formera och formulera sig. Om de också självständigt skaffar sig kunskap om byggandet, kan de bättre hävda sina krav gentemot trycket utifrån, och komma med egna förslag.
- o Att låta varje hushåll sammanträffa med planerarna utan att samla hushållen till gemensamt planeringsarbete gynnar inte brukarna.

En liten grupp människor har lättare att diskutera problem och organisera sitt arbete. En stor grupp måste delas i mindre, vilket kan leda till kontaktproblem mellan grupperna. Det är svårt att få stormöten

med hundratals deltagare, som i Tinggården, att fungera bra. I Klostermuren och Håbo-Tibble, där 12 respektive 14 hushåll deltog, lärde man snart känna varandra. Man kunde samlas i en grupp och arbeta och man kunde få tid för personliga kontakter.

- o De boendes medverkan måste läggas upp på ett sådant sätt att alla kan komma till tals.

Vad gäller planeringen?

I motsättning till en kort planeringstid som krävs för att många ska kunna delta, står behovet av tid att sätta sig in i förslag och konsekvenser av förslag. För att planeringen inte bara ska handla om detaljer i den egna lägenheten, krävs tid för en ideologisk diskussion om hur man vill att livet i bostadsområdet ska gestalta sig och vilka krav man har på bostaden och bostadsområdet. Det gäller då inte bara dagsaktuella krav utan sådant som området ska uppfylla långt senare. För att de boende ska ha möjlighet att fatta beslut, måste de få tid att bygga upp en förståelse för de frågor besluten gäller.

Vi kan se att projekten haft olika inriktning eller tagit olika lång tid på sig att gå in i ideologiska diskussioner. Resultaten är därför olika.

- o Vi tycker att diskussioner, där brukare och planerare deltar, om innehållet i området och i lägenheterna, grad av kollektivitet, är viktigare i planeringsarbetet än att vara och en kan skraddarsy sin egen bostad.

Tror vi då på brukarmedverkan?

De exempel på brukarmedverkan som vi har beskrivit har inte varit helt problemfria och man har anledning att vara kritisk på många punkter. Men att det finns saker att kritisera har dessa områden gemensamt med alla bostadsområden som kommer till på konventionellt sätt.

Områdena har emellertid fått många fina kvaliteter. De uppvisar en meningsfull, innehållsrik variation, som är beroende på invånarnas olika önskemål. Många av områdena medger en livsföring som kan ha olika grad av kollektiviteten och gemenskap för olika hushåll eller för samma hushåll i olika perioder. Diskussionerna och planeringsarbetet har fört människor samman runt gemensamma angelägenheter och skapat ovanligt fin gemenskap. Detta är en bra utgångspunkt när det gäller att ta itu med nödvändiga förändringar i framtiden.

Det är alltså angeläget att flytta fram positionerna när det gäller fler människors inflytande över sin miljö. Med fler praktiska försök kan man förbättra människors möjlighet att delta i planering och förvaltningsarbete. Fler experimentområden tjänar också som inspiration för andra människor i andra områden att aktivera sig.

Det är viktigt att det går att experimentera. Samhället måste stödja experiment ekonomiskt och genom välvilja i dispensgivning och handläggning. För att komma ifrån att experiment får prejudicerande verkan kan en särskild experimentbyggnadskvot inrättas.

Experimenten måste gälla både vid nybyggnation och åtgärder i befintliga bostadsområden och i förvaltningen. De bostadsområden som finns är många jämfört med dem som ska byggas. Människor flyttar och måste kunna påverka den miljö de kommer till.

De frågor vi anser att man måste behandla omsorgsfullt i kommande projekt är framför allt följande:

1. Hur ska planeringsarbetet organiseras så att det rymmer diskussioner om områdets innehåll, ideologi?
2. Hur kan man klara exploateringsfrågan? Vem kan satsa pengar på de boendes villkor i det första skedet?
3. Hur kan byggsystem, förvaltningsorganisation m m se ut för att de som kommer efter den första generationen boende ska ha möjlighet att forma och omforma sin boendemiljö?

ANDRA PROJEKT MED BRUKARMEDVERKAN

Byåkersbacken, Oxie utanför Malmö

Oxie är ett område med 214 hus med tomträtt, husen är alltså privatägda men marken hyrs på lång tid av kommunen.

Principerna för detta projekt skiljer sig från de andra projekten som vi beskrivit. Det gäller inte brukarmedverkan i planerings-skedet men i det byggda finns en i det närmaste utmaning till de boende att ta aktiv del i områdets utveckling. Arkitekterna har i samarbete med kommunen gjort en plan för området, där man redan från början tänkt sig förändringar. Man har angivit en zon att bygga inom och en maximal byggnadsyta och ett antal sätt att göra utbyggnaderna på. För dessa utbyggnader finns det ett generellt tillstånd. De relativt små husen byggdes klara men arkitekterna påpekar att det som står färdigt vid inflyttningen bara är en utgångspunkt, ett förslag - husen går att ändra om inuti på många olika sätt.

Husen byggs från början enligt ett visst byggsystem men brukarna får lita till sin egen skapande förmåga när det gäller om- och tillbyggnader. Arkitekten står till tjänst med praktiska råd om de boende önskar det. I verkligheten har det visat sig att de boendes idéer har överträffat arkitekternas föreställningar. Arkitekternas uppgift har blivit att stå för myndighets-kontakter och dispensansökningar. Antalet dispenser från den fastlagda planen har blivit så många att det nu är dags för en revidering för att inte hindra de boende i deras "skapande". I väntan på en ny plan, som tar lång tid att upprätta och godkänna, ger kommunen tillfälliga dispenser.

Tanken bakom projektet är att ta med brukarna i ett läge så det finns något konkret att utgå ifrån. Arkitekterna menar att planeringsprocessen behöver gå fort av en rad anledningar och brukarnas medverkan i detta skede leder antingen till en utdragen planeringsprocess eller till att brukarna måste fatta en rad viktiga beslut utan att egentligen riktigt förstå innebörden och konsekvenserna av besluten. Brukarnas medverkan blir lätt en skenhän-

delse och risken finns att resultatet blir dåligt, och med den nackdelen att det dåliga resultatet bygger på beslut som de boende varit med om att fatta.

För arkitekterna gäller det istället att se till att brukarna kan ändra de beslut som fattas i planeringsskedet. Att de kan påverka områdets utveckling. När brukarna finns på plats behöver de heller inte pressa fram lösningar hastigt. Man kan ta åtgärderna i en takt man känner och ta tid på sig.

Byåkersbacken blir aldrig riktigt färdig utan förändras genom ett system av möjligheter enligt en av arkitekterna, Ettore Nurbis. Området byggdes med relativt små hus från början, vilket fick till följd att en helt ny grupp, som annars inte brukar bo i markbostäder, flyttade in. Det var många unga familjer med låga inkomster som annars skulle bott i hyreslägenheter.

Projektet verkar ha en förskjutning åt det privata hushållet, men detta kompenseras i någon mån av de relativt öppna umgängesformerna och av att de boende har det gemensamt att de bygger om sina hus. Det finns anledning att rådgöra med varandra och att samarbeta.

GP-byn, Vedum i Vara kommun

15 st hushåll har samlats i "planerings-träffar" tillsammans med arkitekterna utformat en områdesplan. Utgångspunkten har varit friliggande privatägda villor ur typuskatalogerna. Förutom en planutformning fick träffarna till resultat att de framtida brukarna lärde känna varandra innan inflyttningen.

Projektet finns bl a sammanfattat i Göteborgs-Posten 16 maj 1979 i form av tidningsartiklar och intervjuer med olika inblandade parter.

Kv Stora Björn, Gävle

Brukarmedverkan i planeringsskedet. Ett BFR-stött experiment. 42 st privatägda friliggande småhus (3 st parhus). Hushållen har vart och ett för sig haft kontakt med arkitekterna och reagerat enskilt på förslag som gällt både det enskilda huset, gemensamma anläggningar och områdets helhetsutformning. Arkitektkontoret har noga förberett planeringsprocessen och hållit i helheten. Projektet finns beskrivet i två varandra fristående BFR-rapporter:

- R84:1978 Kv Stora Björn. Ett brukarprojekt i Gävle av Peter Broberg
 R12:1978 Brukarinflytande vid grupphusprojektering. Studium av processen i ett medinflytandeexperiment av Ingeman Arbnor

Allt i Hemmet nr 3/1979 har en artikel om projektet med bl a intervjuer med några brukare.

Thulevejen, Gjesing Nord, Esbjerg

Området är i likhet med Tinggården ett experiment som ingår i danska byggforskningsinstitutets, SBI, ansträngningar att samla erfarenheter om brukarmedverkan i planering och förvaltning av bostadsområden.

Experimentet började 1973 med kontakter mellan SBI och bostadsrättsföreningen Ungdomsbo i Esbjerg. Experimentet förbereddes bland annat genom myndighetskontakter, dispensansökningar och ett pilotprojekt.

Programskedet kom igång först i september 1976 och varade i fyra månader. Under denna period utarbetades ett program för bebyggelsen, som också skissmässigt illustrerade bostadstyper, gruppansättningar och två olika byggnadsplaner. Arkitekterna hade utvecklat idéerna i samband med tre stycken tävlingar, varför arkitekterna redan från början hade gott om illustrationsmaterial att förklara olika tankar med.

Vid dessa tävlingar hade man utvecklat ett hussystem med pelare, balkar, bjälklagskassetter och ett antal olika "taklösningar" och fasadprinciper. Pelarna placerades i ett rutnätssystem och för detta rutnätssystem hade arkitekterna illustrerat ett stort antal rumstyper och möbelgrupperingar i ett rum. Med hjälp av dessa "typ-rum", som troligen kunnat modifieras, har brukargruppen "puslat" sig fram till hus. Med hjälp av plattor och klotsar som motsvarar ytan mellan fyra pelare har man pusslat sig fram till husgrupperingar. Man kallar detta arbetssätt för ett planerings-spel. Projektet har varit väl förberett av arkitekterna. Det har haft fastlagda tidsramar och en rad relativt väl förberedda möten och studiebesök.

Projekteringen startade på våren 1977 men igångsättningen av själva bygget försenades ungefär ett år, och kom igång 1978 och varade fyra månader. Byggherren har varit "boligforeningen Ungdomsbo i Esbjerg". Den första etappen har ca 50 hushåll. Det är tänkt en fortsatt utbyggnad.

Brukargruppen, som inte förpliktade sig att bosätta sig i området, skiljde sig på ett intressant sätt från många andra brukarmedverkanprojekt. Medelåldern låg runt 40 år och socialt låg tyngdpunkten på arbetare, lägre tjänstemän. Unga akademiker och pedagoger, som varit vanliga i andra projekt, fanns inte i brukargruppen. Från starten var det ca 50 deltagare, men efter de inledande informationsträffarna decimerades gruppen till 25-30 personer. De som föll bort i början var kanske inte speciellt intresserade av att delta, utan mer nyfikna på vad det kunde bli. Nästa bortfall, som kom i slutet av experimentet, decimerade gruppen till 15-20 personer. Denna gång var anledningarna intressantare.

- o brister i experimentets uppläggning - vissa beslut gick för snabbt
- o förväntningarna infriades inte - några ville ha billiga småhus, andra tyckte att slutresultatet var urvattnat. De ville ha mer kollektivitet och mer av experiment i förhållande till vad man inom gruppen kom fram till.

o några ändrade inställning genom att delta i experimentet - ville utnyttja erfarenheterna i andra sammanhang, t ex privat husköp.

o någon hade personliga skäl av annan art.

Några problem:

Erfarenheter från tidigare projekt varnade för utdragna programarbeten, men fyra månaders arbete kändes ytligt och stressat.

Brukarna hade inte bundit sig för att flytta in, vilket å ena sidan kunde märkas som att de inte tog ansvar för planeringssituationen, men som å andra sidan gjorde stämningen lättsammare och mindre nervös.

Brukargruppen fick en sammansättning som gjorde att ambitionerna vad gäller experiment och kollektiva boendeformer inte var så stora som arkitekterna hade hoppats på. Arkitekterna accepterade dock denna situation men tog upp brukarnas idéer till diskussion och kritik under arbetets gång.

Ett sista problem var att arkitekternas och speciellt bostadsrättsföreningens representant hade för stort inflytande på gruppen. Planeringsprocessen finns väl beskriven i en stencilrapport som SBI, Statens Byggeforskningsinstitut, låtit göra.

Skråplanet, Jonstrup, Danmark

Är ett privat kollektiv med 33 st bostäder och ett gemensamhetshus.

Områdets tillblivelse, idéerna bakom och dess utformning har många likheter med det senare området som gjorts av samma arkitekt Jan-Gudmand Höyer. Likheterna med Saettedammen är också påtagliga. Projektet finns beskrivet i danska Arkitektur DK nr 4/1978 och i tyska Bauen und Wohnen nr 1-2 1979.

Aeblevangen, Jonstrup, Danmark

Initiativet till området Aeblevangen togs av ett par familjer som var missnöjda med möjligheterna att engagera sig i det bostadsområde de bodde. De började söka byggbar mark och kontaktade arkitekt Jan-Gudmand Höyer som deltagit i planeringen av andra danska kollektivområden. Tillsammans ställde arkitekt Höyer och initiativtagarna upp 12 punkter som målsättning för området och annonserade i dagspressen efter folk som ville delta i planeringen av ett kollektivt bostadsområde för att flytta dit. Till ett första möte kom 160 personer. Ett program för området utarbetades med "gruppdynamiska" metoder. Fyra arbetsgrupper behandlade olika ämnen. Arbetsgrupperna träffades var vecka och dessutom hade hela gruppen stormöten var eller varannan vecka.

Jan-Gudmand Höyer och en advokat i gruppen utarbetade förslag till bebyggelse. Deras arbetsvillkor var att de skulle få lön om projektet blev realiserat.

Efter två månader hade brukarna godkänt två förslag som prövades i kommunen. Man förde fram två förslag av taktiska skäl. Kommunen förkastade det första förslaget, som byggde på principer för solvärme, men godtog det andra mer traditionella förslaget.

En bostadsförening med 22 medlemmar bildades. Föreningen är en slags ekonomisk förening och den som går ur får själv finna en ersättare i föreningen. Bostadsföreningen var själv byggherre och anlätade det yrkesfolk man behövde. En grupp, som skulle övervaka bygget, utsågs. Aeblevangen består av 18 parhus och 700 m² i ett gemensamt hus. Det var tänkt att lägenheterna skulle byggas små, 86 m², för att kunna utvecklas efter hand som invånarna behövde plats, men 2/3 av lägenheterna är redan från början större. Ingen lägenhet överstiger 130 m². Byggeriet är mycket standardiserat för att hålla kostnaderna nere. Området var klart för inflyttning i oktober 1979, bara ett år efter projektets start. De boende äger husen och en liten uteplats.

Ett mycket stort problem för brukare och arkitekter när det gäller privata initiativ till brukarmedverkan är enligt Höyer att satsa tid och arbete i något som man inte är säker på kommer att realiseras. En grupp människor som har vissa idéer kan inte satsa förrän de ser att just deras idéer blir förverkligade. Om förslagen skiljer sig från deras mål, så har de ju ingen anledning att engagera sig i projektet och att flytta till området. För ett bostadsbolag som tänker hyra ut lägenheter blir ju frågan helt annan. De är intresserade av att tumma på ovanliga idéer för att vara säkra på att få lägenheterna uthyrda.

Arkitekt Höyer menar att planeringen av Aeblevangen kan stå modell för planering av privata bostadsområden på de boendes initiativ. Det innebär att brukargruppen formulerar målen och programmet för boendet. Arkitekten, fackmannen, utarbetar alternativ och de boende diskuterar och beslutar om vilket förslag de vill genomföra.

Molenvliet, Holland

Den holländske professorn Habraken formulerade i början av 60-talet sin filosofi för bostadsbyggandet. Han talar om en stomme, en struktur (support) i vilken lägenheter kan byggas och där man kan bygga och förändra varje lägenhet utan att det påverkar de andra. (Open house sid 2.) Ett konkret uttryck för denna filosofi är bebyggelsen i Molenvliet i Holland. Det rör sig om 123 hyreslägenheter i en- till fyravåningarshus. Brukare har valts ut av det kommunala bostadsbolag som äger husen.

Här har arkitekten bestämt planen för området, t ex att husen skulle placeras runt fyra gårdar, att husen skulle vara upp till fyra våningar med lägre hus mot söder, att biltrafik och parkering skulle koncentreras

till en gata. Arkitekten har också utformat strukturen, betongstommen med håltagningar för trapphus, ventilation, värme, sanitet.

För att få byggnadslov och statliga lån har arkitekten också gjort en "hypotetisk" lägenhetsplanering. Bygget kunde sedan komma igång oberoende av diskussionerna mellan arkitekt och brukare om de enskilda lägenheterna.

Lägenheternas placering i stommen har bestämts efter diskussion mellan bolaget, brukarna och arkitekten. Arkitekten träffade sedan var familj vid två tillfällen med två veckors mellanrum. Mellan dessa möten skulle brukaren själv skissa sin lägenhet på en ritning som angav hans förutsättningar

Vad har brukarna då kunnat påverka? De har föreslagit, och efter diskussion med arkitekten, bestämt placering av innerväggar, kök, badrum, uppvärmningsinstallationer. De har också bestämt fasaden vid den egna lägenheten, dvs kombinerat fönsterpartier och fasadelement, som fanns i sex färger. Brukarna kan också påverka lägenheterna långt efter inflyttningen.

Samtliga lägenheter har blivit olika. En del är envånings marklägenheter, andra har två eller tre våningar, en del har entré i markplanet, och en del från en loftgång. Var lägenhet har en egen uteplats. Boende runt samma gård kan tillsammans utforma den som de vill.

Man kan också, utan stora kostnader, förändra lägenhetsindelningen så att en lägenhet kan växa på en annans bekostnad. Innerväggarna är dessutom konstruerade så att man själv lätt ska kunna flytta dem.

Hyrorna i lägenheterna är inte högre än i motsvarande kommunala bostadshus. Detta beror till en liten del på att de statliga lånen beräknats på ett fördelaktigt sätt.

De låga hyrorna visar enligt arkitekterna (SAR) att en i förväg planerad struktur som ger brukarna inflytande över den egna lägenheten är en framkomlig väg för brukarplanering i kommunal bostadsproduktion. Detta förutsätter emellertid att arkitektens arbete med varje hushåll begränsas som i detta fall till två tillfällen.

Seldwyla, Zumikon, Schweiz

Är ett kollektivt bostadsområde med ca 30 hushåll, som är mycket exklusivt. Bostadsområdet är en sammanhängande radhusanläggning där varje enskilt "hus" har fått sin alldeles speciella utformning, men där en arkitekt har hållit i den övergripande formmässiga samordningen. De boende har samlats till ett 20-tal kvällsträffar under planeringstiden. Varje hushåll har i samarbete med "sin arkitekt" skräddarsytt "sitt" hus.

Projektet finns beskrivet i tyska Bauen und Wohnen nr 1-2/1979 och i svenska Arkitektur nr 2/1980.

LITTERATUR

Om Klostermuren

Johannes Olivegren

Ett litet samhälle föds. Hur 12 hushåll
i Göteborg planerade sitt område och sina
hus i kv Klostermuren på Hisingen
FFNS-gruppens förlag 1975

Om Håbo-Tibble

Staffan Ringskog, Sam Stadener

Nytt liv i gammal by
Ska vi bygga så här på 1980-talet?
Dagens Nyheter Nordväst 31 aug 1978

Kjell Andersson

Håbo-Tibble.
Gammaldags kyrkby i stället för småhuslador
Land nr 7 16 febr 1979

Här fick en by växa upp runt kyrkan
istället för 200 villor på åkrarna
Svenska Dagbladet 11 sept 1978

Om Tinggården

Ingrid Gehl

Et eksperiment med beboerstyret
planlægning
Nordisk psykologi nr 2 1976

Ingrid Gehl

Kommentar til et eksperiment med be-
boerstyret planlægning
Arkitekten (DK) nr 16 1976

LN's konkurrenve om taet, lavt
boligbyggeri
(presentation av premierade förslag)
Arkitekten (DK) nr 16 1974

Erik Jantzen (SBI)

Erfaringer med beboerdeltagelse i
planlægning
Boligen (DK) nr 7 1979
(SBI-saertryk 289)

Steffen Kragh
 Tinggården i Herfløge
 Blød By (DK) nr 3 1979

Tegnestuen Vandkunsten genom
 Sven Algren, Tony Andersen, Jens Thomas
 Arnfred, Michael Sten Johnsen, Hans Jørgen
 Kløvedal och Steffen Kragh
 Det ka' la' sig gøre
 om beboerplanlægning, selvstyrende
 bofaellesskaber, udvikling av en ny
 folkelig byggeskik
 Arkitekten (DK) nr 1 1974

Tegnestuen Vandkunsten genom
 Michael Sten Johnsen
 Ka' det la' sig gøre
 Arkitekten (DK) nr 11 1976

Tegnestuen Vandkunsten genom
 Algren, Arnfred, Johnsen, Kragh och Vibild
 Boligbebyggelsen Tinggården, Herfølge
 Arkitektur (DK) nr 6/1979

Kim Winther
 Experiment med menneskevenligt
 byggeri
 Byplan 156 (DK) nr 2/1975

Om Sættedammen

JWH
 Sættedammen - 60'ernes sociale oprud
 og kollektiverne
 Blød By (DK) nr 3/1979

En grupp boende
 Sættedammen
 Byplan 156 (DK) nr 2/1975

Theo Bjerg och Palle Dyreborg
 Kollektivet Sættedammen, Hammersholt
 Arkitektur (DK) nr 6/1974

Om Selegrend

Anna-Maria Hagerfors
 I de saligas kvarter
 Dagens Nyheter 28 febr 1979

Anders Käll, Rigmor Westerdahl, Håkan
Wiegant, Barbro Ågren
Alternativ bostadsplanering
Stockholms universitet, institutionen
för socionomutbildning (Socialhögskolan)
Seminarium ht 1979

Odd Løvseth
Selegrendprosjektet - ett sosialt
boligbyggeri
BAF-nytt 1976 (N)
(organ för Bergens Arkitekt-Forening)

Odd Løvseth, Nils Roar Øvsthus i Cubus A/L
Selegrendprosjektet - et sosialt
boligbyggeri
Byggekunst 1974

Odd Løvseth och Nils Roar Øvsthus
A/S Cubus
Selegrendområdet
Et forsøk i sosialt boligbyggeri i Bergen
Byggekunst 1976

Edvard Vøgt
Selegrend - et forsøk på nytenkning i
bomiljø
Kontur 4 1977 (N)
Verdikonservativt tidskrift

Övrigt

Erik Agger
Målet er menneskeligt faelleskab
En beskrivelse af Vridsløselille
Andelsboligforening
Arkitekten (DK) nr 11 1976

Erik Agger
Medbestemmelse i Vridsløselille
Andelsboligforenings bebyggelse
Byplan nr 156 (DK) 2/1975

Ingeman Arbnor
Brukarinflytande vid grupphusprojektering
Studium av processen i ett medinflytande-
experiment
R12:1978 (BFR-rapport)

Sture Balgård, Olev Nöu, Agneta Gustavsson
 Volkmar Kettnaker
 Från hyreshus till bostadsrätt på Pipers-
 gatan 4 och 6
 T32:1979 (BFR-rapport)

Alf Bastiansen
 Beboernes medvirkning på Romsås
 Byggekunst (N), 1971/4

 Beboerdeltagelse i byggeriet
 Esbjerg-eksperimentet - et taet lav
 boligbyggeri på Thulevej, Gjesing Nord
 Esbjerg
 Stencil-rapport från SBI

Søren Peter Bjarløv
 Råhus - en boligopfattelse (skolarbete)
 Arkitektskolens tryckeri
 Köpenhamn 1975

Jens Bjørneboe
 Brukernes medvirkning på Skjetten
 Byggekunst (N), 1971/4

Bostadssociala delegationen
 Aktivt boende
 Statens offentliga utredningar
 SOU 1979:37

Peter Broberg
 Kv Stora Björn. Ett brukarprojekt i Gävle
 R84:1978 (BFR-rapport)

Tarja Cronberg m fl
 Har brukaren krav?
 BFR-rapport R97:1978
 Statens råd för byggnadsforskning, Sthlm

Tarja Cronberg
 Brukaren
 Utgångspunkten för byggnadens utformning
 - utveckling av en metod
 BFR-skrift T19:1976
 Statens råd för byggnadsforskning, Sthlm

Åke Daun
 Hyresgästförvaltning - realism eller
 utopi
 Arkitekttidningen AT, 17 1978

- Mats Dyberg
Kyrkbyn rustas upp - hur ska det gå till?
Reportage i Göteborgs-Posten 10 okt 1979
- Mats Dyberg
Nu är GP-byn färdig
Specialbilaga Göteborgs-Posten 16 maj 1979
- Olof Eriksson, Nils Arhbom mfl
En bildberättelse om den statliga
civila byggverksamheten åren 1618-1968
Arkitektur Struktur
- Et boligideal under udvikling
Arkitekten (DK) nr 11 1976
- Morten Fangel
Også beboerdeltagelse i bebyggelses-
planlægning - men hvordan?
Byplan 156 (DK) nr 2/1975
- Ingrid Gehl
Bomiljø
SBI-rapport 71 1971
- Jan Erik Gidlund
Planering och medinflytande
Statsvetenskapliga institutionen
(internskrift)
Umeå universitet 1975
- N.J. Habraken
Boligbyggingens ABC
Byggekunst 1971
- Nabeel Hamdi
PSSHAK
Adelaide Road London
Artikel i Open House 3/1979 vol 3
Eindhoven, Holland
- Ville Herlin, Martin Skånberg
Åtta kollektivanläggningar i Holland,
Danmark och Schweiz
Artikel i Arkitektur nr 2/1980
Arkitektur Förlag AB, Stockholm 1980
- Lars Hjärne, Hilda Lennartsson
Tiiu Soidre-Brink
Hyresgästinflytande - på vems villkor?
Utvärdering av ett försök med hyres-
gästinflytande i bostadsförvaltningen
BFR-rapport R115:1979
Statens råd för byggnadsforskning, Sthlm

- Erik Hultberg
Skjetten revisited
Byggekunst (N) 1979/6
- Jan Gudmand-Høyer
Skråplanet, boligbyggeri i Jonstrup
Arkitektur DK nr 4 1978
- Joakim Israel
Om relationistisk socialpsykologi
Bokförlaget Korpen Göteborg 1979
- Ole Kirkegaard (SBI)
Bomiljøforskning - nogle hovedtraeck
og problemer
Nordisk psykologi nr 2 1976
- Poul Kroon
Interimsrapport om bl a forskningsrejse
og litteraturstudier m.v. i efteråret 1978
Projekt: Brugervedvirken ved planlægning
etablering af drift af boligbebyggelse m m
Instituttet for samfundsudvikling og
planlægning
Aalborg Universitetscenter 1979
- Erik Jantzen, Hans Kaaris, Lars Witten
Seminar om beboerstyrets vilkår i det
framtidige almennyttige byggeri
Referat fra seminar afholdt på SBI
den 18 januar 1978
SBI-notat 92 (stencil)
Statens byggeforskningsinstitut 1979
Hørsholm, Danmark
- Karin Lidmar, Kjell Andersson, Olle Rex
Låg och tät bebyggelse 1
Kvalitetskriterier
Planstudier f.r låg och tät bostads-
bebyggelse
T:1 1978 (BFRskrift)
- Karin Lidmar, Kjell Andersson, Olle Rex
Låg och tät bebyggelse 2
4 områden
Planstudier för låg och tät bostads-
bebyggelse
T2:1978 (BFR-skrift)
- Arvid Löfberg
Boendets utformning som pedagogiskt
problem
R8:1976 (BFR-rapport)

- Erling A Johansen
Systemprojektering med brukermid-
virkning
Byggekunst (N) 1979/6
- Eilert Løvborg, Hans Kaaris, Hans Mammen
Taet lav - en boligform
En vurdering af beboerstyrets vilkår
set i forhold til lovgivning of
hidtidig praksis
SBI-notat 61 (stencil)
Statens Byggeforskningsinstitut
Hørsholm, Danmark
- Erik Maaløe
Mangfoldighed gennem generalitet
Refleksioner over funktionalismens
udvikling i relation til Peter Brobergs
ideer og praksis
Arkitekten (DK) nr 5 1975
- Hans Mammen
Taet lav - et eksperiment med retten till
att bestemme
Boligen (DK) nr 1 1973
(SBI-saertryk 240)
- Hans Mammen
Fra sammenbygning af enfamiliehuse
til udvikling af lokalsamfund
Boligen (DK) nr 3 1972
(SBI saertryk 227)
- Tom Miller, Ulla Burell
Kunskap och inflytande:
Utvärdering av planeringssamråd i
Hedemora 1975-77
BFR-rapport R82:1978
Statens råd för byggnadsforskning, Sthlm
- Jens Mollerup
Beboermedbestemmelse og forsknings-
objekt
Arkitekten (DK) nr 20 1978
- Jens Mollerup
Beboerreaktioner i Graz-St Peter-bebyggelsen
Arkitekten (DK) nr 20 1978
- Tom Miller, Ralf Österberg
Medborgarinflytande i kommunal planering
Försök till utvärdering av trafiksam-
rådet i Stockholm 1973-74
BFR-rapport R30:1977
Statens råd för byggnadsforskning, Sthlm

Kjell Nowak, Karl-Erik Wärneryd
Kommunikation och påverkan
En bok om målinriktad masskommunikation
Prisma, Stockholm 1969

Jean Piaget + Berbel Inhelder
Mental imagery in the child
London
Routledge & Kegan Paul 1971

Jean Piaget
Six psychological studies
London
University of London Press 1968

Arne Sjölund
Grupp-psykologiska övningar
Psykologiförlaget AB Stockholm 1977

Ton van Rooij
Molenvliet
Support housing for the rented sector
recently completed in Papendrecht,
Holland
Artikel i Open House 3/1978 vol 3
Eindhoven

Finn Solgård Thomsen
Fleksible etageboliger?
Arkitekten (DK) nr 1/1977

Finn Solgård Thomsen
Fleksible boliger - idé og virkelighed
Arkitekten (DK) nr 1/1977

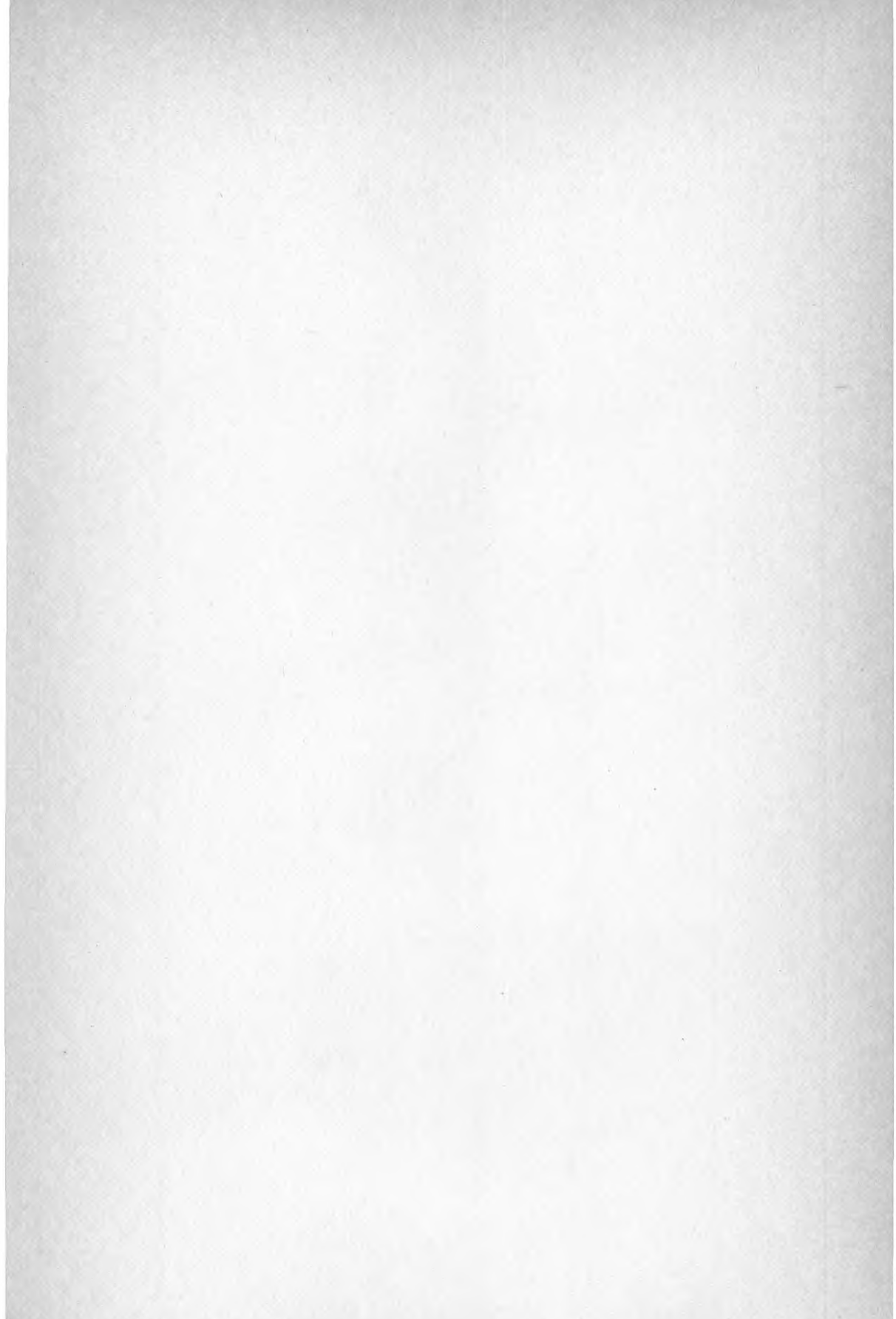
Taet lav - en boligform
Idékonkurrence - om byggsystemer og
bebyggelsesystemer
SBI-rapport 82 1972

Taet lav - en boligform
Exempelsamling - udarbejdet af en
arbejdsgruppe
SBI-rapport 75 1971

Taet lav - en boligform
Planlægning - udarbejdet af en
arbejdsgruppe
SBI-rapport 77 1971

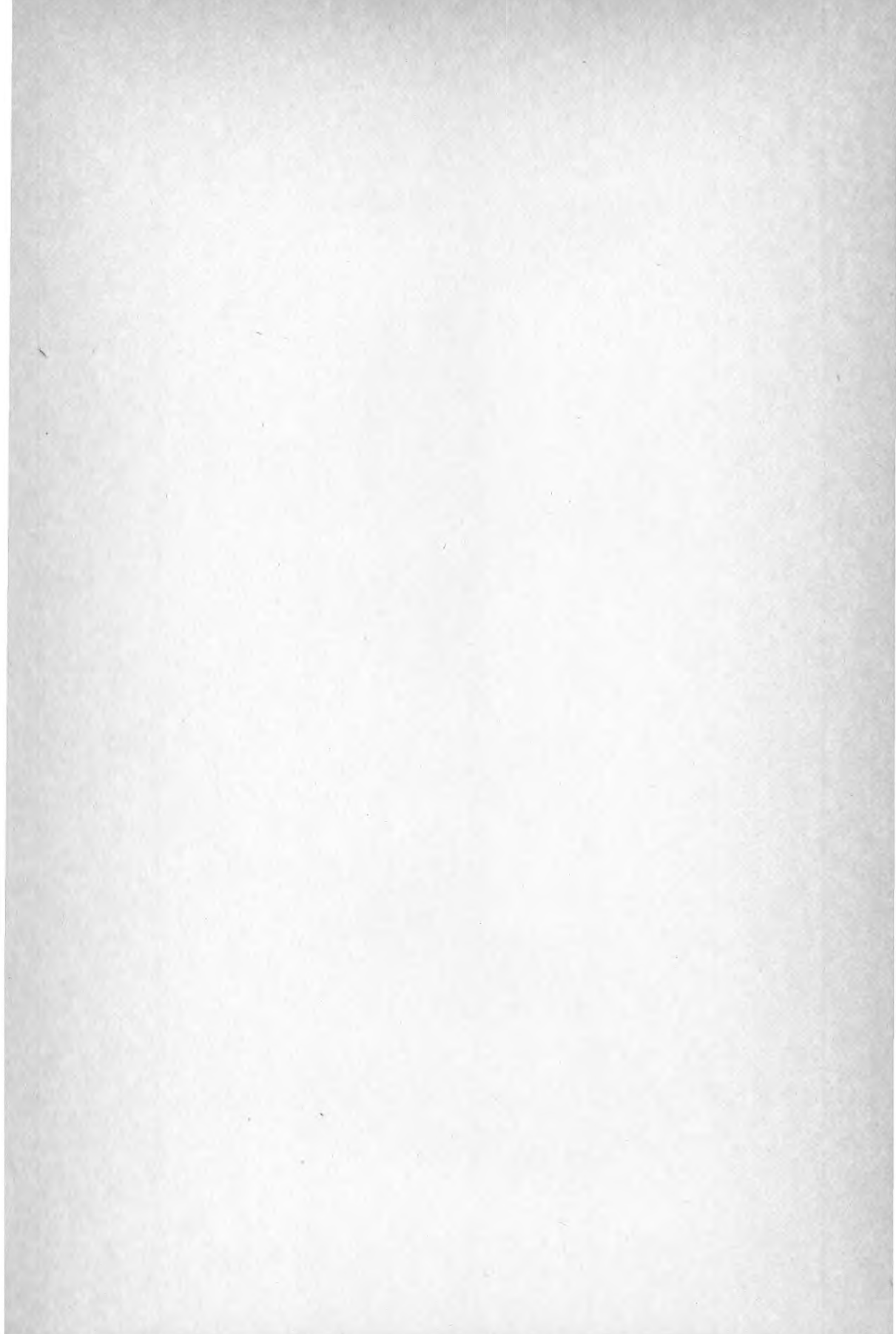
Taet lav - en boligform
Beboerstyrets vilkår
Hindringer of forslag
SBI-rapport 83 (1976)

- Anne Saeterdal
Tema medverknning
Byggekunst (N), 1971/4
- Anne Saeterdal, Tore Brantenberg
Introduktion
Byggekunst (N), 1971/4
- Torbjörn Stockfelt (Pedagogiska inst,
Stockholms Universitet)
Pedagogisk boendeforskning i prak-
tiken
- Torbjörn Stockfeldt
Brukarinflytande måste bygga på brukar-
medvetande
Artikel i Byggmästaren nr 1-2/1979
Tidskriften Byggmästaren AB, Södertälje
- John F.C. Turner
Housing by people
Towards Autonomy in Building Environments
Marion Boyars Publishers LTD
London 1976
- Colin Ward
Tenants Take Over
The Architechtural Press LTD
London 1974
- Osmo Vatanen
Här bestämmer hyresgästerna
Reportage i Dagens Nyheter 6 sept 1978
- John Bo Verner, Niels Persson
Brugerstyret planlaegning i det
almennyttige byggeri
Arkitekten (DK) nr 16 1976
- Margaretha Wiking, Kjell Johansson
Så blev småhusområdet när 40 familjer
fick bestämma
Reportage i Allt i Hemmet nr 3 1979
Åhlén & Åkerlunds förlag, Stockholm

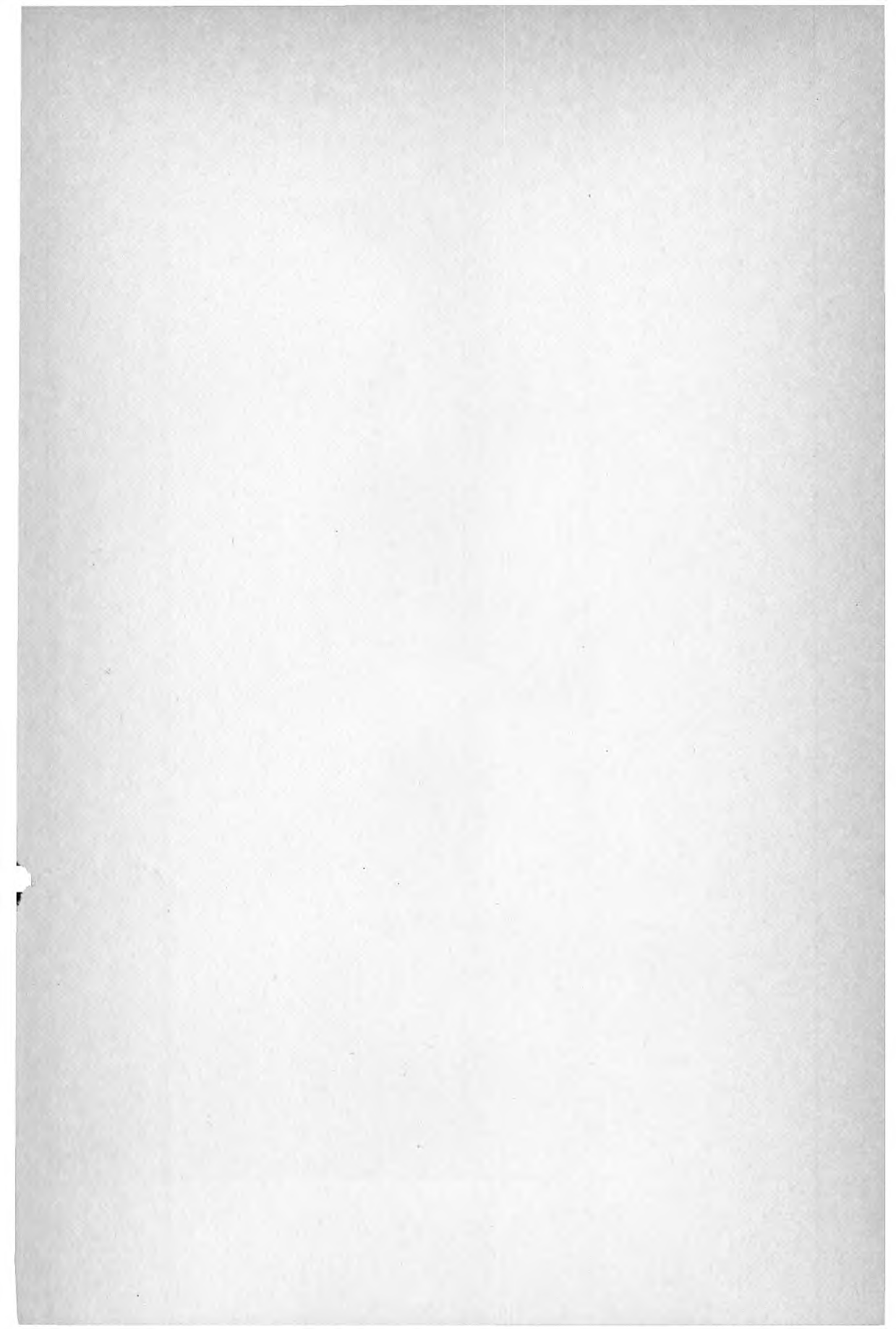

**Denna rapport hänför sig till forskningsanslag
781528-9 från Statens råd för byggnadsforskning
till EFEM arkitektkontor i Göteborg.**

R112: 1980

ISBN 91-540-3332-2

Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

Art.nr: 6700212

**Abonnemangsgrupp:
Y. Byggnadsfunktion**

**Distribution:
Svensk Byggtjänst, Box 7853
103 99 Stockholm**

Cirka pris: 35 kr exkl moms